3 1761 08737509 3

DR
1868
D67
1912
sv.1
c.1
ROBARTS

Presented to the
LIBRARIES *of the*
UNIVERSITY OF TORONTO
from
the estate of

Pauline Taylor

EX LIBRIS
MILOŠA
MLADENOVIĆA

ЕВРОПА и БАЛКАН

ДИПЛОМАТСКА ИСТОРИЈА БАЛКАНСКИХ ХРИШЋАНСКИХ ДРЖАВА У XVIII и XIX ВЕКУ

КЊИГА ДРУГА

ЕВРОПА и ЦРНА ГОРА

У БЕОГРАДУ

Штампарија „Св. Сава“, Краља Петра ул. бр. 9

1912

ЕВРОПА и ЦРНА ГОРА

ОД

Д-РА ВЛАДАНА ЂОРЂЕВИЋА

СВЕСКА ПРВА

ЦРНА ГОРА ИЗМЕЂУ ТУРСКЕ, РУСИЈЕ И МЛЕТАКА У XVIII ВЕКУ

ОВА ЈЕ СВЕСКА ПОТПОМОГНУТА ИЗ КЊИЖЕВНОГА ФОНДА

ИЛИЈЕ М. КОЛАРЦА

LIBRARY
FEB 20 1913
UNIVERSITY OF

У БЕОГРАДУ

Штампарија „Св. Сава“, Краља Петра ул. бр. 9

1912

ГДЕ ЈЕ ШТО?

		СТРАНА
Приступ.	Од последњег Црнојевића до владике Данила	1
I.	Прво изасланство Русије у Црну Гору	34
II.	Црногорска изасланства у Русију и Млетке . .	46
III.	Црна Гора између Русије и Млетака	59
IV.	Мисија владике Василија у Русији	72
V.	Владика Василије у Црној Гори	87
VI.	Друго путовање владике Василија у Русију. — Мисија рускога саветника Пучкова	112
VII.	Смрт владике Василија у Русији. — Мисија потпоручника Тарасова	127
VIII.	Лажни цар Шћепан Мали	138
IX.	Кнез Долгоруки и Шћепан Мали	160
X.	Шћепан Мали и дубровачка република	178
XI.	Јован Радоњић, „гувернадур над свом Црном Гором“	195

LIBRARY
FEB 20 2015
UNIVERSITY OF TORONTO

ПРИСТУП.

ОД ПОСЛЕДЊЕГ ЦРНОЈЕВИЋА ДО ВЛАДИКЕ ДАНИЛА.

На реду је да покушамо да напишемо дипломатску историју Црне Горе.

Многи читаоци прве књиге овога нашег списа „Европа и Балкан“ питали су: зашто је ова серија књига отпочета Румунијом и зашто се наставља Црном Гором, а не којом већом балканском хришћанском државом? — Зато, што смо изабрали ред по старешинству првих покушаја за ослобођење и независност данашњих балканских држава.

Румунија је далеко пре свију осталих постала држава, и ако вазална у својим кнежевинама Влашкој и Молдавији; зато је дошла на прво место у овом нашем спису.

На друго место долази Црна Гора зато, што она почиње борбу за своје ослобођење и независност далеко пре Србије и Грчке, а камо ли пре Бугарске. Она ту борбу почиње — баш ако се остави на страну први њен покушај у савезу с Млетачком Републиком, који није успео; и баш ако се устанак Србије рачуна још од Кочине Крајине, а не тек од Карађорђа — за читавих сто година пре Србије.

По већини црногорских историка борба за ослобођење и независност Црне Горе почиње, строго узевши, тек на Бадњи Дан 1702. г. (или 1703.), иза кога је настала у Црној Гори „вартоломејска ноћ“, када је отпочето убијање свију Турака и потурица у Црној Гори, које је трајало до Нове Године, када је та српска земља очишћена од „некрсти“ и када је престала „заударати Мухамедом“.

Једини, али врло важан писац прилога за историју Црне Горе, *Илларион Руварац* доказује да те истраге Турака у Црној Гори или није никако ни било; или, ако је било, да она пада не у почетак XVIII, него у другу половину XVII века.

О тој препирци говорићемо мало даље.

Многи српски читалац који није пратио ту научну препирку, или који се уопште није *ближе* бавио историјским питањима, спустиће књигу и упитати: „Какви Турци и потурице у Црној Гори?! Каква борба за ослобођење и независност која би почињала тек крајем XVII или почетком XVIII века, кад цео свет зна да је Црна Гора једина од свију српских земаља била уточиште српске слободе од Косова па до Васкрса Србије?!“ И то је факат који су кроз цео XIX век тврдили не само обични писци и новинари, него и озбиљни научници историци: од владике Василија, који је штампао прву историју Црне Горе у Москви 1754. г., па до Симе Милутиновића, Милаковића, Медаковића, Андрића, Вацлика, Деларија, Томановића и Ровинског! Ако су Срби; ако је владика Василије удешавао своју историју према циљевима своје српске пропаганде, ради које је толико пута ишао у Русију; ако су секретари владикâ Петра I, Петра II и кнеза Данила I писали црногорску историју само по ономе што су лично доживели у Црној Гори и према народном предању за најближу прошлост, а нешто и по архивској грађи на Цетињу: ако су они били пристрасни у излагању историјских факата, зар нису научници странци доказивали и доказали да је Црна Гора била слободна и независна за време свију оних векова у којима су Турци владали над целим Балканским Полуострвом осим Дубровника и Црне Горе?! Зар није н. пр. Вацлик доказао: да је Црна Гора увек била у непријатељству с Турском; да није никада никоме допуштала да на њеној територији врши какву било судску или извршну власт; да Порта никад није располагала Црном Гором као с каквом државом која је постала саставни део Отоманске Империје; да Црна Гора никад није примала ниједнога фермана из Цариграда који би се тицао ње као покрајине турске; да

Црна Гора није никад била заједно с Турском, нити је с њом у друштву ратовала противу трећег; да Црна Гора никад није плаћала харача Турској, нити јој је икада било потребно чије било посредовање или гарантија према Турској?! Једном речи: зар Вацлик није доказао да је Црна Гора увек била самостална и потпуно независна држава?! Зар то исто нису доказали: и руски научник Ровински, и црногорски државник Томановић, и немачки писац Јохан Хајнрих Сајфрид и Брлић, на које се Томановић позива?! Зар то не доказује и једно место у опису Црне Горе италијанског писца Болице?!

Зар наш велики песник Лукијан Мушицки у својој оди „повелитељу черногорских Сербов“ не каже за Црну Гору: „идјеже јест *независимост* остала древња сербска царства, злата идјеже отцев *свобода* сином блистајет“?!

Иларион Руварац, који цитира ову оду Мушицкову,[1] наводи још многе српске писце који тврде да је Црна Гора увек била слободна и независна:

1. *Јован Рајић* у својој историји Бугара, Срба и Хрвата вели за Црну Гору: „Чернаја Гора, которајa по подобију некија Республики *ни Турком ни Венецијаном непокорјајетсја, но во особ својими војводами управљајетсја*, по чему многија пакости обојим странам часто причињајет“.

2. *Доситеј Обрадовић*, у своме писму од 5. јула 1784. бачком епископу Јосифу Шакабенти, каже о Црногорцима: „Но књигу би ко могао напунити, кад би хотео сва храбра и преславна дјела оног не многочисленог, но непобједимог и *вовјеки непорабоштеног народа* описати“![2] Али опет Доситеј, описујући обичаје црногорске, даје им (у својим „Совјетима здраваго разума“) овај савет: „Дакле, за живога Бога, поредак уводите међу се, *изберите поглавара*, и дајте себи *законе* добре“.[3]

---

[1] „*Montenegrina. Прилошци историји Црне Горе*“. Написао Иларион Руварац: друго издање, у Земуну; Штампарија Јована Пуља, 1899., стр. 11.

[2] Ibidem, стр. 20.

[3] Ibidem, стр. 22.

3. *Вук Ст. Караџић* у предговору „Српскога рјечника“ 1818., стр. XV, каже за Црну Гору да је „још од ђетињства свога чуо, и разумијо, *да у њој још од Лазареви времѐна једнако траје Сриска влада и царовање*“.[1]

4. *Сава Текелија* знао је за црногорску слободу, само је страховао (у свом преводу с енглеског „Римљани у Шпанији“, стр. 86.) да се Црногорци како не избезуме те забораве засећи и затворити тесне путе и богазе, а тим да не *изгубе* своју слободу и постану робље турско.[2]

5. *Сима Милутиновић* у „Сербијанци“ (I, 10., 13., 22.) уздиже црногорске „дивотнике“ до неба, само (у III делу „Сербијанке“) пита:

„Што л' подржа Црногорце Србе
Над Косово до данашњег дана
У својојсти и неујармљену?“

Па онда сам одговара да су Црногорце подржали у слободи и независности

„Гусал звуци, што уздражја пуни“.[3]

6. *Павле Поповић—Шапчанин* у једној својој песми (у „Славјанки“, 1847.) пева:

„Црна Горо, огледало наше,
Ти не позна шта је влада наше!“

7. *Бранко Радичевић* у „Растанку“ пева:

„Црногорче, *царе мали*,
Ко те овде још не фали?“;

а у својој песми „Путу“:

„Црна Горо, поносито стење,
Круне српске ти драго камење!“[4]

8. *Симе Љубић* (у свом „Огледалу књижевне повјести југославенске“) — пошто је поменуо да је „с освојењем Смедерева 1459. године *сриска држава ишчезла* и чином и именом из дипломатичког видика“ и да се, по смакнућу Стјепана Томашевића 1463., само у крајњим

[1] Ibidem, стр. 25.
[2] Ibidem, стр. 22.
[3] Ibidem, стр. 25.
[4] Ibidem, стр. 26.

планинама српске и босанске земље вијаше још по који српски и босански барјак, па је и њих нестало — каже: „*Само у Црној Гори, у оном дивном светом храму југославенске слободе и независности, оном чаробном гнезду сивих и непредобитних соколова и орлова оста, и ако многократ тешко крвљу напајана и растрзана, увјек ипак непорена народна застава*“.[1] Исти Симе Љубић у својој опомени за споменике о Шћепану Малом вели за црногорско племе да је „знало уз непрестано војевање, кроз толика столећа, у оним кршним врлетима јуначким *одбранити крст и слободу златну*“.[2]

9. *Лука Зоре* (у својим примедбама на расправу Армина Павића) вели: „....Зна се да Црна Гора *никад није била подложна Турцима.*“

10. *Иларион Руварац* („Пећски Патријарси“, стр. 56.) и *Ровински* („Черногорія“, стр. 738.) — говорећи о записнику збора држаног у Кучима 8. септембра 1614., на коме су били српски патријарх и поглавити људи и главари из Горње Албаније, Босне, Маћедоније, Бугарске, Херцеговине и Далмације, *којима владаху Турци* — веле да се одмах у почетку каже: „...одлучено је, да се унесе колико се год буде могло оружје у *Црну Гору* и у планину Химариотску; унашање то биће лако у *независним* земљама, куда нису Турци продрли и *које никад нису биле платежне* великом Господару (Турчину)“.[3]

11. *Johann Heinrich Seyfried* (у „Türkische Reichsbeschreibung“ 1687.) каже: „Dass in dem türkischen Reich und an dessen Gräntzen verschiedener Orten einige Völker zu finden, welche bishero in Freiheit sich erhalten und noch nicht bezwungen worden... An den Gräntzen Serviens liegt ein sehr rauhes hohes Gebürg, so der Länge nach von Rizzano bisgegen Scutari aus 10 Teutscher Meilen sich erstrecket, *Monte Negro* genant, dieses wird durch Christen bewohnt die in 72 Dörfern eingetheilt sind. Die *Albanesen* welche gleichermassen wegen ihrer Gegendfestigkeit und unwegsamen Gebürg annoch in Freiheit leben“.[4]

---

[1] Ibidem, стр. 29.
[2] Ibidem, стр. 30.
[3] Ibidem, стр. 60.
[4] *Andr. F. Brlić*, „Die freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten“, Wien, 1854, стр. 2. Цит. И. Руварац, l. c., стр. 61.

12. Руски писац *А. Кочубински* (у својој расправи „Сношенија Росии при Петрје Первом с јужним Славјанами и Румунами“; Москва, 1873.) вели за XVI и XVII век: *„все ето времја управленија 14*, сљедовавших друг за другом *владик* до Митрополита Данила (1499.—1695.) били периодом херојској борби Черногорцев с Турками находившимсја на верху својеј слави и сили“.[1]

Као што видимо, најбољи српски и хрватски не само песници који се лако одушевљавају, него и озбиљни књижевници и научници и наши и страни, којима се не може пребацити српски национални шовинизам, тврде једногласно да је Црна Гора — кроз све векове од „Лазарева доба“ до данас; или као што популарна изрека гласи: „Од Косова до данас“ — увек била *слободна и независна.*

Према томе већ, откуда је у Црној Гори ма кад *могло* бити толико Турака и потурица, да је ваљало приређивати „сицилијанско вечерње“ или ту „вартоломејску ноћ“, ту истрагу Турака у Црној Гори?

Да видимо шта о том питању кажу други писци и научници који заступају противно гледиште.

Још Нићифор Дучић[2] вели:

„У другој половини XVII-ога века, навлаш у почетку XVIII, потурице су се умножиле и готово свуда по Црној Гори проширили сазидавши џамије: на Виру у Црмничкој нахији, на Ободу у Ријечкој, на Цетињу и у Ћеклићима у Катунској нахији.

„Потурице се мало по мало утврде и оснаже тако, да су њихове *кадије* на Цетињу, Ободу, Виру и оца у Ћеклићима *готово са свијем приграбили власт у своје руке.*

„То је најслабије и најнесрећније доба у Црној Гори.“

Ако нећемо веровати Дучићу, који је морао да бежи из Црне Горе, ваљда ће сваки Србин веровати владици Петру II, који је од „историческог событија“ — како он вели — „при свршетку XVII вијека“, т.ј. од истраге Турака и потурица из Црне Горе, направио своје „сочиненије“, које ће преживети све његове политичке заслуге као владаоца црногорског. А ево шта вели вла-

---

[1] И. Руварац, l. c., стр. 64.

[2] У своме чланку „Црна Гора“ у X „Гласнику“ Срп. Ученог Друштва.

дика-песник за крај XVII и почетак XVIII века у Црној Гори, у своме „Горском вијенцу“:

„Што је ово ево неко доба
Те су наше горе умучале,
Не разлјежу ратнијем клицима?
Почину ни рђа на оружје,
Остаде ни земља без главарах,
Некршћу се горе усмрђеше.
Уједно су овце и курјаци!
Здружио се Турчин с Црногорцем,
Оџа риче на равном Цетињу,
Смрад ухвати лафа у кљусама.
Затрије се име црногорско:
Не остаде крста од три прста!
— — — — — — — — — —
Шта ће ђаво у кршћену земљу?
Што гојимо змију у њедрима?
Каква браћа, ако Бога знате,
Када газе образ црногорски,
Када јавно на крст часни пљују?“

Дакле, не само да је било много потурица и Турака у Црној Гори; не само да је „рикао“ турски хоџа са четири минарета, и то не само на „равном“ Цетињу, него и на Ободу, где је негда била прва српска штампарија, и на Виру и на Ћеклићима; не само што „мунар дуби на крст раздробљени“: него турске кадије беху приграбиле сву власт у земљи, у којој и иначе није било скоро никакве власти; јер је свако црногорско племе живело за свој рачун, „бијесна се братства истурчила“, „крваве се“ међу собом и „кољу племена“, а владика, који је бајаги и „световни“ поглавар Црне Горе, нема никакве власти, иде од једног племена до другог и преклиње их да се мире. Ко хоће, послуша владику; ко неће, њему владика не може ништа друго него да га као црквени поглавар прокуне, јер он нема никакве световне извршне власти. Човеку који је био такав родољуб, као што беше владика Данило, било је јасно да је то анархично стање у Црној Гори права пропаст; да пре свега треба очистити „некрст из земље“, па тек онда приступити раду на уређењу државе. И он сазива збор црногорски, који једини може да нешто нареди што ће већина Црногораца послушати, ако не

сви. Тај је збор[1] био у Стањевићима 6. децембра 1701. г., и на њему је претресано питање шта да се ради с потурицама, који су већ постали велика опасност да се „не затрије име црногорско“ и да се сасвим не изгуби православље (крст од три прста). Главари искупљени на томе збору дадоше владици „вјеру да ће ударити на потурице на бјеле покладе“, али га преварише. Владика сазива нови збор око Ђурђева-дне на Ловћену, и ту доконаше да се на потурице нападне о Госпођину Посту; „али и тај пут не смједоше ударити; шта више поче их се много турчити, јер их мићаше паша из Подгорице, који је хтео и да ухвати владику, што је бунио Црногорце да побију Турке“.[2]

Како је било на тим зборовима, то се лепо види из „Горског вијенца“.

Искупили се главари око владике, па чекају да им каже зашто их је звао. Данило опет, обрван тешким бригама, које му се и на лицу виде, ћути и премишља тешке мисли. Најзад издаде стрпљење главаре и Вук Мићуновић овако проговара:

„Не држи нас овако, владико;
Но отршај оволико људства!
Свако гледа што ће чут' од тебе,
А ти си се нешто замрсио:
Нит' што збориш, нити нас отршаш;
У образ си као земља доша';
Сам се шеташ пољем без никога;
Нит' што једеш, нити засиат' можеш!
Крупно нешто учиш у памети,
Збили ти се снови на Турчина;
А ја зебем од много мишљења“!

Ласно је Мићуновићу зепсти од многог размишљања, јер он не носи ни хиљадити део одговорности која лежи

[1] По једном запису самог владике Данила, на унутрашњим корицама једне црквене књиге, нађене на Цетињу, који је запис штампан у XVII књ. „Гласника“ Срп. Ученог Друштва, и у првом Решетареву издању „Горског вијенца“, Решетар је сумњао у аутентичност тога записа; Иларион Руварац осли за њ да је фалсификат, а Јов. Н. Томић у својој расправи „Из историје Црне Горе“ налази да тај запис може бити аутентичан. (Види живот и рад П. П. Његоша од Милана Решетара, пред његовим петим издањем „Горског вијенца“; Београд, Цвијановић 1909, на стр. IX.

[2] Милан Решетар, l. c., стр. XLVIII.

на владици, који мора да мисли за све Црногорце, који мора да мисли шта ће после настати, баш и да се срећно сврши *поколь* домаћих Турака. Зато ево како он одговара:

„Ништа ми се немојте чудити
Што ме црне растезају мисли,
Што ми прса кипе са ужасом!
Ко на брдо ак' и мало стоји,
Више види но онај под брдом.
Ја повише нешто од вас видим.
То је срећа дала ал' несрећа!
Не бојим се од вражјега кота,
Нека га је кâ на гори листа,
Но се бојим од зла домаћега.
Бијесна се бра́ства истурчила;
Тек домаће нападнемо Турке,
Свој својега никад пуштат' неће,
Разлучи се земља на племена,
Крвава се исклати племена,
Враг ђаволу доћи у сватове
Те свијећу сриску угасити!
Зло се трпи од страха горега!
Ко се топи, хвата се за пјену“!

Ова државничка брига владичина није била пријамна ни рођеном брату његову, кнезу Раду, који плане те очита владици овакву вакелу:

„Што се мрчи кад ковати нећеш?!
Што збор купиш кад зборит' не смијеш?!
Пређе си им *с коца утекао;*
Да Бог да им скапа на ченгеле!
Жалиш нешто, а не знаш шта жалиш;
С Турцма ратиш, а Турке својакаш,
Домаћима тобож да с' умилиш!
А једнако, *немој се варати,*
Како би им запâ, да те могу,
Главу би ти онај час посјекли,
Ал' ти живу руке савезали!
— — — — — — — — — —
Врана врани очи не извади.
Брат је Турчин свуд један другоме;
Него удри докле махат' можеш,
А не жали ништа на свијету!
Све је пошло ђаволијем трагом;
Заудара земља Мухамедом“!

Ове речи рођенога брата, ово подсећање што је лани било с владиком, дирнуло је у једну још незалечену рану на владичину срцу. Били су га позвали Срби из Подгорице да им освешта нову цркву, и он је отишао да то учини. Али га Турци дочепаше и хтедоше га жива натаћи на колац, да митрополит херцеговачки није обећао Турцима грдан откуп у новцу ако га жива пусте. Турци пристадоше да владици поклоне живот; али дотле, док је митрополит херцеговачки по Боци Которској испросио и скупио потребну суму новаца за откуп и донео у Подгорицу, Турци су држали владику Данила *обешена за обе руке*. Том приликом владика би насигурно издахнуо у најстрашнијим мукама, да Подгоричани хришћани нису грабили сваки тренутак када није било Турака око обешеног владике да га подупиру, што су радили и по читаве ноћи да се одмори од муке. Тек кад је митрополит херцеговачки златом испрошеним зајазио Турке, пустише владику Данила.[1]

Када је кнез Раде подсетио владику на ове ужасне муке које је претрпео лани; и када му је рођени брат пожелео да умре на турским ченгелима, осветник је за тренутак постао јачи од државника који с брда даље види него онај под брдом, па је грмнуо збору:

„Удри за крст, за образ јуначки,
Ко гоћ паше свијетло оружје,
Хулитеље имена Христова,
Да крстимо водом или крвљу,
Тријебимо губу из торине!
Нек пропоје пјесна од ужаса,
Олтар прави на камен крвави“!

Али тај поклич владичин беше само тренутни рефлекс на физички бол, који су му направиле речи његова брата. Државник у владици брзо је савладао тај бол; и док главари, сви у један глас, поздрављају ову владичину одлуку, он их утишава:

„Не... не... сједʼте да и јошт зборимо!
Ја бих, браћо, с општег договора

[1] *П. Ровински*, „Черногорія в ея прошломъ и настоящемъ“; СПетербургъ; Типографія Имп. Академіи Наукъ; 1888, I, стр. 511.

Да главаре браће истурчене
Дозовемо на општему скупу,
Да им дамо вјеру до растанка
Еја би се како обратили
И крвави пламен угасили".

Збор пристаде да се и то покуша и позваше главаре потурица, и они дођоше на збор; али ни речитост владичина, ни апел на братство по крви, не могоше отрезнити потурице из пијанства у коме их је држала тадашња сила и слава турска у Европи, нити их приволети да напусте веру која им обећаваше материјалне сласти, па да се врате испосничкој и аскетској вери својих предака.

Кад и тај последњи покушај владичин да избегне грађански рат у земљи, оста без успеха, онда он није више сазивао збора, него је дозвао Вука Бориловића и четири брата Мартиновића; и, обдаривши их, даде им неколико својих људи у помоћ, те они ноћу између Бадњег Вечера и првог дана Божића 1702. г. побише све Турке цетињске и ћеклићске;[1] а од тога јутра до нове године 1703., дакле пуних 7 дана, трајала је борба у осталој Црној Гори; јер су Турци који су били боље наоружани, а који нису изненада премлаћени као они на Цетињу и у Ћеклићима, скупо продали своје животе. Каква је била борба тих седам дана, види се из овога писма кнеза Дупљанскога Николе владици, у „Горском вијенцу":

„Кнез Никола и сви Дупиљани
Поздрављамо нашега владику.
Пишемо ти што је код нас било:
Како чусмо шта би на Цетињу,
Покласмо се с нашијем Турцима;
Дан и ноћ је иоклање трајало;
Бјеше пуна Црмница Тураках,
Десечара, аге, изјелице.
Мало ко нам у помоћи дође.
И ми смо ти грдно изгинули:
Половина у бој погибосмо.
Нестало је гробља око цркве;
По шестину у један копамо!

[1] Милан Решетар, l. c., стр. XLVIII.

По Црмници Турке исјекосмо
И град Бесац с земљом изравнисмо.
Сад ти нема у нашу нахију
Обиљежја од турскога уха
До трупине, али развалине“!
(Владика Данило плаче.)

Имао је рашта и плакати! Ко помисли да је ово писмо кнеза Николе песничко маштаније, тај нека прочита натпис који се налази на једној надгробној плочи у црмничкој цркви, који гласи овако:

„Овден почивају кости Вучете Ђуровића, који је погинуо су седамдесет Дупљана на Бесац у доба кнеза Николе и владике Данила“.[1]

Овај натпис у црмничкој цркви нека буде уједно одговор на тврђење пок. Илариона Руварца (у његовој студији „Montenegrina“, прво издање, стр. 246.—264.) да у време владике Данила није било ове истраге Турака.

Ово је тврђење у толико чудноватије што Руварац[2] сам каже ово:

„До Макушевљеве расправе „Самозванец Степан Мали“, печатане у јулској књизи „Рускога Вѣстника“ за 1869., нисам могао доћи. Но Е. Голубински у „Краткој историји православних цркава: бугарске, српске и румунске“ (Москва, 1871.), позивајући се на ту расправу Макушевљеву, пише на стр. 600.:

„На овоме Ђурђу Црнојевићу прекида се низ црногорских војвода; и после његове смрти, која је била 1514., ова мала држава сједињена је с Турском, поставши део скадарског пашалука.

„У турском поданству налазила се Црна Гора од почетка XVI до краја XVII века. Та подчињеност („зависимост“) може се претпоставити да није била потпуна, него је личила на ону полузависност у којој се Арбанаси у неким брдима и данас налазе; који, кад хоће, плаћају; а кад неће, не плаћају данак султану; и који не пуштају Турке да им се мешају у њихову унутрашњу управу. Крајем седамнаестог века Црногорци се одлучише да поврате себи потпуну слободу; и то им

[1] П. Ровинскій, l. c; I, стр. 515.

[2] У „Montengrina“, на стр. 58. (другог издања).

је делимично испало за руком под вођством Данила Петровића—Његуша, који је 1696. или 1697. године изабран за митрополита и народног вођа, и то *пошто су истребили из своје средине потурице покољем који је сличан вартоломејској ноћи или сицилијанском вечерњу.*"

О томе питању, је ли било те истраге Турака и потурица у Црној Гори, Руварац је сам навео још и ово (у колико смо били у стању извести из његове богате али љуте расправе коју је назвао „Montenegrina"):

1. Владика Петар I (у својој „Краткој историји Црне Горе", штампаној у „Грлици" 1835., стр. 70.) пише: „Кад се поврати овај Митрополит (Данило) у своје отачество, главна његова брига била је очистити Црну Гору од унутрашњијех Турака и *повратити* црногорску слободу. За то и заповеди одмах да се учини свеопште собраније црногорско — — — на коме обећаше Црногорци да ће испунити његове наредбе које и самим дјелом засведочише *побивши* и *прогнавши* све своје потурчењаке, који се крстити не кћеше — — — (после чега Данило) поче разорену од Сулејман-паше цркву и манастир градити, и међу народом слогу и поредак утврђивати".[1]

2. *Милаковић* у својој „Историји" вели да је то истребљење било уочи Божића, „по свој прилици 1702. или најдаље 1703. г."[2]

3. У *Гласнику* Срп. Уч. Друштва, књ. XVII, има запис самога владике Данила који гласи: „Пишем ја владика Данило да се зна како Турке изагнасмо између нас 1707. годишта. Прво када ме откупише из Подгорице, скуписмо се неколико главара црногорскијех у магазин на Стањевиће, и ту ми дадоше вјеру да ће Турке између себе изагнати и да ће им ударити *на бјеле покладе*, а договор чињасмо на Никољ-дан пред Божић, али Црногорци преварише, на Турке не ударише; када ја то виђех и опета се скуписмо на Ловћен у житницу манастирску око Ђурђева-дне, и ту се договоримо да им удримо у Госпођине посте; но Госпођине посте дођоше и

[1] Руварац, l. c.; стр. 157.

[2] Ibidem; стр. 163.

прођоше, а Турци остадоше здраво; и још се почеше мнозина турчити, јер их мићаше паша из Подгорице; када ја виђех да Црногорци *не смију Турцима уложит*, ја то оставим до Нећеље светијех Отаца, а исту нећељу чујем где народ говори, да оће Турци Скандаријски послати неколико људих да ме уфате за то што сам бунио Црногорце, да своје Турке побију. Како ја то чујем пошљем за Вука Бориловића и *четири* брата Мартиновића, и све њима кажем, како је и шта је, и речем им, ако неће Турке побити, који су међу њима, да ћу се ја маћи из Црне Горе. *Они одговоре да не смију уложити.* Онда ја узмем моју сабљу и дам је Бориловићу, а онијема четворици једном ћурак, другоме двије пушке Пецке сребрне, трећему шејшану (поп Јанкову) везену сребром, а четвртому десет дукатах. Али они по свему томе мене рекоше, да неће нипошто, што им ја нећу дати моје људе да почну, *е се бојаху и они да један другога не издаду.* Онда ја дозовем *Вучка Његуша*, *Станишу Велестовца* и *Марка Дупљанина*, и речем њима да они пођу с њима и да они први почну бити Турке; и тако пођоше *на Божић пре зоре* и побише Турке *Цетињске* и *Беклицке*, који не кћеше доћ да се покрсте код мене; и ту се мој момак Станиша рани, али, фала Богородици, не биму ништа, него га она сачува, а бјеше га убила пушка по сред прсих и ножем посјека по обије руке. И буди слава ва век Богу, који нас чува од пасје вјере, амин".[1]

4. *Павле Ровински* („Черногорія") вели да је истрага била „на канује рождества Христова 1702."[2]

5. *Медаковић* (у своме последњем спису „Владика Данил", на стр. 49.) саопштава запис и вели: „Ово је овако записао сам владика Данило својом руком, па по овоме онда отпадају све приче и нагађања о тако званом Бадњем Вечеру".[3]

---

[1] „Запис овај — каже се у том „Гласнику", стр.. 316. — *вјерно је снимио с оригинала*, уписаног на крајњем листу једне црквене књиге, находеће се у тадашњег архимандрита а садашњег владике црногорскога Илариона, — *Никола Мусулин* Гомирац, тада (1861) учитељ на Цетињу."

[2] Руварац, l. c., 165.

[3] Руварац, l. c, 169.

6. *Никифор Дучић* (у књизи „Црна Гора“) вели да је истрага била 1702. године.

Пошто је овако нагомилао сва противна доказивања, И. Руварац приступа рушењу целе те зграде.

Он пре свега тврди да запис изнесен у „Гласнику“ XVII није писала рука владике Данила, да је тај запис подметнут владици Данилу, и то не за живота његова, већ много доцније, кад се стало у Црној Гори веровати и држати да је било за владике Данила неке истраге Турака или потурчењака у Црној Гори.

Он то доказује тиме: што се о тој истрази почиње писати тек у трећој десетини XIX века, јер њу неза зна ни летопис цетињски, који допире до 1750., ни владика Василије, синовац владике Данила, у својој „Историји“ од 1754., ни онај незнани историк кога је Павлэ Стаматовић саопштио у „Српској пчели“ 1839., ни Медаковић у „Повестници“ 1850.; што је владика Данило у новембру 1709. могао „сербез“ отићи у Пећ у патријаршију да учествује у избору митрополита за сву Босну и да се „сербез“ врати на Цетиње, а то не би могло бити да је он пре две године извршио онај покољ Турака; што сâм д-р Лазар Томановић у своме спису „Двовјековна влада славне куће Петровић-Његоша, приликом двјестогодишњице“ (Цетиње, 1896.) не спомиње тај запис владике Данила; што ни тај запис није писала она рука која је писала писмо од 27. фебруара кнезу Раду на Његуше (брату владике Данила) или која је 17. јануара 1717. писала писмо Јовану Никову, пушкару у Млецима; и што у овим аутентичним писмима владичиним нема ниједног „я“ као у запису, него „ꙗ“, а „я“ се почело писати у Црној Гори 38 година после смрти владике Данила; што д-р Константин Јиречек, у свом до сад најбољем прегледу црногорске историје (у Отову „Научном словнику“) не зна ништа о тој истрази.

А „Горски вијенац“ Петра II?

„Па и Шилер је пишући драму „Вилхелм Тел“ мислио да саставља драматски спев о историјском догађају из XIV века, па је тако мислио и цео немачки свет; али данас знају сви образовани Немци да подлогом том Шилеровом спеву *није историјски* догађај,

да Виљема Тела није нигда ни било на овоме свету и да је то проста фабула. О томе има у Немаца читава литература.

„Не бој се дакле Србине да ће „Горски вијенац“ изгубити што од своје праве, унутрашње поетичке цене, ако се докаже да оно што се у њему опева није историјски догађај или бар да није догађај из доба владике Данила, — као што и Шилеров Виљем Тел, и после овог доказа, није ништа изгубио од своје вредности“.

Најзад Руварац мисли да је та истрага могла бити 1687. г., када су Црногорци, подстакнути од Млечана, побили све Турке у Црној Гори. Петар II погрешио је само што није казао да је „историческо событије“, које и сам ставља *при свршетку* XVII, било просто у XVII веку.[1]

Лепо. Да пристанемо уз Руварца да та истрага Турака није била 1702. или 1703., него да је била 1687.; ипак остаје питање:

1. Одлазак владике црногорског *Пахомија* у Цариград на Порту цареву због манастирских риболова у блату скадарском.

2. Писмено признање црногорског митрополита *Мардарија* у XVII веку, по коме су тада Турци заповедали у Катунској Нахији.

3. Itinerario di Giovani Battista Giustiniani, sindica in Dalmatia ed Albania, 1553.“[2] садржи опис Котора и граница которске области, и у том службеном акту се каже да иза Котора има „un monte asperissimo tuto vi saso vivo, detto *Montenegro* abitato da sudditi Turchesi“ (турски поданици).

4. Да је у време када је *Иван Гундулић* певао свог „Османа“ Црна Гора била одиста слободна и независна, онда он не би рекао да је *само* Дубровник остао слободна држава:

„Робови су твоји сусједи
Тешке силе свјем господе.
Тво (твоје, Дубровниче) владање *само* сједи
На прјестолу од слободе.“

---

[1] Руварац, l. c.; стр. 172.—183.

[2] Њих је скупио *С. Љубић* у „Relationes Venetae“, а издала загребачка академија, II, на стр. 241. Цитат у И. Руварца, l. c., стр. 61.

5. Црногорски владика *Сава*, у свом писму сенату дубровачком од 25. јула 1775. год., признаје да је од свега српског господства и славе остао само још један Дубровник, „један цвјет на вас свијет“.[1]

6. *Мавро Орбини*, који је пре Гундулића писао „Историју југословенску“ (издану 1601.) не помиње ниједном речи слободне и независне Црногорце свога времена.[2]

7. Летописац дубровачки *Лукаревић* у својим „Аналима“, изданим 1605., на стр. 132., пише да је Селим, цар турски, послао у српску земљу Балабана Бостанцинашу, који потуче и убије на пољу ћемоском Ивана Црнојевића, господара црногорскога и отправи његова сина Петра на Порту, који је обрезан и назван Скендербег. Њега — Скендербега пошље Сулејман, син Селимов, и он — Скендербег подјарми Црну Гору „in utile de Turchi, isciando Stefano fuori di casa“.[3]

8. Которанин *Марјан Болица* (у свом опису санџаката скадарског од 1614.) каже да је Црна Гора *први и главни део* истога санџаката, који се састоји из ових округа: Катунски, Љуботин (доцнија Ријечка Нахија), Пјешивци, Љешко Поље и Црница.

9. У упутствима за писаре Пећске Патријаршије како треба да пишу адресе и титуле српских епархија (од 1656.), каже се ово: „На Црну Гору сице пиши: в богоспаснују *нахију* Цетиње и в *кадилук* Подгорицу и Скадар и в племе Паштровиће“. *Нахија* је турска реч за оно што су у српској држави биле *жупе*.

10. Владика црногорски *Петар II* (на крају „Српског огледала“) записао је ово: „Од 1510. до 1702. од свијех црногорскијех бојева, који су се у ове готово двије стотине година догађали, *немамо никакве пјесме*, која би од тих бојева нама што опјевала“.

11. Архимандрит *Никифор Дучић* (у својој „Историји српске цркве“, на стр. 25.-а) каже: „Историја Црне

---

[1] „Arkiv za povjestnicu jugoslovensku“, III, 136. Цит. Руварчев, стр. 62.

[2] Руварац, l. c., 62.

[3] Руварац, l. c., 63.

Горе није записала ни један епохалан догађај за све вријеме кад су бивали у њој Митрополити из различнијех братстава".

12. Турски географ *Хаџи-Калфа* (умрио 1655. или 1656.) описује Црну Гору као део скадарског санџаката и Цетиње као главно место Карадага.[1]

13. Године 1688., пре 31. маја, држан је збор на Цетињу, на који се била скупила сва Црна Гора; те, пошто се Црногорци *измирише међу собом*, озлојеђени на скадарскога санџак-Сулејман-пашу, одлучише: *да се одметну од скадарског санџака* и да приступе и *ставе се под крило дужда млетачкога и господство млетачко;* и ту на збору саставе о тој одлуци своје писмо, које владика Висарион и 24 старешине од Црне Горе понесу са собом у Нови, где предстану и поклоне се ђенерал-провидуру од Далмације и Арбаније Јерониму Корнеру, и Црногорци од „своје добре воље" постану „верни подложници преведрога принципа" или дужда млетачкога, и о томе је исти ђенерал-провидур известио своју владу 31. маја 1688. Сулејман-паша слао је те исте 1688. г. двапут своју војску да наново покори *одметнуте* Црногорце. Из писма владике Висариона и кнезова црногорских од 8. новембра исте 1688. године види се да је Корнер оба пута послао у помоћ новим млетачким „подложницима" млетачку војску под командом кавалијера *Зана Грбичића*, који је оба пута одбио Сулејман-пашину војску. Даље у истом писму владика и главари моле ђенерал-провидура да нареди которском провидуру кавалијеру Живу Грбичићу да пошље две кумпаније у манастир на Цетиње, да чувају *границу* (нове млетачке провинције); јер кад би се разгласило да на Цетињу стоје *плаћени људи* (солдати), била би мирна земља и не би јој непријатељ могао ништа наудити.[2] Зане Грбичић постављен је исте 1688.

---

[1] „Споменик" С. Кр. Академије XVIII, стр. 53. Превод Ст. Новаковића с Хамерова превода.

[2] „Il Montenegro da relazioni dei providetori Veneti dall' anno 1687 al 1735, Rome 1896". Цитат И. Руварца, стр. 76.

г., по жељи самих Црногораца, за *гувернадура Црне Горе*[1] и остао је до 1692. године, до катастрофе у септембру 1692. г., када је скадарски Сулејман-паша с 8000 војника наново прегазио Црну Гору, и разорио цетињски манастир[2] и дворе Црнојевића. Млетачка војска морала је капитулирати. Акт капитулације потписао је которски провидур Никола Ерицо на Цетињу 17.|27. септембра 1692. год.[3]

14. Како је владика Висарион умро 1692. год., а млетачке власти нису хтеле допустити да његов наследник постане ни турска креатура коју је пећски патријарх Калиник предлагао, ни кандидат Арсенија III у Коморану, то су „кнезови и старешине и вас поштовани збор црногорски, писмом својим од 27. новембра *1694.* год. јавили шофра (сопра) провидуру Алвизу Марцелу да су наместо покојнога владике Висариона изабрали за свога душевнога пастира и старјешину владику Саватија (Саву)“. На томе писму, две године после млетачке капитулације на Цетињу, још је овакав потпис: „Ми, слуге и *подложе* вашега пресвијетлога госпоства, вас збор црногорски“.[4]

Да видимо како данас стоји то питање.

Из расправе академика Јов. Н. Томића „*Црнојевићи и Црна Гора 1479.—1528. год.*“[5] види се да је Црна

---

[1] „Српске народне пјесме“; Беч, 1862., стр. 6.; — у другој песми „Погибија Вука Мићуновића“, стр. 6.; даље у песми „Диоба Селимовића“ (у IV књ. Вукових „Народних пјесама“, држав. издање 1896., стр. 489. Цитат Руварчев, l. c., стр. 78.—79.).

[2] „Il Montenegro“, стр. 41. Giovani Ant Bolizza, стр. 46. —

Руварац, l. c., стр. 95. Изгледа да се у овој борби Црногорци нису богзна како борили; јер је само то сигурно да је на Вртијељци Бајо Пивљанин са својих 60 другова чинио чуда од јунаштва, јер је он у том боју са свима својим друговима погинуо. Гроб му је код цркве доњокрајске, а Сима Милутиновић (у својој „Пјеванији“) предлаже за њ овакав надгробни натпис:

Свој тко *живот* за општински даје,
Он му текер у пјесмам настаје.
Бог да прости Бајa Пивљанина:
Осветио Срба у Турчина!

[3] Руварац, l. c.; стр. 110.

[4] Ibidem, стр. 113. Овај Сава био је владика црногорски свега три године, па је после његове смрти изабрат за владику Данило Његуш-Шћепчевић 1697. г., кога је Арсеније посветио за архијереја јуна 1700. год. у Сечују (ibidem, 118.).

[5] Штампана у „Гласу“ Срп. Краљ. Академије LVIII, LX и LXII.

Гора према Турцима престала бити самостална још 1482. године, да је 1498. постала засебан санџакат турски, у коме је Скендербег Црнојевић био санџак-бег до 1528.

Из друге расправе истога академика „*О Црногорском устанку у почетку морејскога рата*“[1] види се како се 1684. године црногорска племена дижу против Турака зато што су им била подчињена, па теже да их се ослободе.

Јован Н. Томић у свом чланку „Црна Гора у почетку XVII века била је заиста подчињена Турцима“[2] беше изнео неколико нових и интересантних података. После Руварчевих „Montenegrina“ и препирке које су она изазвала, он је проширио своја испитивања црногорско-турских односа и на раније време, па је напред поменутим својим расправама обележио границе тога стања и уједно је доказивао некритичност извора којима су се служили противници Руварчева гледишта.[3]

На основи тих опширних студија, основаних поглавито на документима из млетачких архива, академик Јов. Н. Томић написао је историјску расправу „Политички однос Црне Горе према Турској 1528.—1684.“[4] из које се види: да престанком управе Скендербега Црнојевића није настала никаква промена. Црна Гора остала је и даље под султановом влашћу. Само је у административном погледу престала бити засебна покрајина, јер је придружена скадарском санџакату, чији је саставни део и била до доласка Скендербегова на управу њену. Због тога тамо више нема санџак-бега, него се уместо њега јављају војводе, као његови заступници, који су свака три месеца куповали од њега то звање.

Да наведемо колико можемо збијеније и остале доказе из поменуте расправе Томићеве.

За време рата млетачке републике са султаном 1538.—1540., Црногорци су ратовали с Турцима противу

---

[1] Штампана у „Летопису Матице Српске“, књ. 218.; и засебно, Нови Сад, 1903. год.

[2] У „Делу“, свеска за јануар, 1898.

[3] Ово последње у своме спису „Састанак и договор српских главара у Кучима 1614. год. ради устанка на Турке“.

[4] У „Гласу“ Срп. Краљев. Академије LXVIII; и засебно, Београд, 1904.

републике, а после рата остали су у положају у коме су били.

После тога рата скадарски санџак Хали-бег и *црногорски кадија* жале се на Порти што им је млетачка сињорија затворила солила код Котора и заузела неко земљиште. Порта одговара херцеговачком санџаку и кадијама скадарском и *црногорском* како је писала млетачкоме дужду да пошље своје људе с којима ће се решити питање међе. А та је међа она иста коју је још Иван Црнојевић био утврдио 1482., па ју је обновио *Фериз-бег*, скадарски санџак, *кад је Црну Гору потпуно прикључио скадарском санџакату.* Султан је дакле био господар раније Црнојевићеве земље, па према томе и међа његова с млетачком државом била је иста која је раније делила млетачки крај од државе Црнојевићеве. Зато је сињорија извршила што је тражено с Порте.

У депеши которског провидура од 28. фебруара 1544. каже се: „Данас сам од једног изасланика који је дошао из Црне Горе, дознао да ће скадарски санџак-бег стићи тамо са својом свитом и да му се спремају конаци.“ Дакле, санџак-бег без војске, само са својом свитом иде у Црну Гору. То је могло бити само ако је ова покрајина била у његовој власти.

Многи млетачки чиновници (Ђустинијани, Донати, Бона, Ерица) у својим релацијама од 1553. и 1559. говоре о Црногорцима као турским поданицима, султановим поданицима, а Црну Гору бележе султановом покрајином.

У релацији которскога провидура Болани, од 6. априла 1555., каже се како сваке године у месецу мају на рад у султановим солилима долази до две хиљаде Црногораца и раде под надзором турских старешина. Болица то потврђује 1614., додајући да је *црногорски кадија* седео у Љешкопољу, и да му је поглавита дужност да се стара о султановим солилима у пољу которском.

1566. неки Црногорци, починивши неку штету, побегну на млетачко земљиште. Дукађински санџак-бег, који је тада имао Црну Гору под својом влашћу, потужи се Порти на Млечиће што примају злочинце из

Црне Горе, *султанове* поданике. Порта на то учини корак у Млецима, и Сенат доноси о томе одлуку, у којој говори о „скандалозним и непослушним Црногорцима, поданицима дукађинског санџака“, за које наређује которском провидуру да их преда дукађинском санџаку у руке те да их овај казни.

На основи изложенога, Јов. Н. Томић тврди: да од 1499. године у Црној Гори није ремећен поредак, и да су санџак-бези скадарски, а по који пут дукађински, непрестано били султанови намесници и да су представљали политичку власт у покрајини, као и кадије судску.

У септембру 1592. успео је Пећанац Дервиш Алић, од породице Сарвановића, код великог везира Ферхада да се скадарски санџак подели на двоје; тако да Дервиш у управу добије Уцињ, Бар и све остало на десној обали Бојане, с називом *санџак-бега црногорскога*, а остало да остане под управом санџак-бега скадарског. Он је то јавио провидуру которском писмом које овако почиње: „*Од мене, Црногорског санџака* провидуру капетану од Котора и осталим племићима добро поздравље.“ У томе писму, уцењујући провидура, вели да се његова власт простире и на Пераштане и Паштровиће, па захтева да старешине ових општина дођу к њему и понесу своје патенте, „*као што су већ урадили Црногорци и остали Султанови људи*“. — „Ако нећете, тако ми вере и хлеба царева сакупићу људе из Новога, *Црногорце*, *Баране* и остале наоколо па ћу вас пленити и палити; и ко је мој нек остане на свом имању и у свом дому, јер ћу собом повести Црногорце и остале с Крајине“. И у писму провидурову Сенату којим спроводи ово писмо Дервишево, види се да нема никакве сумње да је санџак-бег могао повести Црногорце и против Пераштана и Паштровића.

Најбољи зналац Црне Горе из онога доба Марјан Болица вели како владика цетињски управља духовним стварима у Црној Гори, а да је у Ријечкој Нахији војвода Вујо Рајчев, који је уједно и глава свој Црној Гори, и да има назив *сиахије*. У спору око попаше и земљишта млетачког села Шпиљара, сам је Болица водио

1606. год. преговоре са санџак-безима скадарским и кадијама црногорским док је спор привео крају. Султан је у томе спору наређивао скадарском санџак-бегу још раније (1603.) да стану на пут насиљу што га његови поданици (Његуши у Црној Гори) чине над становницима млетачких Шпиљара.

Депеша которскога провидура од 14. децембра 1610., као год и султанов ферман од 5. маја 1609., потврђује да су Његоши поданици црногорског кадије, а овај је представник султанове власти у оном крају.

Кад су се Брђани побунили, Црногорци су ратовали заједно с Турцима противу њих (1610.).

1612. год. црногорски главари с кадијом ишли су у Цариград да израде укидање некаког намета што га беху наметнули бегови, и да се жале на паљевине и нападе млетачких поданика на црногорско земљиште.

И год. 1613. били су се Црногорци противу Брђана заједно с Арслан-пашом и његовом војском од седам санџака, и то било је Црногораца до 2000. Црногорци су се овом приликом позивали на *повластице добивене* од султана, по којима су били ослобођени обавезе да Турцима помажу у ратовању ван Црне Горе. Кад су се Црногорци позвали на те султанске фермане, одговорено им је да се од те обавезе могу ослободити само кад их позове санџак-бег, али не кад то чини паша послан с Порте, као што је био случај с Арслан-пашом. Кад су доцније неки санџак-бези напустили Арслан-пашин логор, пустио је паша и оно две хиљаде Црногораца кући; ну с тим да му место себе пошљу друге, чим им он то поручи. Арслан им је још рекао да ће доћи у Црну Гору, а одатле сићи у млетачки крај; али му Црногорци одговорише да су људи сиромаси, и да не знају како ће га даривати ако дође, додајући да, *према повластицама добивеним од султана*, нити могу примити нити им може доћи какав старешина султанов који не би дошао с Порте *с нарочитим наређењем*.

Кад су се два санџак-бега који беху одрекли послушност Арслан-паши, кренула на Морачу да се освете Црногорцима што нису хтели поред *редовног* харача платити и некакав харач херцеговачком санџаку —

на који они нису били обавезни — Арслан-паша писао је *црногорском кадији* нарочито писмо, у коме јавља како су се санџак-бегови кренули против Црногораца, противно његовој заповести и султановој жељи; стога нека им се ови пошто-пото одупру. Црногорци (њих 6000) пођу Турцима насусрет, али не дође до окршаја. Села у близини Мораче пристадоше да плате и тај *ванредан* харач; а остали, видећи да је тиме олакшан Турцима прелаз преко реке, пристадоше такође да плате по талир од сваке куће, и санџак-беговима послаше 1500 талира.

У релацијама которских провидура од 12. новембра 1623. и од 12. јуна 1627. говори се о Паштровићима како имају честих сукоба с *турским иоданицима Црногорцима*, који су бранили млетачким књигоношама пролаз кроз Црну Гору. Да уклоне ову сметњу, млетачке власти обраћају се Порти, херцеговачком санџаку и капици-паши, и ови васпостављају ранији саобраћај. Релација од 16. јуна 1637. вели: како Которани непрестано имају трговачких веза са суседним *иоданицима турским*, у које убраја и Црногорце.

Месеца јула 1637. црногорски владика Мардарије, кнез и спахија црногорски Јован Вујов из Љуботина, цеклински кнез Вучић, кнез Стјепо из Његуша и Никац из Доброга, с многим другим старешинама и старцима из Црне Горе, а у име свега збора црногорскога, изиђоше пред *црногорског кадију* и изложише му како се од доста времена престала носити писма млетачке сињорије и цариградског баила (посланика) преко Црне Горе, куда су раније проношена, и да сад иду преко Рисна другим путовима, а све због некаког Ђукана и његових Бјелица, који књигоношама не даду да иду кроз Црну Гору. Сви ови изјавише пред кадијом како кнезови и народ црногорски негодују против поступка Бјелица, и да желе да се томе стане на пут; па су дошли преда њ да га у име своје и свих осталих замоле еда би се речена писма у будуће носила преко Црне Горе. И владика с главарима том приликом изјави како за безбедност писама јамче сви главари и сва Црна Гора животом, децом, домом и имањем, и да квара не сме

учинити ни Ђукан, ни ко од Бјелица, нити уопште ма ко од Црногораца, тако, да ако когод изневери дату реч, има да одговара сва Црна Гора, а кривцу да се уништи дом. Та њихова изјава би стављена написмено и пред кадијом потписаше је сведоци: Мустафа Челебија, Хајдар Војовић, Џафер Челебија, Рамадан Кадић, Омер ћехаја из Жабљака и Ахмет Челебија, такођер из Жабљака; а по том потврђена и оверена, у виду акта црногорског кадије, би послата которском провидуру заједно с једним писмом владике Мардарија, главара и стараца црногорских и свега збора њихова.

Идуће године настаде спор између цетињског манастира и отмичара Хумаца око земље. Владика Мардарије прво је прибегао ауторитету *црногорског кадије*, па онда подгоричком паши, и ови решише спор у корист манастира.

1. фебруара 1639. писао је владика Мардарије Которанину Фрању Болици писмо, које је приложено провидуровој депеши од 5. маја 1639., у коме владика и збор црногорски, између осталог, веле: како су Црногорци под *тешким јармом* (турским), па се моле Богу, више добра желе и радије би служили млетачкој сињорији него ли Турцима, желећи сињорији да је мине опасност од Турака.

У другој једној својој расправи[1] академик Јов. Н. Томић доказао је да су се тада Црногорци први пут подигли противу турске власти у Црној Гори, и први пут отворено приступају млетачкој републици да заједнички ратују против Турака и ослободе се њихове власти.

Али и после тога покушаја, уговором о Карловачком Миру — дакле једним међународним актом — остављена је Црна Гора у саставу Турске.

„На тај начин — вели Томић[2] — од свих доказа што их је Томановић изнео у прилог свом мишљењу о политичком односу Црне Горе према Турцима, нема ни једнога, који, доведен у везу с овде изложенима може

[1] „О црногорском устанку у почетку морејског рата.“

[2] „Политички однос Црне Горе према Турској“; засебно издање, страна 105.

бити поуздан. Јер кад на једној страни оволики податци тврде да је Црна Гора била део скадарског санџаката; да су Црногорци примали фермане с Порте, по њима се управљали и њима своја права бранили; да су харач плаћали и Турцима помагали у опсегу скадарског санџаката; да су прибегавали правосуђу турском и у својој средини имали представнике турске вере и правосуђа; и кад на другој страни и двојица владика црногорских признају да су Црногорци плаћали харач Турцима, факат, да је Црна Гора у току XVI и XVII столећа била подчињена Турцима, не може више бити сумњив, нити у начелу дискутован. Тај је факат довољно јасан, и даљем истраживању и проучавању остаје само да ближе одреди карактер те подчињености, и да објасни које су то прилике учиниле, да се у Црној Гори до идеје о *стварању* државе дође пре него у другим српским крајевима. — Мени се чини да се има нарочита пажња обратити владици Данилу, владици Василију и Шћепану Малом, чији је рад највише допринео да се оствари мисао о заједници племена црногорских, мисао, која је прво јаче истакнута у доба морејског рата, када се и опажа заједничка акција код њих према Турцима с оружјем, а према млетачкој републици у преговорима.“

*
* *

И тако, од како је нестало династије Црнојевића, па кроз две стотине година, кроз цео XVI и XVII век, Црна Гора била је под турском влашћу. Наследници последњег Црнојевића, једанаест владика црногорских[1] беху само први духовници свога народа, који нису имали никакву политичку или судску власт у земљи, јер је ова била у турским рукама; те зато је међу црногорским племенима владала потпуна анархија.

Црногорске владике нису никада биле световни господари Црне Горе, него само духовне старешине.

Konstantin Jireček у своме чланку „Černa Hora“ у

[1] Вавил (1516.), Герман (1520.), Павле (? 1530. ?), Никодим (1540. ?), Макарије (1549.), Пахомије (1590.), Рувим I (1600.), Рувим II (1620. ?), Василије (1650. ?), Висарион (1680. ?), Сава (1692.).

Отову часопису „Slovník Naučný“, св. VI (1892.) каже: „Обично се тврди да је одмах по паду Црнојевића наступило *световно* господство митрополита (владика) цетињских; али, по *савременим* листинама, та светска влада митрополита настала је тек *два века* доцније. Mezitim černa hora byla vice mene pad vrchnim panstvim tureckym. Metropolita cetinsky byl jen (само) vrchnost duchovni („nel spirituale“).[1]

И у такоме стању изабрао је црногорски збор 1697. године себи за владику *Ника Шћепчевића из Његуша*, младића од 16 година, кога је 1700. године рукоположио за владику српски патријарх Арсеније Чарнојевић, тада у Сечују у Угарској.

Младић коме још нема ни пуних двадесет година, посвећује се за владику, и то мора да се посвећује у туђој земљи!

Младић кога су српске гусле васпитале бесмртним песмама о некадашњој слави и величини српске државе, иде у туђину да прими владичанску митру и архипастирску штаку из руку последње сенке те некадашње српске државе, од патријарха српскога који је са стотинама хиљада српскога народа побегао из отаџбине у туђину само да гô живот спасе!...

Можемо лако замислити како је било у души Ника Петровића-Шћепчевића док су му бегунци архијереји некадашње Душанове Патријаршије огртали владичански омофор певајући му „достоин“ и „ἄξιος“, и када му је патријарх-емигрант метнуо на главу владичанску митру и од њега направио црногорског владику Данила...

С тим горким и очајним осећањем вратио се владика Данило из Угарске у Црну Гору, и први му је владичански посао био да мири закрвљену браћу, која су се међусобно клала као жути мрави. За једну украдену овцу убијао је човек човека, брат брата, Србин Србина. Крвна освета била је тада једини, али крвави закон у Црној Гори. За ону једну главу којом се наплатила једна отета или украдена овца, секла су братства убијенога по неколико глава из породице убиочеве, а за сваку ову главу узимана је слична крвна

[1] Цитат Руварчев, „Montenegrina“, стр. 59.

освета. И тако су се међусобно таманили Црногорци, јер међу њима не беше никакве своје власти и суда, никакога свог закона; а турска власт и кадијски суд гледаху своје, турске интересе, међу којима не беше најмањи: да Црногорци наставе то своје међусобно клање.

Као да не беше доста те несреће, за ових 200 година; и кад су се сложила сва црногорска племена противу заједничкога спољног непријатеља и ти непријатељи беху Срби, беху браћа по крви и језику — то беху с једне стране Брђани, а с друге стране приморски Срби, Пераштани, Паштровићи и т. д. — и Црногорци су ратовали с том браћом својом, или су хиљадама помагали турској војсци кад их је ова нападала.

У некадашњој Душановој Зети, која беше спала на четири нахије црногорске, не остаде више него чечири хиљаде кућа[1] и 20.000 становника.

И та шака народа беше, у тренутку када је Данило постао владика, у опасности да се сва истурчи, да се и у Црној Гори затре српско име.

Видећи да његове клетве нису у стању да прекину међусобно клање међу Црногорцима, Данило је, после неколико година очајног напрезања да заведе какав год ред у својој земљи, сасвим природно дошао до уверења: да се то не може постићи без политичке и судске власти, и да му пре свега ове ваља отети од Турака; у толико пре, што ће само на тај начин моћи испунити и своју владичанску дужност да спасе православну веру у Црној Гори од мухамеданства.

И Данило се, после приличног колебања и размишљања о последицама тога корака, најзад одлучио на рат с тада силном Отоманском Империјом; јер о томе не може бити сумње да је истрага потурица у Црној Гори (па десила се она 1702. или 1703., или — како Руварац хоће — још 1687.) први почетак циновске борбе Црногораца за своју слободу и независност, која је трајала пуних 180 година, докле није завршена независношћу Црне Горе признатом на Берлинском Кон-

[1] Ову ћемо цифру наћи мало даље у извештају прве *аустријске* мисије у Црну Гору под Павлићем, који је немачки темељно проучио земљу и направио прву карту тадашње Црне Горе.

гресу, докле црногорска војска није освојила Уциń и ушла у Бар, те наново развила српску заставу на Јадранскоме Мору.

Али онда када је владика Данило предузимао прве своје кораке за ослобођење и независност Црне Горе, положај беше ужасан и даваше тако мало изгледа ма на какав успех, да је требало безграничног родољубља и надчовечног самопрегоревања па да се пође тим путем.

На срећу Црногораца и целога српског народа, владика Данило имао је и једно и друго у толикој мери, колико можда ни један не само од сународника него и од савременика његових уопште.

Владика Данило, стојећи на Ловћену, могао је боље него ико од његових Црногораца „под брдом“ да види цело оно крваво и узбуркано турско („аравијско“) море, које беше преплавило и трајно потопило цело Балканско Полуострво, и чији бесни таласи распрскаваху своју крваву пену до наврх црногорскога стења. Шта је тада мислио и осећао владика Данило, то је дивно исказао његов потомак у „Горском вијенцу“, мећући му у уста овај очајни уздах:

„А ја што ћу, али са киме ћу?
Мало руках, малена и снага;
Једна сламка међу вихорове,
Сирак тужни без игђе икога!
Моје илеме сном мртвијем спава,
Суза моја нема родитеља,
Нада мном је небо затворено,
Не прима ми плача ни молитве.
У ад ми се свијет претворио,
А сви људи паклени духови.
Црни дане, а црна судбино!
О, кукавно Христво угашено,
Зла надживјех твоја свеколика!
— — — — — — — — — —
Грдни дане, да те Бог убије
Који си ме дао на свијету!
Час проклињем лањски по сто путах
У који ме Турци не смакнуше
Да не варам народно надање.“

И у томе часу када овај велики родољуб куне онај дан у који се родио, и када жали што га Турци не

убише када су га мучили, него је откупом остао у животу да „вара“ народно уздање у њега; у томе критичном тренутку, који код слабијих људи претходи самоубијству: — долази му изванредни посланик Његова Императорског Величанства Петра I, цара свију Руса, пуковник Милорадовић, и предаје му „височайшу“ грамату свога цара, из које владика види да није „сирак без игђе икога“, него да има тамо негде далеко рођака који га се ето сетио; и да тај рођак није ма ко, него силан цар православни. Он сада више не мора плакати:

„Вражја сила од свуд опколила.
Да је игђе брата у свијету,
Да пожали ка да би помогâ“;

јер ето му се јавља као рођени брат нико мањи него Петар Велики, славни победилац шведске силе Карла XII; и то јавља му се не само да пожали, него га силни монарх зове као савезника у рат противу царевине Турске! Радоснијега гласа баш у томе тренутку није владика Данило могао добити од те царске грамате. Истина, иронија владичине судбине је хтела да цар руски не шаље ни војске, ни довољно новаца за џебану, него, напротив, зове велика Русија себи у помоћ малену Црну Гору; али владика Данило је још 1711. појмио оно што је руски историк П. Ровински тек после скоро два столећа написао,[1] и он је са својим Црногорцима ушао у рат противу Турске, купујући џебану од своје сиротиње, и помогао је великој Русији, јер је својом диверзијом спречио турске војске из околних санџака те нису могле поћи на Русију. Истина, Турска је за ову помоћ Русији љуто казнила Црну Гору; али опет зато Црногорци су кроз цео XVIII и XIX век, и под владикама и под доцнијим световним владаоцима својим, остали верни савезници руски. Кад год су их руски цареви и царице позивали, они су свагда ратовали и

[1] „Ступање Црне Горе у одношаје с Русијом пресудно је за даљи ток црногорске историје. Материјална помоћ коју Црна Гора од тога времена добија из Русије, нема ни из далека ону важност коју има *уздигнути дух* Црногораца, зато што сада знају да нису више сами на овоме свету, да имају једнокрвне и једноверне браће у рускоме царству. То је утицало и на понашање Турске и Венеције према Црној Гори“ (П. Ровинскій, l. c., страна 519.).

потоцима проливали своју крв за православље, и ако руска помоћ њима никада није била ни у каквој сразмери с њиховим жртвама. Чак ни онда кад су поједини руски цареви чинили Црној Гори горке, ничим незаслужене неправде, нису Црногорци поколебани у својој искреној оданости према Русији; и ономад, кад је први краљ Црне Горе Никола I славио *уникум* педесетогодишњице непрекидне владавине једнога *српског* владаоца, он пред својим парламентом говори још о Русији као заштитници Црне Горе!

Задатак је ове књиге да покаже историјски развитак Црне Горе у XVIII и XIX веку, да покаже како се од анархије међу црногорским нахијама дошло најпре до уређене па онда независне државе, до кнежевине Црне Горе и Брда, како се од првих очајних покушаја владике Данила за ослобођење Црне Горе дошло до прогласа краљевине у Црној Гори, коју поздрављају ескадре и изасланства свију Великих Сила европских.

I.

ПРВО ИЗАСЛАНСТВО РУСИЈЕ У ЦРНУ ГОРУ.

За владе рускога цара Петра Великог било је у његовој војсци неколико официра пореклом Срба; међу њима беше и гроф Сава Владиславић, родом из Попова у Херцеговини, који је био велики љубимац царев.

Када се Петар Велики 1711. године нашао пред нуждом да ратује с Турском, тада му је Сава Владиславић обратио пажњу на један народ који је вечно у рату с Турцима, и који би му могао бити од велике користи ако би и он учинио какву диверсију противу Турске. Тада је, по свој прилици, Петар Велики први пут сазнао за Црну Гору, за њене јуначке становнике и за владике које тим народом управљају.

Цар Петар умео је да се користи сваким случајем, те је зато одмах увидео какву би корист могао извући из помоћи Црногораца у овом његову рату противу Турске. Стога је одмах препоручио Владиславићу да спреми све што треба да се нарочита царска грамата пошље у Црну Гору. Сава је из детињства био добро познат с тадашњим владиком црногорским Данилом, и зато му је врло пријатно било да учини том приликом не само услугу цару, него и своме пријатељу владици и својој браћи Црногорцима; те зато одмах нађе друга два Србина који беху официри у руској војсци, пуковника Михаила Милорадовића и капетана Ивана Лукачевића, даде им тајно царску грамату и потребна упутства, те их посла преко Турске у Црну Гору.

Царско писмо, које је упућено црногорском владици Данилу и његову брату кнезу Луки Петровићу,

датирано је 3. марта 1711.[1] г.; и у њему цар Петар јавља: да су Турци, ти ваздашњи непријатељи Христове цркве и православнога народа, у вези с јеретичким краљем шведским, огласили њему рат, без икаква узрока с његове стране, и да су његова посланика бацили у тамницу. Стога ће цар на пролеће кренути противу Турске не само своју војску, него и војске својих савезника; те ће не само непријатеља одбити, него — ако Бог да — и све хришћане од турскога јарма ослободити. Сваки добар хришћанин, а нарочито православни, треба да му у томе помогне. Па како се цар из многих историја уверио да су негдашњи српски краљеви, деспоти и кнезови, били славни, не само зато што су од језика словенскога, него што су се и оружјем прославили, то се цар нада да ће и владика, угледајући се на своје славне претке, са својим Црногорцима употребити ову прилику да обнове своју стару славу, да ће се придружити његовој војсци, да ће се наоружати противу општега непријатеља и да ће војевати за слободу и независност своју и својих наследника. Зато им обећава не само награду од Бога, него и његову царску милост и награду; јер он за себе не тражи друге славе, него само да хришћанске народе ослободи од турскога јарма, да православне цркве опет украси и да часни крст опет подигне.

Кад су пуковник Михаило Милорадовић и капетан Иван Лукачевић стигли на Цетиње и предали владици Данилу писмо свога цара, владика је радосно сазвао црногорски збор, па му је казао: како су они давно чули да тамо негде, далеко на истоку, има некакав хришћански цар; али, затворени у овим горама, нису никад ништа могли ближе о томе сазнати. Црногорцима се чинило до сада да за њих, као за једну шаку малога народа који живи *међу змијама и скорпијама*, тај цар не може ништа ни знати; а ето данас, хвала Богу, дођоше његови посланици; ево има у рукама његово писмо, које су донели браћа Срби, па им кажу да је

[1] Штампано је у свима већим досадашњим покушајима за историју Црне Горе и на руском и на српском језику.

Петар Велики император од све Русије, и да је његово Богом благословено царство силније и пространије од свакога другога царства на земљи. Тај цар ратује сада с Турцима и зове и њих да ослобађају браћу хришћане; па како су Црногорци једнога племена и једне вере с Русима, да се ратом приближе, па да буду и суседи. Стога владика очекује да ће сви Црногорци поћи на службу цару хришћанскоме и свом отачаству, као што ни он сам неће жалити ни имања ни живота, а већ молиће Бога да им буде у томе на помоћи.

Црногорски збор прихватио је с одушевљењем позив рускога цара и свога владике; и када се Црногорци разиђоше својим домовима певајући, одоше *да сваки за своје новце набави по нешто праха и олова.*

Владика и руски официри сад су преписивали царску посланицу на српски, па су те преписе разашиљали у сва погранична места, позивајући све православне хришћане на оружје, да заједно с Црногорцима ударе на Турке. Међу тим позивима има их и врло дирљивих. Тако, владика пише Требјешанима у Херцеговини 15. јула 1711. г. ово: „Ако имате љубав ка Христу, и тако вам његове крви коју је излио на крсту ради нашега спасења; тако вам љубави пресвете Богородице, и тако вам она била у помоћи и молитвеница на дан суда Божјега: устаните и крв пролите своју; не штедите, него удрите на град!“

Изгледа да су се Требјешани мало размишљали да ли да загазе у тако опасно предузеће, јер им владика у другом писму овако поручује:

„До недјеље да је град у вашим рукама! *Ако ћемо ми наше ствари златне и сребрне продавати,* војску ћемо скупити и с Арбанијом се поклати, и нашу крв пролити заради јаднога, жалоснога и *гладнога* народа... пола слова *са сузама* смјеша, пишући Данил владика жалостан и јадан, предајући себе на смрт Христа ради, а то ће рећи *народа ради*“.

Пуковнику Милорадовићу учинило се да ни овако дирљиво писмо владичино није довољно за Требјешане, па на истоме, сузама владичиним покапаном писму, својом руком додаје: да има много недеља у години, него

да гледају до *прве* недеље да отму град, а он је већ послао 1000 јунака да се покољу с Арбанијом. Нека гледају да ухвате капетана Кумрију, јер су Латини томе Кумрији писали зашто је он дошао у Црну Гору. Даље им јавља да су дошли кнезови од Бјелопавлића и Пипера и да су уговорили да ударе на Спуж у недељу, а и Грахово и Риђани су готови.

Ова енергична акција владике Данила и пуковника Милорадовића дигла је на оружје скоро 10.000 Црногораца и Херцеговаца, као што се види из рапорта рускога консула у Млецима Димитрија Боциса рускоме цару од 18. августа 1711. год.[1]

Али турска царевина није чекала да Петар Велики са својом војском пређе преко Дунава, и да јој се придруже устаничке војске побуњених Црногораца, Херцеговаца и Бошњака, као што је предвиђао руски консул у томе своме писму, него је благовремено послала свога великог везира, с војском четири пута већом него што беше војска Петра Великог, коју је он, опијен својом победом над Шведима, повео против Турске; и велики везир, не само да је с том огромном војском прешао преко Дунава, него је прешао и преко целе Влашке и Молдавске, дошао је до Прута и ту је опколио рускога цара и целу његову војску.

Зато су цела Румелија, Мађедонија и Грчка — у којима је, по уверавању консула Боциса, све било готово за буну противу Турске — остале на миру; јер прва битка између руске и турске војске није дала победу Русији, а православни хришћани у поменутим земљама чекали су само ту прву победу, па да устану на оружје.

Међутим, то није сметало Црногорцима, Зећанима и Херцеговцима да наставе започето дело; и они сатераше Турке у тврдиње Оногошта, Спужа, Подгорице и Жабљака, и затворише их у њима са свију страна. То потврђује и рапорт који је пуковник Милорадовић поднео министру Головкину, у коме јавља да су у оним крајевима сви хришћани устали на оружје, *па чак и*

[1] Њега је наштампао *Марко Драговић* у својим „Материјалима за Историју Црне Горе времена Митрополита Данила, Саве и Василија Петровића"; „Споменик" Срп. Краљ. Академије, XXV, стр. 1.

они који су дотле примали плату од Млечића и од Турака, бацише те плате, пристадоше уз своје, и почеше ратовати као за време старих српских царева и краљева. *Сви су они добри војници*, само су пука *сиротиња;* топова и осталих ратних потреба немају. Латини (католици) су непријатељски расположени, јер су се они надали да ће сва земља бити њихова. Кад је владика пошао на Турке, Латини су овима слали писма, у којима су их храбрили да се не боје, и наговарали их да обећају хришћанима новаца за владичину главу; али су сви хришћани остали верни господару.[1]

И консул Боцис јавља цару 5. фебруара 1712. г. из Млетака да је пуковник Милорадовић с Црногорцима доста Турака потукао; само немају ни муниције, *ни новаца*, ни осталих потреба.[2]

Просто је непојамно како је Петар Велики могао послати *с оваквом мисијом* своје изасланство у Црну Гору не само без ратних потреба, него и без новаца, с којима би се та прва погодба за ратовање могла задобити.

И док Црногорци, Зећани и Херцеговци нападају на четири турске тврђаве; докле нападају *голим грудима* на *топове:* у логоре хришћанске који опсађују те градове, стижу црни гласови да је силни цар православни на Пруту закључио мир с Турском! Како је тај глас утицао на владичину војску, види се из рапорта рускога консула Боциса цару од 28. марта 1712. год. из Млетака, у коме пише да су сви хришћани много ожалошћени гласом да је предат град Азов и да су остали градови порушени. Ако буде *новога* рата, биће опет великих устанака хришћанских, нарочито међу Црногорцима, који су још под оружјем, али су у великој невољи што немају ни војних прибора, ни новаца.[3]

У тренутку када се могло очекивати да ће се опсађени градови Оногошт, Спуж, Подгорица и Жабљак предати владици Данилу, стиже овоме писмо из Русије да је цар Петар морао за себе „доста неповољан мир

---

[1] *Соловјев*, XVI, 80. Цитат Ровинског у књизи „Черногорія“ I, стр. 516.
[2] Марко Драговић у пом. расправи, стр. 2.
[3] *Марко Драговић*, „Материјали и т.д.“, стр. 2.

учинити с великим везиром на Пруту те је нужно да се и Црногорци повуку у своје горе".[1]

О томе пише Д. Боцис цару: да су Црногорци били заузели многа места; али да су бачени у највећу жалост кад су чули за уговорени мир, јер на њих иде сада један сераскер с двојицом паша и с војском да их уништи. Изгледа да ће бити врло велико крвопролиће, јер ће Турци за пример другима ужасно казнити Црногорце.[2]

Тужнога срца напустише устаници опсаду турских градова и вратише се у своје стење; а владика се тешио тиме што је барем учинио по жељи рускоме цару, *те је Арбанасе и Турке Херцеговце привукао на се и заустави о их да не иду у помоћ осталој турској војсци противу Руса.*

Ова ратничка *диверсија* и била је главна побуда за цареву грамату Црногорцима. Она је и постигнута...

Међутим пуковник Милорадовић није се тиме задовољио.

Пре него што је оставио Црну Гору, он је издао једну повељу, која врло бомбасто почиње са „Ми, Михаил Милорадовић, Божјом милошћу велики полковник и каваљер благочастивога цара Петра Алексијевића и т.д. и т.д.", и у којој хвали Црногорце што су, на позив царев, устали на оружје и борили се противу општег непријатеља; па им за то даје (он!) слободу да су своји, да немају над собом другог господара осим цара, а осталу мању господу и официре да могу узимати из својих племена и своје отаџбине, а да из других земаља никада међу њима не буде нико ни војвода, ни кнез, ни капетан. Од сада ће у Црној Гори закон и суд бити царев, а по духовним стварима биће старешина митрополит, као што их је он и затекао, и као што је било од Ивана Црнојевића; да су архијереји и војводе, кнезови и капетани Црногорци, а туђинци никако. Даље им (он!) допушта да од сада немају давати никоме никакве порезе ни харача, ни десетка ни на баштину, ни

[1] *Милаковић*, „Историја Црне Горе", стр. 109.

[2] *Драговић*, „Материјали", стр. 1—2.

на виноград, ни на ливаду, ни на коња, ни на вола, ни на дробну стоку, ни на пчелу, ни на икакву работу живу или мртву; него да су слободни од свачега, и да никакву другу службу не чине ни с волом, ни с коњем, ни с јунаком, него само с мачем и пушком — да су војници цареви. Од сада они неће имати да дају ни зоб, ни масло, ни сир, ни месо, ни хлеб никоме у име данка, осим ако је коме што драго дати од добре воље своје. И обећава сваком црногорском официру плату од цара, и то: војводи војводску, кнезу кнежевску, капетану капетанску; и сваки официр имаће оно што имају официри ма у кога доброга краља. Племићима од старине да се признаје племство и да им се указује поштовање. Одобрава Црногорцима да установе своје судове за своје послове. Који би Црногорац пошао трговином у оне земље којима цар Петар влада, неће имати давати никакве царине ни данка ни за какву трговину, ни велику ни малу, него ће од тога бити слободни. Све им он (Милорадовић!) допушта да по својој вољи раде, само двоје не: да не дирају у црквено имање, у села, њиве, винограде, ливаде, планине, риболове. То све да остане како у хрисовуљама пише; и то: да остане све под влашћу митрополита цетињскога, и у то световни људи да се не мешају без благослова владичина. Допушта им — ако се нађе каква црква пуста, која је пређе била манастир, па су Турци притисли његове баштине - да такве цркве могу обновити, и да њима буду оне баштине које би им цар придао; а да свака буде слободна као што је била под пок. краљевима, и да узимљу доходак као што књиге пишу. Друга је ствар коју Милорадовић забрањује: да се ниједан светован човек не меша у духовне послове. Иначе, све им допушта: да оружани улазе у сваки град, и да излазе пред свакога господара; а они за све то да увек буду готови војевати за цара *о свом трошку*. Само цар да им даје прах и олово, и, ако коме недостаје мач или пушка, и то цар да им даје *кад је рат;* а кад је мир, да ништа не траже од цара, нити он од њих. Ако би цар позвао Црногорце да ратују у другој некаквој земљи, нико их на то не може приморати; а ако би који пошао драге

воље да и тамо служи цару, онда да му цар даје храну и све што треба војнику.'

Овај документ интересантан је у многом погледу.

Нећемо се заустављати на титулама које Милорадовић себи присваја; јер ми данас знамо да он није Божјом милошћу, него просто царским указом дотерао до пуковничког чина, и због једног орденчића постао каваљер. Нећемо му замерати ни што измишљава чин „великог" пуковника, ваљда за разлику од потпуковника; јер су му за његову бомбасту повељу биле потребне веће титуле него што их је он имао, па је зато величао и свога баш тада на Пруту побеђеног цара „непобедимим монархом" Велике и Беле Русије, господарем многих држава, па чак и византијским Константином II. Жива уобразиља корисна је у политици. Нећемо му замерити што се позива на хрисовуље и летописце царске, које он није сигурно ни видео, и по којима он тврди да је Иван Црнојевић био последњи господин и самодржац зетски, који се „најпоследњи од господе српске противио цару турском"; јер ми данас знамо да је последњи Црнојевић био потурчењак Скендербег, турски чиновник у санџакату црногорскоме, докле овај, после њега, није постао саставни део скадарског санџака и најпосле пао до кадилука црногорског, у каком је стању остала Црна Гора до владике Данила, дакле, до неколико година пред сами долазак „великог" пуковника на Цетиње.

Али чему се морамо зачудити, то је: да Милорадовић — пошто је био принуђен да напусти без икаква успеха опсаду турских градова на граници црногорској; и пошто је, за време свога бављења у Црној Гори, морао сазнати да је истрага потурица под владиком Данилом тек *први покушај* да се Црна Гора ослободи од двестагодишње потчињености Турској, на који покушај Порта само зато није одговорила никаквом енергичнијом мером, што је била заплетена у рат с Русима — ипак има храбрости да он самовласно прогласи Црну Гору за независну, да је стави под протекторат свога

[1] *Сима Милутиновић*, „Историја Црне Горе", стр. 55.—57.

цара, и да, до најситнијих детаља, одреди погодбе тога протектората!

Он, обичан официр руске војске — у којој има пуковника и ђенерала као плеве — прокламује да Црногорцима допушта сваку слободу и т.д.! Још је овај силни Херцеговац у руској служби толико милостив, да остави црногорском митрополиту духовну власт! Драстично је како Милорадовић — који о себи увек говори у множини, као што приличи „великом“ пуковнику — ослобађа Црногорце од свега онога *што су Црногорци дотле морали давати Турцима!* Још је драстичније како Милорадовић, за толике слободе које им поклања, обвезује Црногорце да ратују за рускога цара о *своме трошку!* Јевтиније се није могла осигурати руској војсци помоћ од 10.000 бораца!

Ми ћемо, мало даље, видети колико је ова бомбаста повеља руског изасланика донела користи Црногорцима; али што треба из ње да забележимо и подвучемо, то је: да је у овом документу обухваћено све што су Црногорци у почетку XVIII века желели као идеал за уређење Црне Горе. Тај исти *програм* наћи ћемо у свима молбама збора црногорског, у свима молбама владика и гувернадура и осталих главара које су поднашане у току целог XVIII века, како *руском*, тако и *аустријском* двору.

У напред поменутом извешћу рускога консула Д. Боциса цару, видели смо како један сераскер с војском иде на Црну Гору да је разори. На жалост, то не беху само празни гласови који допираху до Млетака, него то беше потпуна истина.

Султан Ахмет III, чим је победио Петра I и углавио за себе славни мир на Пруту, у коме се *Петар Велики није сетио да уговори ништа за своје савезнике Црногорце*, наредио је своме министру војном (сераскеру) Ахмет-паши да узме собом довољно војске, па да с њом иде на Црну Гору да је казни, како за истрагу потурица, тако и за диверсију коју су за време ратовања његова с Русијом направили у Херцеговини, а у корист руске војске. Колико је турске војске напало том приликом на Црну Гору, не може се тачно одредити. *Владика Василије*[1]

[1] У својој „Историји Црне Горе“, стр. 19.

вели да је било 60.000 бораца. *Милаковић* тврди[1] да је турске војске било 50.000. Да узмемо ову мању цифру као вероватнију, да узмемо још мању, па је опет ишло 5 пута више, и то победоносне с Прута, турске војске, него што је онда Црна Гора могла извести у бој бораца, прилично разочараних поразом Петра Великог и сопственим неуспехом под Оногоштем, Спужем, Подгорицом и Жабљаком.

И ако је „велики полковник“ био већ напустио Црну Гору, владика Данило није нимало клонуо духом. Чим је поуздано сазнао да се сераскер Ахмет-паша примакао Црној Гори, он подели своје Црногорце у три одреда. Један, под командом Вука Мићуновића, посла на Врању Планину; Јанка Ђурашковића с другим одредом наместио је на води Влахињи; с трећом „главном војском“ заузео је сам владика позицију између Мићуновића и Ђурашковића. Турци су наступали такође у три колоне. Обе војске сударише се 29. јула 1712. г. По наредби владичиној, Црногорци пропустише прву турску колону без боја; али кад је наишла друга колона турске војске, онда једновремено нападоше на њу све три црногорске колоне: Мићуновић и Ђурашковић с бокова, а владика Данило с фронта, и спремише Турцима пораз у коме су изгубили неколико хиљада људи. По усменом предању, тада је Турака изгинуло 30—40.000; али то је сигурно претерано. Што је сигурно, то је: да су Црногорци у овој битци отели Турцима 86 застава; али су — и ако су врло вешти да изберу себи заштиту, јер увек заклоњени стењем гађају противника у месо — и они изгубили 318 својих бораца. Међу погинулим беше и војвода Јанко Ђурашковић, а међу рањеницима и оба друга главна команданта: владика Данило и Вук Мићуновић. Али зато је бојиште било тако покривено турским лешевима, као кад се посече нека шума, па лежи грм до грма. То се зове лазина или лаз. Зато Црногорци ово бојиште и не зову друкчије него *Царев*

[1] У својој „Историји Црне Горе“, стр. 109.—119.

Лаз. Турци који преживеше ову своју погибију, разбегоше се на све стране.[1]

Не знамо колико је историјски тачно, али два писца (владика *Василије* стр. 19. и *Андрић* стр. 32.) тврде да је султан Ахмет III, сазнавши за погибију свога сераскера од 28. јула 1712., понудио Црногорцима да се помире, али да су ови ту понуду одбили, „јер немађаху пристанак Русије на то, а хтели су да одрже своје обећање, да ће потпомагати Русију". Овим обећањем мисли се сигурно на заклетву збора црногорскога на коме је углављен онај „уговор" између Милорадовића и Црногораца, који се налази у горе поменутој повељи.

Султан Ахмет III, „разјарени још више противу Црногораца што одбише његову понуду за мир", посла 1714. г. свога великог везира Нуман-пашу Ћуприлића са 120.000 одабране војске против Црне Горе.

Ова војска стигла је у Херцеговину у мају 1714. године. Ћуприлић — и ако је имао под својом командом 6 пута толико војске, колико тада беше у Црној Гори свега становника, рачунајући и старце и жене и децу — опет није хтео одмах да приступи војничким операцијама. Он је као Србин добро знао и Црногорце и њихове кланце и богазе; па зато, да би своју мисију извршио са што мање жртава, почео је с преваром. Најпре је позвао у свој главни стан код Ситнице, близу Ораховице, све главаре црногорске да с њима преговара о миру. На тај позив послаше Црногорци 37 сво-

---

[1] Владика *Василије*, l. c., стр. 19.
Сима Милутиновић, l. c., стр. 58.—64.
„*Сриско огледало*", стр. 30.—36. и 505.
A. Andrić, „Geschichte des Fürstenthums Montenegro, Wien 1853,", стр. 32. Академик *Љубо Ковачевић* ставио нам је на расположење један запис који је он нашао записан на једном листу једне србуље из XVII века, који још није публикован. Тај запис гласи: „**ацві да се зна месеца Июлиа зі дьнь како би велики бои и сражение ва Чрьнои Гори на месте зокомь Царек Лазь и ѕ празникъ на дьнъ светие и чѕдотворние мѕченице Марине. Бисть тѕ от тѕрске стране босански паша Ахметъ царевъ сераскеръ и Дѕрмишъ паша херцеговачки, Тахиръ паша скандариски, Кѕр(т)а бегъ дѕкадински, Ахметъ бегъ призренски и Селимъ паша изворнички и клишки бегъ и ѯ хилѧдь коиске. И разнихъ(!) га десет хилѧда црьногораць. Тако им богъ даде.**"

јих главара у главни стан великог везира. Овај им је пре свега казао (сигурно да побије њихов разлог с кога су лане одбили преговоре о миру) да је Петар Велики закључио мир с турском царевином, па зато и он њима нуди мир. Главари му повероваше (или се уплашише кад видеше оно непрегледно море турске војске) и послаше своје гласнике у Црну Гору, да наговарају народ да се мири с Турцима. Гласници успеше; и све чете које је владика Данило био скупио за отпор, растурише се. Кад је Ћуприлић добио поуздана извешћа да је извршено што је он хтео овом преваром, он је погубио свих 37 главара црногорских који су били у његову главном стану.

Тек сада од како је обезглавио Црну Гору, удари Ћуприлић с три стране на Катунску Нахију, *опустоши* пети део Црне Горе, и разори тек подигнути манастир на Цетињу. Изненађени овим перфидним препадом, Црногорци покушаше да се бране; али кад им погибе и Вук Мандушић, морадоше напустити сваки отпор. Многи се склонише на млетачко земљиште; али Млечићи издадоше Турцима њих шест стотина, махом жена и деце. Турци сву мушку децу поклаше, а од одраслих одвукоше у ропство 2000 људи. Владика Данило једва се спасао склонивши се у пећину код Паштровића.[1]

Ето зашто се прво руско изасланство у Црну Гору завршује оваквим записом у летопису црногорском:

„Ва љето 1711. доће зграматами от Москве от Цара Петра—Михаило Милорадоіевић ва чернују Гору ка владики Данилу и черногорцима, на велико зло манастирско и черногорско“.[2]

---

[1] Владика Василије, стр. 19.—20.
Андрић, стр. 33.
С. Милутиновић, стр. 64.
„Српско огледало“, стр. 48.

[2] Милаковић, стр. 119.

II.

ЦРНОГОРСКА ИЗАСЛАНСТВА У РУСИЈУ И У МЛЕТКЕ.

Кад је прохујала бујица турске поплаве преко Црне Горе; кад се сиротиња почела враћати из својих збегова на згаришта својих домова; кад се владика Данило из паштровићске пештере вратио на Цетиње, на рушевине свога манастира; кад је прегледао сву пустош коју је Ћуприлић за собом оставио: он је одмах исте 1714. године послао свог архиђакона *Максима*, као првога свог изасланика у Петроград, да јави баћушки цару и матушки Русији сву несрећу коју су претрпели Црногорци зато, што су се, на позив цара православног, подигли на оружје противу силне Отоманске Империје, и што су, верни свом обећању да ће увек само руског цара признавати за свог заштитника и да никада неће без његова одобрења ништа крупније урадити, одбили мир са султаном који им је Ахмет III лане понудио.

Шаљући свог изасланика у Русију, владика му је препоручио: да цару и руској влади потанко исприча у каквом се сада стању налазе богомоље у Црној Гори и јадни свештеници у њима; да каже како сада и оно неколико војвода и главара што је остало у животу, мора гладовати, а камо ли јадан народ и његова нејач; те да моли и преклиње цара да помогне црквама и манастирима, да се смилује на свештенике олтара Божјега и на остали ојађени народ, који је тако љуто страдао за цара и веру православну.

О бављењу архиђакона Максима у Петрограду и о корацима које је тамо предузимао, немамо никаквих

података. Само у једној белешци Соловјева, коју цитира Ровински,[1] налазимо шта је из Русије одговорено на очајну молбу владике и Црногораца:

„Бојарима (жалосно им бојарство!) и *војводама* црногорским који не могу остати у земљи, нуди се *да се преселе у Русију;* и обећавају им се земље подесне за обделавање, али *без новчане помоћи*, јер им је речено да је ова у ратним временима немогућна. За калуђере црногорских манастира предлаже се такође *селидба у Русију*, па ће их сместити у руске манастире. Никакве знаке царске милости није могућно сада послати, сем у случају ако би настао рат између Турске и Млетака, те би тако положај Црне Горе био изван опасности (као да у том случају не би турска војска наново прегазила Црну Гору, да би могла напасти најближу млетачку которску област!). Владици се обећавају одежде, књиге и црквени украси (као да се овима могу обновити разорене цркве и манастири!). Ни грамата не може се сада послати митрополиту и Црногорцима; јер се не зна где су сада, а чује се да су их Турци разагнали на све стране (као да их ни њихов посланик не би могао наћи!)“.

Када је владика Данило добио овакав одговор из „свете“ Русије, он просто није могао да појми како је могао онај исти цар Петар, који је њега и Црногорце позивао у помоћ противу Турске и коме су они ту помоћ *о своме трошку* свесрдно указали, сада овакве поруке слати. Сасвим природно, морала му се наметати мисао да његов изасланик није умео да представи *право* стање у Црној Гори, кад му из Русије предлажу да се бојари, војводе и свештеници преселе у Русију, а народ да оставе његовој судбини!...

Зато је владика Данило одлучио да иде сам у Петроград; и пошавши на тај пут, повео је собом и неколико главара црногорских који беху преживели катастрофу. Они су отишли у Русију у почетку 1715. године. О путовању владичину и о његову раду у Петрограду немамо никаквих аутентичних података. Оно што о томе

[1] У своме делу „Черногорія“, I, стр. 522.

пише Ровински[1], то је само његова претпоставка, направљена по поступцима с доцнијим посланствима црногорским у Русију о којима је остало писанога трага. Све што имамо поузданог о овом другом изасланству, то је једна белешка која је нађена у архиви Министарства Спољашњих Послова у Петрограду, и две цареве грамате: једна Црногорцима, а друга лично владици Данилу.

У белешци је записано да је митрополиту и народним старешинама који су с њиме долазили дато: црквених сасуда, архијерејских и свештеничких одежда и књига, даље 16 медаља с царевим ликом за раздавање старешинама у Црној Гори, 1000 дуката и још у новцу 5000 рубаља. Митрополиту је дато, *да исилати своје дугове и да озида све манастире и цркве*, 5000 рубаља, а путнога трошка свима 3400 рубаља. Накнадно им је дато још 11 медаља (које вреде 112 дуката), као и да се разда у Црној Гори 1600 дуката, што све заједно чини: 2712 дуката у злату и 13.400 рубаља.[2]

У грамати цара Петра I Црногорцима од 19. јула 1715. г., император признаје да су они, на његов позив, устали на оружје противу Турака и да су зато доцније љуто пострадали. Сажаљавајући то по хришћанској дужности, наредио је да се по целом царству у црквама и манастирима помињу они који су пострадали за веру Христову. Њима пак, који су остали у животу, изјављује захвалност за услугу коју су му учинили. Истина, да он сада, због рата с јеретиком краљем шведским, не може да их награди колико су они заслужили, али опет шаље им по митрополиту колико се може (овде се ређају све суме и медаље); а чим закључи мир и опрости се тешких ратних трошкова, он неће пропустити да их и више награди. За сада одређује цетињскоме манастиру помоћ од 500 рубаља, која ће се издавати сваке треће године. Пошто је цар сада у миру с турским султаном, то жели да и Црногорци одржа-

[1] „Черногорія", I, стр. 519.—520.

[2] *Марко Драговић*, „Материјали и т.д."; „Споменик" Срп. Краљ. Академије, XXV, стр. 2.

вају мир с Турцима; али ако би они опет напали на руско царство, онда он очекује да ће му Црногорци опет бити у помоћи, а ова царска милост никада се њима одузети неће.[1]

У грамати упућеној лично владици Данилу цар допушта да сваке треће године дођу из Црне Горе у Русију по два-три калуђера или по два-три обична свештеника да приме ону *милостињу* од 500 рубаља на три године. За толики број гостију из Црне Горе, цар обећава храну, пиће и путни трошак, „што се не даје другим калуђерима који долазе из грчких и других манастира под турским јармом да просе". Цар се нада и с правом очекује да ће владика Данило и сви његови наследници, будући митрополити црногорски, заједно са свима јеромонасима и монасима, увек молити Бога за његово здравље и целога царскога дома, а он му обећава да се та помоћ од 500 рубаља сваке треће године неће никада одузети.[2]

Кад се владика Данило вратио из „свете" Русије у Црну Гору, он је сазвао црногорски збор на Цетињу и прочитао му царску грамату. Како је црногорски збор, разочаран у својим најправеднијим очекивањима, примио ову царску посланицу, о томе имамо само ову белешку:

Црногорци послушаше цара руског и хтедоше да одрже мир с Турцима. Али не хтедоше Турци. 1716. године паша херцеговачки и два Ченгића с бегом Југовићем скупише војску и ударише наново на Црну Гору. Зло су прошли с тим нападом. Црногорци не само што потукоше и разјурише ту војску, него заробише оба Ченгића, бега Југовића и још 70 Турака, па их све погубише у Чеву, те тиме осветише својих 37 главара које је Ћуприлић онако вероломно погубио.[3] За сваку своју главу узеше Турцима по две.

Али то је била само епизода.

---

[1] *Милаковић*, „Историја Црне Горе", стр. 120.—123.

[2] Ко не поверује овом нашем изводу, нека прочита у књизи *Кочубинскога* „Ми и они" 1711.—1878.; Одеса, 1878., стр. 173. и 174., где се налази руски оригинал те грамате.

[3] *Милаковић*, н. н. м., стр. 123.

Мучан утисак што га је посланица Петра Великог оставила међу Црногорцима, није се могао сакрити дуже од године дана.

Већ 27. фебруара 1717. г. црногорски збор одлучује *да се тражи млетачка заштита.* У тој одлуци каже се да су Црногорци збацили са себе турски јарам који су раније сносили.[1]

Услед овакве одлуке, отишао је владика Данило лично у Млетке и повео је собом главаре од Ријечке и Црмничке Нахије. *Млеци признадоше владици духовну власт над православнима* у држави млетачкој, у приморју и у Зети и слободно богослужење православно, у коме да их не узнемирује католички бискуп; 12 кнезова ријечких и црмничких да примају по 5 сребрних дуката месечно из которске касе; да Ријечани и Црмничани увозе своју робу без царине у млетачку државу, и да им се даде 400 дугих пушака и толико мачева.[2] Овакве су помоћи имали у то време и Брђани. Савремени немачки извештај тврди да су Млечићи тада дали Црногорцима *6000 пушака.*[3]

И тако, док православни цар даје главарима црногорским *медаље* са својим ликом, за које би они — баш и када би их хтели продавати — једва могли исхранити своју гладну чељад за који месец дана, дотле им католички дужд од Млетака одређује *месечну новчану помоћ!* Докле цар православни даје 5000 *рубаља* да обнове *све* разорене и опустошене богомоље у Црној Гори, дотле католички Млеци дају 6400 пушака и 400 мачева и потребну муницију за поклоњене пушке! Интересантна паралела!...

Ко год зна тадашње узурпације римскога свештенства над православном црквом у Далмацији и у Боци Которској и злоупотребе и насиља која је чинио католички фанатизам над православнима, тај ће моћи оценити и труд владике Данила за православну цркву у приморју и горње успехе његове у Млецима.[4]

---

[1] *Јов. Н. Томић*, „Годишњица", III, стр. 70.

[2] *Милаковић*, н. н. м., стр. 104.—109.

[3] „Neu eröffneter historischer Bildersaal", Nürnberg, 1733.; поменут у „Die freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten", Wien 1854.; стр. 245.

[4] *Ђорђе Поповић*, „Историја Црне Горе," Београд, 1896.; стр. 94.—95.

Одиста је знатна тековина владике Данила та духовна власт црногорског архијереја над православнима у млетачким провинцијама, суседним Црној Гори. На њој је владика Данило засновао свој даљи политички рад са Србима ван Црне Горе, код којих је тражио помоћи за ослобођење Црне Горе од турске власти, које је он отпочео.

О овим преговорима између владике Данила и Сената млетачкога публиковао је Ровински[1] три „дукала", т.ј. три указа дужда млетачкога, написана тако тешким италијанским службеним језиком онога времена, да је он једва успео да преведе на руски један од тих указа. Ми смо, благодарећи г. *Дионисију ди Сарно ди Сан-Ђорђо*, успели да преведемо још један. Тај је указ од априла 1717. У њему дужд млетачки Ђовани Корнаро — помињући оданост и верност Црногораца млетачкој сињорији, њихово јунаштво показано приликом „опште потребе"; признајући да су своју оданост и сада потврдили *предајући се млетачком господству* — прима са срдачним расположењем њихову молбу, коју су по нарочитом изасланству послали у своме меморандуму. Сенат млетачки, који је увек волео те своје премиле *подданике*, користи се сваком приликом да их задовољи и да одобри све што је за њих корисно. Тако, што се тиче прве и седме тачке у њихову меморандуму, које се односе на вршење *српског* обреда у црквама које би подигли, као и у цркви Св. Луке у Котору, Сенат одобрава да се даду потребна упутства которском провидуру да их задовољи. Односно друге тачке, одобрава се сваком Црногорцу да увози своје производе у *друге провинције* млетачке државе без икакве царине, онако како је раније утврђено с Паштровићима, Пераштанима и са Жупљанима. Што се тиче треће, четврте и пете тачке њихова меморандума, Сенат пристаје да им се одобри да под врховном управом изванредног провидура у Котору бирају гувернера и два сердара, којима да буде месечна плата по двадесет дуката свакоме, четири кнеза (конта) с хонораром од десет дуката месечно свакоме,

[1] „Чѳрногорія," I, стр. 531.—533. и 780.—782.

а осам кнезова са по 4 дуката месечно; и да им се поред тога уступи још 24 места, са по 20 лира месечно свакоме, и да се то плаћа и у будућности с тим, да у време мира пла́те сердарима буду регулисане као и за друге. За одржавање реда у мирно доба и за одбрану од непријатељских напада, одобрава се Црногорцима и оно што траже у шестој тачки; т. ј. да поред оне две чете које су им раније одобрене, установе још једну трећу чету; и даје им се право које су тражили у осмој тачки, да сами бирају официре за те чете, уз припомоћ јавних представника и њихових суперинтенданата, с тим да се официрима и редовима тих чета има давати плата само у време рата и логоровања, и то онолика како се даје и четама других народа и како се даје и Жупљанима. Да би Црногорци могли бранити државу, као што сами кажу у деветој тачки свога меморандума, издаће им се тражених 300 пушака с нешто муниције. Најзад, према захтеву у десетој тачки, послаће им се и потребна количина зоби (биће хране разних жита, јер коња нису тада у Црној Гори имали много). Најзад се у овом дукалу оставља Црногорцима право (jus) да сами пресуђују своје жалбе, грађанске и кривичне спорове, сем оних које би се упутиле которском представнику.

То је био резултат првог изасланства црногорског у Млетке.

Изгледа да је владика Данило послао и наредне 1718. године друго изасланство у Млетке, састављено из два главара Ријечке и четири главара Црмничке Нахије; јер у оном дукалу који је Ровински успео да преведе на руски, у дуждеву указу од 12. маја 1718. год. наређује се: да се позову у сенатску седницу оних шест посланика монсењера Данила, епископа цетињског и скендеријског, да им се прочита и да им се преда у препису овакво писмо владици:

„Монсењеру владико! Уз велику заслугу коју Ви имате пред Нашом Сињоријом — услед доказане храбрости и верности у прошлом рату, о чему нас је потпуно известио наш ђенерални провидур Мочениго; и услед тога што сте са Своје стране у нама драгом цр-

ногорском народу укрепили дух оданости и потчињености (vassallaggio) под нашу власт — Ви нам и сада о томе подносите нове и веће доказе меморијалом који нам је предат у Ваше име, и у коме искрено потврђујете обвезу Своје оданости републичиној власти. Потврђујући потпуно благонаклоност републике за дела топле усрдности која Вас је у томе водила, за Ваш рад пун оданости, верности и пожртвовања за Нашу Сињорију, Ми смо дужни уверити народ Ријеке и Црмнице о трајној љубави и наклоности републике према њему у свакој прилици. Пошто Сенат, у свом срдачном и очинском расположењу, уважава Вашу молбу не само односно онога што молите, него и односно свега што може бити пријатно и корисно за племена Ријеке и Црмнице, то *Ми пристајемо на Вашу црквену јурисдикцију у оним странама и местима* која су после последњега рата дошла под власт дужда млетачкога; *пристајемо на слободно грчко-српско богослужење;* и тако исто дајемо Вам право да обновите цркве које су биле разрушене, и да подижете нове цркве у свакоме месту које је под Вашом јурисдикцијом. Поврх тога, уверавам Вас да, ако би по несрећи Турци напали на Црну Гору (а то Бог у свом промислу неће допустити, него ће напротив дати Вама већи успех и веће добитке на тој страни да би помео и обуздао тај варварски народ), Ви ћете с .....[1] уважени и примани, и добићете од Нас искрене доказе наклоности републичине. Што се тиче прве тачке у молби поменутих нахија, Ми одређујемо за њихових 12 кнезова који управљају њима, месечну плату од пет дуката свакоме; и то доживотно, и да им се плата издаје у Котору. По другој тачки, дајемо слободу грчко-српском богослужењу. По трећој тачки, ослобађамо њихове земаљске производе од сваке царине при преносу *из једнога дела наше државе у други;* и то на основу декрета од 13. марта 1717., издатог *за друга племена црногорска.* Односно четврте и последње тачке, наредили смо да се даде 16 застава, 400 пушака и толико исто арбанских мачева (ханџара). После оволиких

[1] На овоме је месту документат поцепан, па се није могло прочитати.

јасних доказа особите љубави с којом Вас примамо и према Вама се односимо, Ми смо уверени да ћете Ви, заједно с главарима поменутих нахија — који хитају да се врате дома, јер је већ настало време за рад — старати се да уверите прељубазне наше *поданике* (amatissimi sudditi) о добром расположењу нашем према њима и трајности наше заштите њихова живота и имања. Тврдо смо уверени да ћемо од Вашег и њихова *постојанства у верности*, у свима могућим околностима, имати највећу корист. И према томе, а на основу власти горе поменутог Сената, препоручујем Вам извршење. Дано у Нашој дуждевској палати дана 12., индиктиона XI, 1718".

Из трећег дукала, од 4. јуна исте 1718. године, види се да је владика Данило накнадно тражио да се право црквене јурисдикције које је њему лично дато, *потврди и за све његове наследнике* и за све старе и нове провинције републичине; и то му је овим трећим указом дуждевим потврђено с тим, да владике других вера немају права да се мешају у послове његове јурисдикције, као ни православни црногорски митрополити и скендеријски што неће имати права да утичу на послове бискупа друге вере и т. д.

Павле А. Ровински се згрануо кад је превео онај један од ова три дукала. „Ми — вели он, l. c., стр. 533. — не знамо садржај (црногорске) молбе и тих 12 тачака, на које се односи ова диплома.[1] *Али је доста* да је ради тога и *сам владика* с осталим главарима ишао у Млетке. По свој *вероватноћи*, тамо није било *ни речи о подаништву*, него само о одности и верности за милост која је указивана народу оружјем и ратном опремом, а тако исто и новцем и слободном трговином. Али су у Млецима протумачили те изразе као *подаништво и вазалство*. Па како се *фино* представља као да је то дошло по иницијативи самога народа и владике, коме се за то сипају хвале и обећања! *Ниједном речју се не помиње да је владика у то доба стајао у вези с Русијом*, с којом је имао *формални уговор*. Па како хитају да

[1] Прави се да не зна, јер се из те „дипломе" јасно види све шта су Црногорци молили у тих 12 тачака.

врате главаре (изасланике црногорске) у Црну Гору; бајаги што је настало време за рад, а у ствари они су били потребни Млецима, због *њихове* експедиције против Уција, који је онда био у турским рукама"!

Овде није питање о чему је *вероватно* било речи између владике и дужда, него су пред нама документи који у свима могућним појединостима потврђују баш подаништво (vassellaggio). И нама је жао, као и Ровинском, што су тада Млеци стекли право да Црногорце називају својим прељубазним поданицима (sudditi), али за то нису криви ни Црногорци ни владика Данило; јер они — *гладујући* поред *милостиње* из Петрограда, и услед тога молећи републику за њену помоћ — нису били луди да од дужда траже да се у његовим указима макар и „једном речи" помене „веза" између Црне Горе и Русије, која се за Црну Гору сводила на *милостињу*. Ако има нечије кривице за ово вазалство Црне Горе Млецима — које у осталом није дуго трајало, као што ћемо одмах видети — то је крив руски император, који, кад му треба, натутка Црногорце да се о свом трошку боре за њега, а кад му нису потребни, пушта да их отоманска сила сможди; па кад читав тај *народ* њега преклиње да му помогне у страшној невољи у коју је запао, што је њему био веран, он с владиком тога народа поступа као и с другим калуђерима из Турске који иду по свету да просе за свој манастир: он шаље неколико хиљада рубаља да се тиме обнове *све* разрушене цркве и манастири, и обећава цетињском манастиру грдну помоћ од 166 рубаља и 66 копјејака годишње, за коју треба сваке треће године да путују 2—3 калуђера чак у Русију! Ако је оно брамарбазирање „великог" пуковника у његовој „повељи" било одиста то што Ровински каже, *формални уговор* између Русије и Црне Горе, онда такав уговор подједнако обвезује *обе* уговорачке стране; и кад *једна* страна не испуњава своје обавезе, то ослобођава и *другу* страну. И, према томе, владика Данило и Црногорци нису се нимало огрешили баш ни о тај уговор што су, *напуштени од Русије*, понудили Млецима оно исто што су раније нудили Русији.

Да је само љута невоља, о којој се у Петрограду тако слабо водило рачуна, натерала владику Данила да се окрене Млецима и да тражи од републике ону помоћ коју није могао добити из Русије: да му вазалство није било ни најмањи идеал, него да се напротив, чим се Црна Гора опоравила од страшне катастрофе, свима силама старао да се опет врати светој и православној Русији: о томе имамо доказа.

Не прођоше ни две године од последњег дуждева указа којим је потврђена црквена јурисдикција црногорског и скендеријског митрополита над свима православним становницима у старим и новим провинцијама млетачким, и којим је то право загарантовано не само владици Данилу него и његовим наследницима у томе чину, — а већ су Млеци принуђени да одузму из те јурисдикције Маине, Поборе и Браиће. Зашто баш те општине? — *Зато да Црногорце сасвим одсеку од мора.* Истина, млетачка република наставља још пуних тридесет година да даје Црногорцима новчану помоћ која је горњим дукалима обећана,[1] али *политички* интерес Млетака захтевао је категорички већ 1720. да се „прељубазни поданици“ републике у Црној Гори што више одвоје од изласка на море; и зато су те године отете од јурисдикције владике Данила баш оне три велике општине преко којих Црна Гора стајаше у вези с морем. Па кад пре млетачка сињорија изгуби поверење у Данила, кога је онолико хвалила у својим дукалима од 1717. и 1718.?!

Изгледа да је Сенат у Млецима, убрзо после оног великог пријатељства с „монсењером“ црногорским, почео добијати од својих привремених, ванредних и сталних провидура у Котору и „супра-провидура“ у Далмацији рапорте да владика Данило није тако искрен пријатељ Млетака као што се он из својих политичких рачуна представља. Да је таквих службених извештаја млетачких власти одиста било, види се из рапорта који је 21. октобра 1729. поднео дужду млетачкоме његов главни провидур у Далмацији *Петар Кендрашин*,[2] у коме,

[1] *П. А. Ровинскій*, „Черногорія,“ I, стр. 534.

[2] *Макушевъ*, „Русскій Вѣстникъ,“ год 1869., књига 7., стр. 40. Цитат Ровинског, l. c, стр. 539.—540,

поред нетачних посматрања о стању у Црној Гори, има и доказа о политичким способностима владике Данила и о његовој неискрености према републици.

У томе документу тврди се. на пример, да владика Данило има неограничену власт у Црној Гори, што није истина; јер онда није било *никакве* власти у Црној Гори, и владика за своје наредбе није имао друге санкције до да прокуне непослушнога. Даље се тврди да је Данило „поткупљив“, што се ничим не доказује; а ми смо видели да он у Млецима тражи месечну плату чак и за последњег сеоског кнеза у Црној Гори, само за себе не тражи и не добија ништа. Целим својим животом доказао је владика Данило да је у том погледу био чист, и то се потврдило и кад је умро. Да је он био „амбициозан“, то је истина; али он је био амбициозан само за Црну Гору, а не за себе. У наредном тврђењу да Данило „није *сасвим* наклоњен користи млетачкој и управља се личним каприсом и личном користи“, прво је истина; јер је он само за невољу, у којој га је Русија оставила, изигравао млетачког пријатеља, да помогне свом ојађеном народу; али од другога и трећега не може бити ни помена код тога истински смиреног калуђера, који је, и ако владика, живео животом осталих калуђера цетињског манастира. За остало да пустимо самог супра-провидура нека говори: „Он је непријатељ Турака због вере, али није ни пријатељ ваших превасходстава. Ако је он по кадшто с каквим одредом Црногораца прискочио нама у помоћ, то није урадио да нама послужи, него да поживи (жалостан му живот!) на наш рачун. *Он тако мудро ради*, да *изгледа* као да служи Вашој Светлости; али, у ствари, он гледа при том да не нанесе *никакву штету Турцима*. Својом превртљивошћу *он вара обе стране*, извлачећи за себе користи. Како он има „неограничену власт“ у Црној Гори, то је он постао скоро *неопходан пограничним државама*. Подбадан *руским златом*, *он је унео у Црногорце оданост рускоме цару*, на штету Венеције. Према такву његову раду, неопходно је потребно, у односима с њиме, наставити досадашњу систему: ласкати му и давати му наде. Његово нерасположење према Венецији показало

се нарочито приликом кад нам је Турска уступила четири племена: Жупу, Поборе, Браиће и Маине. Он је одмах посејао међу те наше нове поданике одвратност према нама и отровне инсинуације. Беше потребна неуморна пажња, одлучност и храброст да се осујете та преступничка ровења владичина".

Не можемо ни овај цитат из рапорта Кендрашинова дужду оставити без примедбе. Ма колико да му верујемо да владика Данило није био *сасвим* одан млетачкој републици, опет је он толико мрзео крвопије српскога народа, да позитивно *никада* није у борби штедео Турке, па ни онда када је с њима ратовао да помогне млетачкој републици. Колико је владика Данило био *лојални савезник* у рату, то је он доказао не само према Русима, него баш и према Млечићима; то је нарочито доказао приликом похода млетачке војске да од Турака освоји *Бар. Тада је 5500 Црногораца спасло млетачког ђенерала Алвиза Моченига и његову војску од сигурне пропасти.* Ко није био лојалан савезник, то не беше владика Данило, него они велики и силни којима је он с Црногорцима својски помагао: то беху руски император и негда силна царица мора, млетачка република. Као што је Петар Велики на Пруту сасвим заборавио своје савезнике Црногорце, тако и светли дужд од Млетака, уговарајући 21. јула 1718. г. у Пожаревцу мир с Отоманском Империјом, није поменуо ниједном речи, а камо ли да је што уговорио за Црну Гору, која му је на Бару годину дана раније спасла војску од сигурне пропасти.

Није вајде: владика Данило и Црна Гора нису имали среће са својим великим и силним савезницима!...

III.

ЦРНА ГОРА ИЗМЕЂУ РУСИЈЕ И МЛЕТАКА.

Кад је у Црној Гори заведено *гувернадурство* — звање које је имало да буде световна власт, поред духовне власти владичине — о томе се не слажу досадашњи историци Црне Горе.

Поједини писци тврде да је гувернадура било још од 1516. године, и ређају их овако: Јован Вукотић, Пуношевић, Радоњић, Томановић, Милић, Вуко Рајчевић, Мартиновић, Петровић, Рамадановић, Мијушковић, Вучета Богдановић, Вукота Вукашиновић, Станко Радоњић, Јован Радоњић.

Други — н.пр. Ровински — тврде: да је владика Данило, вративши се из Русије, сазвао Народну Скупштину, и да је на тој Скупштини установљено гувернадурство као виша политичка власт, којој су у помоћ придати из сваког племена по 1 сердар, а у свакој општини по 1 кнез. По њему, први гувернадур постаде Цикан из села Мишке у Озринићима. Ровински мисли да овај избор доказује: како народ није хтео да узме и светског старешину из истог племена из кога је духовни поглавар, па је зато изабрао за гувернадура човека из једног племена на граници, али заслужног за слободу. Међутим, по његову мишљењу, међународна важност овога звања види се из тога, што је први гувернадур морао живети у Котору. Венеција је сигурно похитала да му даје плату, те да га придобије за себе. Али вероватно ни Цикан није хтео да буде млетачки слуга, и он је отрован у његушком селу Копити. Зато његов син Вукаиле није хтео да по *наслед-*

ству буде гувернадур, него је ово звање продао Радоњићу у Његушима за сердарство, а Радоњић њему дао још 100 цекина за то.[1]

Горњи списак гувернадура не може бити тачан, не само зато што у турском санџаку и кадилуку није могло бити ни речи о каквој другој политичкој власти осим турске, него и зато што смо ми у приступу видели доказе да је Вуко Рајчев, који се у списку помиње као пети гувернадур на реду, био у ствари турски спахија.

Мучно да су кадгод Црногорци могли и помислити на установљавање такога млетачкога звања, док нису дошли у ближе одношаје с млетачком републиком. док им она није то предложила, да би имала с киме у Црној Гори преговарати о световним стварима. Осим тога. видели смо и из првог дуждева указа Црногорцима да се тек 1717. г. установљава звање гувернадурово.

С друге стране, Павле Ровински не казује откуда му податци о постанку гувернадурства чак с правом наследства у породици његова првог гувернадура Цикана, који се не помиње ни у једном другом извору.

Никифор Дучић[2] тврди: да је владика Данило — видећи како племенски главари не маре за владичину световну власт; и знајући да светска власт не приличи црквеноме поглавару, нити се одобрава канонима православне цркве — *по савету Сената млетачке републике*, оделио црквену власт од световне и поставио 1718. г. Вукоту Озринића за гувернадура Црне Горе, а другу двојицу за сердаре, којима је млетачка република давала и неку годишњу плату. Али и то ново гувернадурство није имало боље среће од светске владичанске власти; јер су племенски главари задржали, и поред губернатора, своју засебну и *независну* власт у племенима. Као доказ за то наводи: да је Вукота Озринић продао своје гувернадурство Стану Радоњићу за 100 цекина, у замену за његово сердарство; те су тако из породице Радоњићеве узимани и сви остали гувернадури до 1831. године. Дучић примећује да су се они по кад-

[1] *Ровински*, „Черногорія", I, стр. 527.—528.

[2] У својој расправи „Црна Гора" у „Гласнику" и засебно, стр. 43.—44.

што „суверенски“ понашали, што владикама није било по вољи.

Ми смо нашли један документат који може бацити мало нове светлости на то питање. Тај је документат од 20. августа 1770. године, и оригинал се налази у Ц. Кр. Домаћем, Дворском и Држав. Архиву у Бечу.[1] У том документу митрополит Сава Петровић и Радосав Шакабенд, патријаршијски секретар, дају на знање свакоме лицу, чину и персони, којих се буде тицало, како се сабраше сви главари и старешине отачаства црногорског: сердари, војводе, кнезови и остали чинови — како светски, тако и духовни — у обично место на Цетиње, да би испитали и посведочили службу коју је отачаству указао високородни дом црногорског губернатора господина Јована Радоњића; јер тај дом произлази из знамените породице у Херцеговини, из великога српског племства Рајића, жупана гатачкога, који није могао издржати турска насиља, па је прибегао своме моћном пријатељу Вуку Чарнојевићу, господину зетском и црногорском; а свај га је милосно примио и учинио првим начелником и управитељем Катунске Нахије, где је имао првенство међу осталим властеоским породицама, и где се прво населио на Његуше. „После њега био је његов син прехрабри војвода Радоња, по коме се та племенита породица и назива „Радоњић“ до данас. По пропасти српскога царства и пошто се сврши и последњи Црнојевић, ова породица Радоњића поздрављена је била првим старешинством; и од тога времена свагда је имала прво место међу осталим благородним породицама, као што нађосмо доказе и у писаним књигама. Па како је, пошто се Турци осилише и пошто турски султан Мехмед II освоји Цариград, црногорско општаство многу крв пролило, бранећи се од напада Турака, и показало знамените и славне радње против оног општег непријатеља вере Христове, — то од пропасти српскога царства до сада није наше отачаство оружја из руке испуштало, него је увек бранило своју слободу, борећи се непрестано с Турцима, како у Босни и Херцеговини,

[1] У кутији IV, м. 3, лист 3[1].

тако и у Арбанији; и многи турски султан с грозним ферманима и великим трошковима слао је своје везире и друге паше са знатним војскама да савладају Црну Гору и да покоре овај остатак славне српске нације. Тако је било до почетка овога века, што ми сви још памтимо, кад је послат велики везир Нуман-паша Ћуприлић и многе војске и велики напади до прошле 1768. године. У свима овим отпорима турским нападима на Црну Гору, свагда су били начелници и предводиоци племенити претци нашега садашњега гувернадура г. Ивана Радоњића, и они су указали одличне услуге отачаству. Тога ради, ми, општаство црногорско — као народ слободан, који не зависи ни од какве власти — дајемо чинове по примеру својих предака, који су војводу Станишу Радоњића поставили за врховног сердара, за њим сина његова Вукосава, па онда другог сина Вукосављева Станишу и Вуколаја, а после Вуколаја његова сина Станислава. Овај врховни сердар Станислав — зато што је на Белим Пољанама 1756. год., када је разбио турску војску, показао оштар разум, отворену храброст и знаменито јунаштво — општим усклицима народним изабран је и поздрављен чином преузвишеним — гувернадурством. По смрти тога Станислава поздрављен је његов старији син Вуколај истим чином гувернадурским; а по смрти гувернадура Вуколаја титулован и постављен је за преузвишеног гувернадура његов млађи брат, сада срећно управљајући, *Јован*, који је прошле 1768. године показао знамениту услугу отачаству по примеру његових славних предака, када су напали на Црну Гору са султанским ферманом румелијски Беглербег, везир босански и паша арбански са три стране и с великим војскама. И ради горе казаних услуга, ми, отачаство црногорско, сви једнодушно, општом саглашношћу, саизволевамо и утврђујемо да и унапред остане вечно наследство гувернадурства црногорског у томе заслужноме дому, т.ј. у дому садашњега преузвишенога гувернадура г. Јована Радоњића, Станислављева сина, а после њега да тај чин имају његови синови редом. Овај избор и одредбу садашњу потврђујемо заклетвом за нас и за будуће наследнике наше

из рода у род. И ако би ко сада или унапред икада био непослушан своме господину гувернадуру, као првој и врховној глави општаства црногорскога — па био он из световних или духовних чинова - такав да се сматра за издајника отаџбине и да буде кажњен према кривици од свега општаства. Ради већег уверења о више писаноме, потврђујемо заклетвом, целивајући часни крст и свето јеванђеље; и потписује се ова грамата с прилагањем нашега општег народног печата, те да се верује пред сваким високим лицем, у славу Божју и на памћење будућим родовима".

Остављајући за сада на страну политичку потребу која је натерала владику Саву Петровића и црногорски збор да саставе овакву „грамату", у којој се породица Радоњића прави најстаријом и најзаслужнијом породицом у Црној Гори, и у којој се тврди да је врховна власт увек била у рукама те породице — јер ћемо о тој политичкој потреби говорити док дођемо до првих одношаја између Црне Горе и *аустријскога* двора — довољно је да овде констатујемо да је Станислав Радоњић и по овом документу још врховни *сердар;* тако исто и његови синови Вуколај и Станислав. Тек после 1756. г., пошто се Станислав одликовао у битци на Белим Пољанама, народ му је дао чин гувернадура. После наслеђује његов син Вуколај ту титулу; а кад је и он умро, онда је гувернадурство добио млађи његов брат, „сада срећно управљајући" Јово Радоњић, који је, по примеру толиких својих славних предака, разбио румелијског Бејлер-беја, везира босанског и скадарског пашу, те му се зато даје наследно гувернадурство у његовој породици на вечна времена и т. д.

Борба која се помиње у горњој црногорској грамати, била је 1732. године. Бејлер-бој румелијски, Топал Осман-паша, „сестрић султанов", напао је с 30.000 војске на Пипере, који се 8 дана размишљаху и договараху како да се бране; па онда они ноћу нападоше на турски логор и „посјекоше 300 глава" и ухватише Топалова команданта Рустем-беја, кога погубише, а Топал је морао да бежи у Арбанију.

После ове борбе разболео се владика Данило и

отишао је у манастир Маине да болује, поставивши за свога намесника свога синовца Саву Петровића, кога је српски патријарх Мојсије Чурла онда завладичио, кад је долазио у Црну Гору.

11. јануара 1737. године преминуо је велики српски патриота, црногорски владика Данило, а на његово место дође владика Сава.

Године 1739. пише главни провидур Далмације *Долфин* млетачкој сињорији један рапорт, врло карактеристичан за тадашње односаје између Црногораца и Млечића, у коме налазимо млетачку карактеристику новога владике црногорског. У томе рапорту се каже: како су се Црногорци, и ако су већ због своје вере нерасположени према Венецији, опет претварали и показују се као да су јој одани. Зато је било потребно ласкати и давати им чак и новчане помоћи, која пролази кроз руке њихових главара, међу којима прва места заузимају два сердара, кнез Петар Савић и поп Јоко Станишић, који су потчињени гувернадуру Вукадину Вукотићу. Други од тих сердара човек је оштроуман и вредан, и потчинио је свом утицају највећи део главара тако да управо он влада Црногорцима, и то деспотски; али је непостојан и вероломан, те зато ваља непрестано пазити на њега и поступати с њиме врло пажљиво. Од тих главара врло много зависи расположење Црногораца према Венецији, која у случају рата треба да рачуна с тим крвним непријатељима Портиним. „Ти сердари у стању су много допринети да се уклоне силни сукоби и репресалије на граници турској, и тиме нас ослободити вечних турских жалби да ми изазиваме и подржавамо њихове бунтовнике. *Ја сам им одузео новчану помоћ;* и ако Црногорци у садашњем рату пристану уз коју од хришћанских држава које ратују с Портом, ова ће сигурно за то кривити републику, а ми се онда можемо правдати како смо им одузели годишњу помоћ.“ Даље провидур описује непрекидне црногорске међусобне сукобе и борбе, и како их прекрађују до Ђурђева Дана, о састанцима црногорским на којима управља њиховим пословима владика Сава. За овога вели да има велики утицај на Црногорце,

који се лако потчињавају његовој вољи. „И ако Сава уверава да су Црногорци одани Венецији, на то се не треба ослонити, јер је то само из користољубља. Он сам, *владика Сава, искрено је одан Русији; нешто због вере, нешто због завештања свога стрица*“.[1]

Ово одузимање млетачке новчане помоћи, да не би Порта кривила републику што Црногорци непрекидно ратују с Турцима, у вези с искреном оданошћу владике Саве Русији, и са завештањем које му је оставио владика Данило да се поглавито ослања на Русију, — одлучи црногорски збор, који је био 8. септембра 1742. год., да владика Сава оде у Русију да потражи обећану помоћ, и да од црногорског збора однесе једно писмо царици руској Јелисавети Петровној. У том писму на ком су потписани: Вукадин Вукотић, губернатор целе Црне Горе; војвода Илија Радоњић свију брда Дрекаловић; губернатор Никола Лазаревић свега Грбља и Приморја, Сава Петровић, кнез његушки и војвода Мирко Стјепов од Цетиња — у име целог православног народа Скендерије, Црне Горе и Приморја — „бију челом“ пред Њеним Императорским Величанством; подсећају на своју невољу од 1716. год., када је митрополит Данило Шћепчевић-Његуш ишао у Русију да ту невољу објави и када је он донео цареку грамату, за коју они и сад благодаре и готови су за Њено Величанство своју крв проливати. Јављају да је речени митрополит Данило преминуо 11. јануара 1735. г. и да им је оставио за митрополита и „повелитеља“ свога рођака Саву Ивановића Његуша, који сада има намеру и потребу да пође до Њена Величанства, да моли за обећане милости и награде. Тога ради, они моле царицу да помогне, и да им скоро врати митрополита задовољена, јер они без њега осташе као овце без свога пастира.[2]

Кад је владика Сава стигао у Петроград, он је царици поднео један опширан реферат од априла 1743.

---

[1] В. Макушевъ „Самозванецъ Степанъ Малый“; у „Русскомъ Вѣстнику“ за 1869., књ. 7., стр. 41.

[2] *Марко Драговић*, „Материјали за историју Црне Горе“; „Споменик“ Срп. Краљ. Академије, XXV, стр. 1.

год., у коме најпре прича о мисији Петра Великог владици Данилу и шта су Црногорци, на позив царев, урадили, и како им се султан за то осветио; помиње долазак владике Данила у Петроград и шта је он све тамо добио и шта му је цар у својим граматама обећао, па онда наставља: „Од оних 5000 рубаља поклоњених дато је сразмерно свима упропашћеним људима; а од оних других 5000, намењених за оправљање разорених цркава, плаћани су дугови за откуп заробљених црногорских главара, на што је ваљало употребити још и много црногорског новца; те тако морали су узајмити опет више од 6000 дуката, да се оправи само цетињски манастир и неколико најнужнијих цркава за богослужење. Остале цркве немогућно је обновити, а камо ли вратити оних 6000 дуката узајмљених. Ја не могу испричати све подробно у каквој се невољи налазимо; јер наша земља од 1711. г., т. ј. од рата рускога Величанства с Турцима, непрестано се налази у борби и немиру. Турци нас неће оставити на миру докле нас сасвим не истребе, зато што смо онда помогли Императорском Величанству, говорећи да смо ми руски поданици; што ми и не кријемо, јер се свуда хвалимо Русијом и њеном заштитом (и ако, од свију остављени, морамо сами да се бранимо). По дарованим нам граматама, и ако је цар наредио да из нашег манастира цетињскога шаљемо сваке треће године људе да приме милостињу, ипак манастир до сада није добио ни ту милостињу, нити добисмо оне награде које је Његово Царско Величанство обећало због нашега потпунога разорења. Ми до сада нисмо никога слали да прими ту милостињу за манастир, јер њихово путовање износило би више трошка него што милостиња износи; јер ето ја, најпокорнији богомољац Вашега Императорскога Величанства, на овом садашњем свом путовању морем и сувим — и ако сам врло бедно путовао — ипак сам потрошио више од 1000 рубаља свога новца, а у милостивих добротвора морао сам узајмити још 200 рубаља. Од намењене милостиње за манастир примили смо 1718. године једну векслу на Венецију на 500 рубаља, и 1721. год. по архимандриту, који је овамо до-

лазио по своме послу, добили смо још 500 рубаља, а више нисмо примили ништа. Сада, до ове 1743. године, за прошле 23 године требало би да примимо саме те милостиње 5750 рубаља. Узевши у обзир нашу крајњу пропаст, ја се најпокорније усуђујем прибећи заштити Вашега Императорскога Величанства и молити за помоћ коју нам је Петар Велики обећао.“

Царица Јелисавета, услед ове молбе, наредила је Светом Синоду руском да исплати митрополиту Сави колико припада милостиње за цетињски манастир, а за награду тамошњем народу и за обнављање цркава и манастира 3000 рубаља. Осим тога државна канцеларија да изда митрополиту 1000 рубаља колико је потрошио за пут. Па како тај митрополит уверава да су свештеничке одежде и црквене књиге које су им некада дате, после дугогодишње употребе, овештале, то наређује да им се дâ потребан број одежда и књига; а колики, то нека се Синод споразуме с митрополитом.

Марко Драговић наштампао је и целу опширну преписку између царичине канцеларије и руског Синода о томе колико треба овом приликом дати владици црногорском новаца, а колико утвари и свештеничких одежда. За новце је тачно израчунато: по 500 рубаља од сваке треће године; а за 21 годину од како та милостиња није давана, чини равно 3500 рубаља (дакле 2250 мање него што је сиромах владика израчунао), и то да се изда из колегије економске. Али што се тиче одежда и књига црквених и т. д. Свети Синод налази да то Црногорцима „не би сљедовало“; али ако баш Њено Величанство нареди, онда ће Синод дати и те ствари што их је владика Сава тражио. Кад је царица и то наредила, онда се свети оци из Синода цењкају с црногорским владиком да ли ће му дати овај сакос, омофор или петрахиљ или онај, да ли ће му дати ову или ону митру, док најзад не пристадоше да му даду митру која је давата на послугу Лаву, епископу воронешком. И тако је митрополиту Сави не само накнађено што је потрошио док је дошао у Петроград (а већ оних 200 рубаља што је узајмио од милостивих добротвора, то нека плаћа сам и нека о свом трошку

иде натраг у Црну Гору), него му је исплаћена, и ако смањено рачуната, и милостиња за цетињске манастире која за 21 годину не беше плаћена. Истина, Црногорци су се задужили више од 6000 дуката док су како-тако обновили цетињски манастир, а остало је још доста разорених и неоправљених цркава и манастира. Али доста ће му бити и 3000 рубаља да их обнови и оправи. Не морају богомоље по Црној Гори изгледати као што изгледа Казански Сабор у Петрограду... Истина. Русија је велика и силна, али она има много таквих просјака као што су Црногорци! Доста ће им бити 6000 рубаља на једанпут и толике одежде и толике књиге и толики, молићемо, *сребрни* сасуди! И то кошта пара! А шта ли тек вреди нова царска грамата Црногорцима?![1] Зато се царица Јелисавета с правом нада да ће Црногорци све то примити са захвалношћу; а што им не наређује да се и они непрекидно моле Богу за здравље и срећу „царствујућега дома“, то је сигурно зато, што је то још Петар Велики у својој грамати наредио!...

Овако „*богато обдарен*“ (Ровински, I, стр. 544.). пошао је владика Сава натраг у Црну Гору. Кад је пролазио кроз Берлин Фридрих Велики, и ако му не беше ни по вери ни по крви ни род ни помози-Бог, обдарио га је златним владичанским крстом.

Црногорци су били тако очарани великим успехом који је њихов владика постигао у Петрограду, да су га на првом свом збору замолили да узме себи за помоћника а може бити и наследника, свога далеко енергичнијега брата од стрица *Василија*. Сава је поступио по жељи народној: наименовао је Василија за свога наследника; а док је он жив за свога помоћника; и послао га је у Пећ, патријарху Танасију Гавриловићу, да се учи и спрема за то високо звање.

Има један извештај изванредног провидура млетачкога Ђан Батисте Албрици од 9. новембра 1745. год., који хвали владику Саву, као човека мудра, који

[1] *Сима Милутиновић*, у својој „Историји Црне Горе“, наштампао је ту грамату на руском језику на стр. 76.—77. Али у њој нема ништа више него што смо горе навели.

је умео прекинути нереде на Крајини; докле владику Василија црта *као човека врло немирна духа, који пред собом тиска елементе нереда, не би ли из заплета с Млецима извукао што више користи.*[1]

И јест тај Василије био немирна, или — како би се данас казало — усијана глава! Тек што се вратио „са наука“ у Пећи, он, још као архимандрит, већ пише не само царско-руским посланицима у Цариграду, Алексију Михаиловићу Обрешкову и Николи Ивановићу Вешњакову, него шаље једнога свог рођака, Стевана Јовановића, с нарочитим писмом самоме државном вицеканцелару рускоме Бестјужеву Рјумину. У томе писму, писаном „из катедре митрополитске“ на Цетињу 9. фебруара 1746. год., архимандрит Василије обраћа се првоме министру и тајноме саветнику Њ. Величанства, по заповести „његових господара“, гувернадура, кнезова и војвода. Најпре понавља толико пута употребљену услугу коју су Црногорци указали Русији, и набраја милости којима су их за то обасули Петар Велики и Јелисавета Петровна. Од ових нарочито помиње црквене књиге, па вели: „У овим странама било је и пре рата с Турцима тако понестало књига, да је *око* благочастиве Црне Горе, у Захумљу, Зети, Брдима и Скендерији цео народ, заједно са својим свештеницима, био под *маглом незнања.* Сада, благодарећи императорској издашности према нашим архијерејима у свима потребама, а *нарочито у књигама*, разгони се мрак незнања, као магла испред светлости разума и благочестија“. Цео тај народ око Црне Горе веома је храбар и бистар, „па зато су се Млечићи и *уплашили* да се у Црној Гори не оснује школа философије, филологије и риторике, јер би онда сви католици — а ових има много у „држави“ Скадра или Албанопоља — много изгубили; јер Млечићи знају како су Црногорци паметни, пошто и најмање учен Црногорац може до ноге потући и великог философа римског“. Овде Василије напомиње пресветломе министру како папа шаље католицима у оне крајеве најодличније и најспособније учитеље. Он

[1] *Јов. Н. Томић*, „О историји владике Василија“, стр. 82

би желео да се Црногорци блистају православљем, као најсветлији камен у круни Њ. Величанства. Једно само боли тај народ, што нема новаца да у својој митрополији на Цетињу обнови цркву рождества пресвете Богородице, и ова се не може обновити без императорске помоћи и милости. „О свему — наставља Василије — написана је кратка историја, коју смо послали Алексију Вешњакову, али његова смрт зави нас у црно. Сада се усуђујем В. Високој Светлости препоручити нашега сродника, Стевана Јовановића, који је изабрат од целога народа, да се у императорском двору дослужи царске милости, те да ова не заборави на црногорски народ. Такође молим Вашу Високу Светлост, да нареди да се о државном трошку наштампају ове историје које шаљем преко Вашег резидента у Цариграду Алексија Михаиловића Обрешкова". Из тих историја изволеће Његова Светлост обавестити се о народу, о његовим православним црквама и нарочито о светој митрополији црногорској, и колико су до сада страдали од Турака и од Латина, па ето опет, благодарећи Божјој благодати и милости руског Императорског Величанства, ни Турци ни Латини не могоше обладати Црном Гором и т. д.".[1]

И ако је архимандрит Василије показао у овоме писму доста дипломатске способности; јер његова идеја, да би се „философском школом", дакле вишим образовањем, и онако бистрих Црногораца, могло знатно утицати на католичке Приморце, Захумце, Зећане и становнике Скендерије, врло вешто подилази православном прозелитизму, који је онда био тако исто страстан као и католички; — и ако је својим двема кратким историјама Црне Горе показао да је већ у половини XVIII века појмио како се најсигурније прави пропаганда за једну мисао: — опет овај корак „са митрополитске катедре" на Цетињу није донео никаква резултата Црној Гори; чак није умножио ни број оних црквених књига којима је Василије разгонио „маглу незнања" у околини благочастија црногорског, а камо ли

[1] *Драговић*, „Споменик" Срп. Крал. Академије. XXV, стр. 8.

да је послато тако потребних новаца. Бестјужев Рјумин имао је преча посла него да чита, па чак и особиту пажњу поклања писму архимандрита оног митрополита, с којим се у Петрограду поступало као с обичним калуђером из агаријанских земаља који је долазио у „Писанију“, и коме је дата доста велика милостиња. Зато је он то писмо просто бацио у акта; и хвала му за то, јер га је тамо нашао Марко Драговић и наштампао! Штета што и она два руска резидента у Цариграду не сачуваше оне две историје Црне Горе што их је Василије њима послао, јер би онда барем видели како се постепено развијала историја доцнијег владике Василија, која онако патриотски жртвује историјску истину за љубав политичке народне српске пропаганде. Али до сада нису српски историци нигде могли наићи ни на траг тих првих рукописа Василијеве историје.

IV.

МИСИЈА ВЛАДИКЕ ВАСИЛИЈА У РУСИЈИ.

И ако изасланство Стевана Јовановића и преписка архимандрита Василија с руским државницима није донела никакве помоћи Црној Гори, ипак је народ видео да није погрешио што је слабоме владици Сави додао тако енергичнога помоћника, па је гледао да се овај што пре завладичи.

22. августа 1750. године произвео је српски патријарх Атанасије II архимандрита Василија Петровића за епископа, митрополита и егзарха српског трона.[1]

Од тога доба владика Сава живи махом у манастиру на Стањевићима, а владика Василије управља свима пословима Црне Горе; и да би у томе имао слободније руке, преноси гувернадурство од Вукотића из Чева на Стана Радоњића—Његуша.

Док се владика Сава бавио искључиво манастирском економијом, и по уверењу Ровинскога знатно унапредио *црквено имање у Црној Гори*, дотле се владика Василије бавио *политиком*. У важним питањима консултиран је и владика Сава; и том приликом свагда се показало да је Сава увек био за то да се живи у миру и с Турцима и с Млечићима, а владика Василије увек за енергичну акцију, у духу владике Данила.

То се видело одмах прве године и њихове заједничке „владавине“.

Турци не престајаху с тражењем *харача* од Црне Горе; јер су они, уз пркос свему што је било од вла-

---

[1] Повеља патријархова о томе наштампана је у Милутиновићевој „Историји Црне Горе“.

дике Данила, њу сматрали као саставни део свога царства.

Године 1750. босански Ћаја-паша затражи од владике да плати харач. Немамо доказа; али по свему осталом раду владике Саве, врло је вероватно да би он пристао да се плати харач, само да се остане на миру с Турцима, и ако у ствари Црногорци нису никада морали плаћати босанском него увек скадарском везиру. Али владика Василије, који је хтео да се настави борба за потпуно ослобођење Црне Горе, продро је са својим мишљењем да се босанскоме Ћаја-паши одговори како ће уместо *харача* добити *камење*. Паша дигне 30.000 војске, и улогори се с њоме на Ублу. Црногораца је било свега 1500 код Стражера, и њима је командовао Ћикан, онај што га је Ровински градио гувернадуром, а који је у ствари био сердар своје нахије.

И ако ми, пишући поглавито историју *спољних* односаја Црне Горе за последњих 200 година, само потпуности ради, врло укратко можемо бележити ратне операције црногорске, опет овде морамо поменути једну ратничку епизоду, не само зато што је она сјајан пример великог јунаштва црногорског, него и зато што се једино њоме може протумачити како је сердар Ћикан са циглих 1500 Црногораца могао разбити 30.000 турске војске. Ево како је до тога дошло.

Никац Томановић из Ровина с кнезом Станом из Предишта, с Томом Жутковићем и још 40 другова, који-су били готови поћи у *сигурну смрт*, одоше у турски логор — бајаги да се предаду Турцима — убише пашу и бегове који се беху десили под шатором главнога команданта турске војске, па онда стадоше ханџарима крчити себи пут кроз турску војску не би ли се који од њих пробио до Стражера. У том касапљењу изгуби Никац и кнеза Станка и Тому Жутковића и још 34 јунака своје четице, и стигао је у Стражер са 6 тешких рана на себи и са цигло 6 другова. Али забуну и хаос који је настао у турској војсци, после тако изненадне погибије њихнога главног команданта и толиких подкоманданата бегова, умео је врло вешто искористити сердар Ћикан — који је са свију страна напао на Турке, и

то одмах, чим је отпочела очајна борба Никчева и његових другова да ханџарима отворе себи пут — и разбио је турску војску.

Дакле, ни мање ни више, него се овде на Ублу 1750. г. поновила онаква иста славна епизода, као што је она из боја косовскога године 1389. Као што је у овој великој трагедији српскога народа Милош Обилић с Миланом Топлицом и Иваном Косанчићем знао да ће насигурно погинути, па ипак одоше да убију цара Мурата, не би ли забуном велике турске војске олакшали победу мањој српској војсци, — тако и овде Никац од Ровина с кнезом Станком и Томом газе у сигурну смрт, са својих 40 друга, само да олакшају Ђикану да с 150) јунака разбије непријатељску војску од 30.000 људи. Разлика између једне и друге епизоде само је у томе, што пожртвовање Милоша Обилића и његових побратима није донело победу српском оружју, а нови Обилић, Никац од Ровина, потпуно постизава са својим друштвом оно што је хтео.

Ми знамо да ће ригористи у схватању *правога* витештва у оним народима који су већ осигурали свој народни опстанак, осудити што и један и други српски Обилић на превару улазе у непријатељску војску, изјављујући да иду на предају; — али ми, који, после толико стотина година борбе, још нисмо успели да ослободимо и ујединимо цео српски народ, с дубоким поштовањем скидамо капу пред овим сјајним примерима *самопрегорења* за отаџбину; јер ми најбоље знамо, да ово мало народне слободе коју до сада стекосмо у Србији и у Црној Гори, имамо да благодаримо само таквом самопрегорењу предака...

После победе црногорске над Ђаја-пашом босанским, ишао је владика Василије у Угарску, с мисијом пећскога патријарха, да овоме поврати драгоцености патријаршије које су бегунци патријарси однели собом. Он је у тој мисији наишао на велике тешкоће и морао је ићи чак у Беч ћесару, док је најзад успео да врати патријаршији „однесене“ ствари.

Док се Василије на том послу бавио, владика Сава с главарима састави писмо за руског резидента у Ца-

риграду и предадоше га которском провидуру Валерију Антелмију, с молбом да то писмо пошље у Цариград. И ако Црногорци у том писму моле Обрешкова за *протекцију Русије* над Црном Гором; и ако то није могло ићи у рачун млетачкој сињорији: ипак је то писмо послато Обрешкову; само су Млечићи поручили владици и главарима да би боље било да буду на миру и да својим држањем не изазивају сукобе на Крајини, „*и да се не обраћају Русији кад од ње немају шта очекивати.*“[1]

Како од Обрешкова из Цариграда не дође никакав одговор на њихово писмо, то владика Сава и главари црногорски одлучише, чим се владика Василије врати из Угарске, да овога, као највећег поборника Русије у Црној Гори, пошљу у Русију; и то учинише 25. маја 1752. године.

Владика Василије оде у Петроград, с писмима црногорскога збора за царицу Јелисавету, за колегију спољашњих послова и за малоруског хетмана Кирила Глигоријевића Разумовског.

У писму царици најпре се вели: да је слава царичиних врлина, која се разноси по целоме свету, охрабрила Црногорце да се поклоне престолу на који ју је Бог подигао само зато да заштити цркву и хришћанство, и да јој са сузама у очима изнесу жалосно стање пропале некадашње српске државе „на овим македонским странама“ и све невоље које трпи хришћанство и православље под агаријанским јармом. Пошто је испричано шта је било услед грамате Петра Великог, тврди се да се ипак народ ослободио турског јарма и намножио се више него што је пређе било. Међутим Турци не престају с нападањем на њих, само да би покорили ову једину слободну *кнежевину* (принципат) црногорску. У таквом стању једина им је нада помоћ од царице против Турака и *Млечића*. У тој нади они шаљу егзарха српскога трона Василија Петровића да од царице испроси нову помоћ; и ето не шаљу јој каквога простог човека, него архипастира хришћанског, архи-

[1] *Јов. Н. Томић*, „О Историји владике Василија“; „Годишњица“, III, страна 58.

јереја Божјег, и надају се поуздано да ће им она помоћи и њихова архијереја милоетиво обдарена повратити. Писмо је потписао богомољац Сава, митрополит скендеријски и приморски и *заповедник* (повелитељ) Црне Горе.[1] У другом писму, упућеном колегији спољашњих послова, ново је што главари тврде да су Петар Велики и његова кћи Јелисавета Петровна слали њима не само своје грамате, помоћ у новцу, књигама и одеждама, него и *привилегије*(?), па се надају да ће и сада добити царску помоћ, и моле колегијум да потпомогне њихова митрополита и да се очински старају о свима његовим потребама.[2]

У трећем писму главари црногорски кажу хетману, грофу Кирилу Глигоријевићу Разумовском, да су чак онамо, у далеким српским земљама, у пределима Црне Горе, чули како је царица њему поверила велику и славну власт над целом Малом Русијом, и како су се томе богзна како обрадовали; јер то не би било без његове хришћанске ревности, којом је потпора благочастивога царства, и, они га моле да се и он заузме код царице да добију велику помоћ од ње, и препоручују му да усрдно прими њихова владику Василија, да га узме под своју руку и да га препоручи своме брату грофу Алексију Глигоријевићу, те да га овај представи царици, а они ће се за то за њега молити Богу и т. д.

Ова три писма доказују да је владика Василије извео потребну поуку из досадашњих резултата црногорских изасланстава у Русију; па да не би и он донео само неколико хиљада рубаља, да не би и он потеглио тако далек пут и потрошио црно испод нокта само да донесе неколико медаља, одежда и књига, — Василије најпре иде козачком хетману да га овај препоручи своме брату, за кога је знао да је врло важна личност у царичину двору. Василије не губи из вида ништа што му може помоћи у Петрограду.

Хетман је не само лепо примио владику, него му

---

[1] *Марко Драговић* наштампао је у целини овај документат на руском језику. „Материјали“; „Споменик“, XXV, стр. 9.—10.

[2] *Драговић*, на истом месту, стр. 10.

је дао врло лепе препоруке како за свога брата, тако и за саму царицу.[1]

С оваквим препорукама стигао је владика Василије у Петроград 12. септембра 1752. године. Како је примљен код грофа Разумовског; кад је представљен царици; како га је она примила и шта му је казала: да ли га је она упутила Светом Синоду или своме министарству спољашњих послова; шта је уопште радио од 12. септембра 1752. до 21. јануара 1753. године, када наилазимо на његову прву представку колегији спољашњих послова: — не нађосмо никакву белешку, као што не знамо ни зашто он ту представку пише из *Москве*, а не из Петрограда.

У тој представци владика укратко помиње догађаје од 1712. до 1716. год., па онда турску погибију од 1727. и ратовање Ходаверди-паше Махмуд-Беговића с Брђанима, које је трајало 7 година, док их Црногорци не сатрше. Даље се вели: да се „ови народи" не бране овако храбро, и они би одавно пропали, *као и остала Србија*. „Видећи толику срећу и толику давнашњу храброст овога народа, венецијанска република и турски двор трипут су покушавали да завладају Црном Гором, али ништа не успеше. *Римски Ћесар и Неапољски краљ трудили су се да дођу до каквог било споразума са Црном Гором* и нудили су, као залогу за тај споразум, да нешто црногорског народа преселе у своје земље, али нису постигли да им се та жеља испуни"; јер црногорски народ, и ако је тако далеко, жели само да се преда заштити Њена Царског Величанства, и зато је, вели, послао њега, да моли за помоћ и награду *„какве се не би стидели у оним државама*, кроз које нам ваља пролазити, враћајући се у нашу резиденцију, него која би показала и осталом српском народу, да му се треба угледати на Црну Гору, те да се и он *прилепи* за протекцију Њ. Величанства, те да и он почне војевати и крв своју пролевати противу непријатеља". Још је, вели, молио царицу да поради и код

[1] Руски оригинали ових писама наштампани су у „Материјалима" М. Драговића; „Споменик", XXV, стр 10—12.

турског султана и код ћесарскога двора и код венецијанске републике да буду боље расположени према црногорскоме народу. Најзад, смирени владика јавља колегији да је њему тешко у Москви живети према своме чину, јер он из одређене му квартирине, као митрополит, мора да издржава и слуге и коње и т. д.; па зато би он желео да се што скорије врати с милостивим наградама царичиним народу, јер ће на пролеће теже моћи однети *довољни број* књига, које ће му царица сигурно поклонити, ако не крене на пут још зимус.

За те књиге владика је писао четири писма Светом Синоду, а 20. фебруара 1753. године и ђенералу Ивану Антоновићу. Најзад је Синод одобрио да му се изда потребан број књига, али не онако како је он молио, него много мање; а већ за 10 историја Александра Мађедонског које је владика такође тражио, нису хтели ни да чују. Шта ће Црногорцима историја Александра Мађедонског?! Доста им је 10 катихизиса, 100 часловаца и 100 буквара.

Интересантно је писмо владике Василија вице-канцелару Воронцову од 17. марта 1753., у коме га моли да се у Русији не сматрају за Црногорце и неки сумњиви људи који се издају за Црногорце, него да он изради закон да се само онај сматра за правога Црногорца који донесе његову смирену сведоџбу о томе.

Много је важније владичино писмо од 22. априла 1753. год. државном канцелару Бестјужеву Рјумину, у коме тражи да се одреди извесна сума новаца годишње *на издржавање војске у Црној Гори*, и да му се изда грамата, у којој би се казало: да црногорска *кнежевина* (принципат) није никоме другоме потчињена до само царици руској, те *да се* зато *у царичину титулу унесе и црногорска кнежевина* и да се тиме обухвате уз Црногорце и Приморци и Брђани; јер би онда у рату с Турцима, уз ту кнежевину, пристали и сви околни „славено-српски“ народи, па би се тако и они ставили под заштиту руску. На то је владика добио одговор: да је царица врло милостиво примила његову представку; али пре свега, треба тај народ да поднесе *формалну*

молбу, из које би се видело *зашто* тај народ хоће да се стави под заштиту Русије.[1]

Услед тога владика Василије пише царици непосредно да су они већ поднели *формалну молбу од стране целога црногорског народа*, „у којој је *свеподанички* предложено да се наша *слободна кнежевина црногорска* унесе у титулу Вашег Императорског Величанства“ (Драговић, у истој руској расправи, стр. 54.).

Помињући ово писмо владичино царици, Ровински мисли: да царица зато није пристала да узме у своју титулу и кнежевину Црне Горе, што би то одмах подигло противу Русије не само Турску, него и Аустрију и Венецију (П. А. Ровински „Черногорија“, I, стр. 664.).

Сумњамо да би Венеција, која је у ово доба рапидно опадала у својој војничкој снази — као што су то показале њене ратне операције у XVIII веку — због те празне титуле *завојштила* чак на Русију; а већ Аустрија не би имала за то никаква разлога, ако би царица узела у своју титулу само „кнежевину“ Црну Гору.

Интересантно је још да је М. Драговић у својим „Материјалима за историју Црне Горе“ саопштио само завршетак владичина писма од 22. априла 1753. г., а почетак и већи део писма је прескочио (стр. 14. под бр. 21.). Да ли зато што је ту само понављање онога што је било и у свима његовим ранијим писмима, или је због тога што у почетку тога писма вели: „да су Црном Гором испрва владали урођенички *принчеви Ђорђе Кастриота* и *Иван Црнојевић*, и да је после тих принчева, настала *република* под владом митрополита, која је републиканска влада трајала све до његовога рођеног стрица владике Данила, који је на позив Петра Великог и т. д.“?

Као што је *политички интерес* Василијеве пропаганде у Русији захтевао да он у сваком погледу велича Црну Гору, па макар се и огрешио о фактичко стање и о праву историју своје отаџбине — коју је он врло добро знао, па је ипак зато и Ђорђа Кастриоту угурао

---

[1] *Марко Драговић*, у својој руској расправи „Митрополит Черногорскиј Василиј Петрович и јего сношенија с Росијеј;“ С.Петербургъ, 1882., стр. 23.

у црногорске урођеничке *иричеве*, само да чорба буде гушћа — тако и Драговић, после 150 година, преписујући та владичина писма, није имао политичког рачуна да призна арбанаску владавину над Црном Гором, коју је владика Василије измислио, нити је, као добар монархист, имао рачуна да допусти што је владика Василије тврдио да је Црна Гора била република пуних 200 година. Међутим Драговић се или покајао као историк што није изнео цело то писмо, или је помислио да ће га други неки истраживач изнети у целости, те зато га је и он на 23. месту својих „Материјала“ у целости поново наштампао.

Као што смо напред видели, меродавни кругови у Петрограду нису имали да зазиру ни од Венеције ни од Аустрије, па да унесу у царичину титулу да је и владарка „кнежевине“ црногорске; јер, ако би се у дотичној грамати изоставило што је владика такође молио, т. ј. да се обухвате и млетачки поданици Приморци и турски поданици Брђани, онда би Русија имала да рачуна само с претенсијама Турске на саму Црну Гору, а ове су од владике Данила већ биле на слабим ногама. Други су разлози што царица Јелисавета, којој се *јако дошао* предлог владике Василија, није узела на се и титулу „велике књегиње црногорске“. Онда се уопште у Европи врло мало знало о Црној Гори. И то мало као да није било тачно познато у Петрограду. На основу патриотског разлагања владике Василија није се могао предузимати тако важан корак државне политике, као што је присаједињавање читаве једне провинције рускоме царству. Зато се од владике тражила *формална молба* црногорскога народа да се сједини с Русијом; а кад владика Василије изјављује да је то већ учињено његовим изасланством, да је он опуномоћен и то формално да тражи у име збора и целога народа црногорског, онда му у колегији спољашњих послова стављају ових 12 питања, да на њих одговори тачно и поуздано: „Како лежи Црна Гора, т. ј. њена географска ситуација? Које су јој границе и који суседи? Како је у Црној Гори организована влада или грађанска власт? Какво је црквено стање и вера? Јесу

ли сви становници Црне Горе једне народности? Јесу ли они сви, без разлике, слободни и независни? А, ако их има и слободних и неслободних, онда под чијим господарством стоје ови последњи? Од када и како су ови последњи постали туђи поданици: да ли на основу насиља, или на основу каквог уговора, или су се драговољно предали у туђинско поданство? Плаћају ли они коме данак и какав? У којим варошима они станују слободни, а у којима туђи поданици? Је ли тај народ многобројан и богат, нарочито онај слободни?"

Одговор владике Василија на та питања налази се у његову писму колегији спољашњих послова од 22. априла 1753. год. У том одговору нема ни географских података о положају Црне Горе, ни о величини земље, ни о њеним границама и суседима. О целој организацији државној и о грађанској власти помињу се само гувернадур и среске власти и општинске, које се величају војводским, сердарским и кнежевским титулама. О целој духовној организацији помиње се само да је митрополитска резиденција у Катунској Нахији. На питање о народности становника не каже владика ни речи; јер му не иде у рачун да призна да су Хоти и Кастрати, које он рачуна у Црну Гору, арбанаске народности, а не Срби. На шкакљиво питање: који су становници слободни, а који су туђи поданици, владика само за Херцеговину признаје да је под турском влашћу; а за Приморце, Паштровиће, Грбљане и Михољце не помиње да су млетачки поданици, него и њих и Брђане, Братоножиће, Клименте, Хоте и Кастрате, који су турски поданици, урачунава у слободне Црногорце. Не иде му у рачун ни да помене уговор по коме су Приморци драговољно ступили у млетачко поданство, задржавши за се извесне привилегије. Владика се оглушује и на питање о данку, и не помиње харач који сви Брђани још плаћају Турцима, а камо ли што ће поменути: да не само скадарски, него и босански санџак траже харач и од Црногораца, и да се ови поглавито зато и бију непрекидно с Турцима, што, од владике Данила на овамо, неће да плаћају ни онај харач који су били дужни да плаћају скадарском санџаку. На

питање о слободним и неслободним варошима, владика не помиње ни црногорско Цетиње, а камо ли Котор и остале градове у Приморју; ове сигурно зато не, што је претпостављао да би му чак и у Петрограду казали: „Па то су млетачки градови!“ Али ако владика нешто и не може, а поглавито нема рачуна да одговори „тачно и поуздано“ на постављена му питања, он се не устеже да тврди да ће у Црној Гори, како ју је он обележио, бити на *40.000 војника*; и ако не само ми данас знамо, него је још и „велики полковник“ Милорадовић могао још у почетку XVIII века казати колегији спољашњих послова што је својим очима видео, а то је: да Црна Гора — кад напрегне све своје силе, и кад прикупи од Приморaца и Брђана што год хоће да им прискочи у помоћ — не може више извести противу непријатеља од 10.000 бораца. Из напред поменутог записа на Србуљи из XVII века видели смо да их није било више ни на Цареву Лазу.

Али за све ово ниједан добар Србин не може данас замерити владици Василију, као што му не може замерити ни за то што од свакога бедног *села* црногорског прави читав *срез* (ујезд), а од сваког сеоског старешине кнеза (књаза); јер он није отишао у Русију да јој поднесе тачне географске статистичке и историјске податке, којих онда још није ни било, него је ишао да својој отаџбини изради што већу материјалну и моралну помоћ Русије, и према томе је удешавао све што је у Русији радио и писао.

Према томе је владика удесио и своју „историју“ Црне Горе, коју је предао државном канцелару Воронцову 10. марта 1754. године, коме је њу и посветио, и у којој има свега 43 стране.

Академик *Јов. Н. Томић* написао је о тој историји нарочиту расправу („Годишњица“, XXIII), у којој износи ово мишљење:

„Погледи владике Василија при писању ове историје нису надмашавали *корист* ради које је Василије ишао у Русију и која га је навела на штампање овога списа (стр. 52.). За Вукана, Немањина сина, вели, да је родоначалник *„Герцогов“* зетских и црногорских. За

Душана тврди, да је владао не само Бугарском, Грчком, Славонијом, Хрватском, од чести Угарском и целом Истријом, него да је и Венеција и Напуљиа била под Душановом заштитом (стр. 53.). Цело му је градиво историјско без икакве критике, а он и додаје што му треба. Кроз цело делце провејава тежња: да се међу свима српским крајевима истакне Црна Гора поглавито као она, која заслужује помоћ и заштиту Русије (стр. 54.). Владика Василије ништа не помиње о истрази потурица у Црној Гори 1709. год., јер њему није до историје, него он пише меморандум за руску владу, да ову јаче заинтересује за судбину Црне Горе. Владици је било стало до тога, да положај своје земље, према суседнима обележи као потпуно независан, да то истакне као утврђени факт. Радећи тако, он је чинио услугу својој земљи, и лакше крчио пут својој мисији у Русији, али је тим највише допринео, да се укорени заблуда о независности Црне Горе у његово и у раније доба".

О овој особини владике Василија коју истиче Јов. Н. Томић, налазимо и једну ружну и несрпску потврду у писму које је владика писао 29. априла 1753. год. Правитељствујушчему Сенату, у коме има и овакво место: „Но како сам за време мога бављења овде видео, да многи Срби (Србскије људи) долазе у Русију и да од милости Њеног Императорског Величанства добијају части и достојанства, то сумње не може бити да ће се неки Срби без основа називати *Црногорцима и племићима* (шљахтичами) те на тај начин добијати части и достојанства, и таквих може бити већ има. С тога јављам Правитељштвујушчему Сенату, да ћу, ако се ово одобри, од сада ја, смирени и по усрдности својој за Њено Императорско Величанство (први) пред свима Црногорцима, издавати праве сведоџбе оним Црногорцима, који буду желели да ступе у службу Њ. Императорског Величанства, у којима ћу казати какав је који по природи и достојанству, те да се од сада не би без такве сведоџбе, којекакве *варалице* издавале за добре Црногорце, те да не би својим рђавим делима

ружили славу и част црногорскога народа, ја смирени, молим да се ова моја молба уважи".[1]

Е, није вајде, баш је овај наш *српски* владика Василије жесток „шљахтић" или племић српски од Косова, достојан потомак српских херцега од Вукана Немањића, који су „владали" у Црној Гори!

Владика Василије обраћао се својим писмима не само свима надлежнима, него и свакоме великашу рускоме за кога је сазнао да има утицаја у двору или у влади. Тако, 2. маја 1753. године пише и Петру Ивановићу Шувалову оно исто што је и свима другима писао. Ново је овде само да су Црногорци, ратујући на позив Петра Великог, „освојили и *три диштрикта*, којима и сада владају"; само што не помиње који су „дистрикти". Затим он прича како је султан, после црногорске победе од 17. јула 1712. год., нудио Црногорцима да углаве мир; али они нису хтели то учинити, јер нису имали за то *заповест* императорову. Црногорски пораз од 1714. год. тумачи владика тиме, што су их *нашустили Срби*, који су турски поданици. Пошто је изређао све победе црногорске од 1716., 1727., 1739. и 1750. год., владика овако завршује: „Видећи толику нашу очевидну храброст, Император Римски, Круна Неаполитанска и Република Венецијанска, ради својих разних интереса, *траже савез с нама;* али ми желимо на веки бити под заштитом рускога двора, и цело наше частољубље не иде даље од тога јединога".

Али све то није помогло да владика једном дође до највише „резолуције", те да се врати „своме стаду". Он је истина врло угледна личност у Русији; и не само да му се даје по две рубље дневно на трошак, него он служи и св. литургију у дворској цркви у Москви.

Међутим њему се хита дома, и он пише 22. октобра 1753. год. самој царици писмо, у коме је подсећа: да је он управо дошао у Русију с овим молбама: 1.) да се о царичину трошку заведу у Црној Гори макар за сада и мале словенске *школе*, па да се онда младићи из тих школа шаљу у Русију на више науке грађанске

[1] *М. Драговић*, „Споменик", XXV, стр. 17.

и војничке, „јер истина је да је православни црногорски народ храбар, али је лишен сваке школске науке тако, да се не учи ни *граматици*, те се *с тога* налази у великој невољи, а наша је резиденција сиромашна, па нема са чим да отвара школе“; 2.) да царица даде оном народу награду, а колику, то оставља њој да одреди, према својој царској великодушности; 3.) да му се изда помоћ одређена царском граматом цетињском „катедралном“ манастиру за прошлих 9 година; 4.) да му се издаду црквене књиге, а које и колико, то је поднео Св. Синоду и колегији спољашњих послова. Уз то моли и за *материју* на одежде и за *готове одежде* за владику Саву и за себе, и одело и стихар свештенику и ђакону који су с њиме; а за себе тражи још и митру, патарицу и мантију, те да се има чиме похвалити путујући кроз туђе земље и у својој резиденцији, колико се удостојио највиших дарова и т. д. (М. Драговић, стр. 19.).

Прође и новембар и децембар 1753., а владика не доби никаква решења. Шта да ради? Најзад 7. јануара 1754. г. пише он грофу Алексију Разумовском, ономе што га је представио царици, па му каже како већ *две године* чека на милостиво решење, па се налази у великој жалости; јер се боји да његови земљаци што не посумњају што се још не враћа, него га моли да ургира његову ствар.

Изгледа да је Алексије Разумовски учинио потребне кораке код царице, јер се сад од њене стране указују владици извесне пажње. Тако 31. марта 1754. г. долазе царске каруце пред грчки манастир у Москви, где је становао владика Василије, и одвезоше га у двор, где је у дворској цркви одслужио свету литургију, и где је он причестио царицу и престолонаследника.

Мора бити да је ова бритка сабља црногорска врло достојанствено служила службу Божју; јер 3. маја 1754. г. опет служи владика Василије пред царицом Јелисаветом и држи пред њом беседу (њен текст, као и беседа коју је држао на трећем богослужењу пред престолонаследником Петром Теодоровићем, налазе се

у Драговића, стр. 20.), у којој жели да „предрага крв Петра Великога влада у Русији до краја света“.

Пет дана после ове беседе, потписана је грамата царице Јелисавете Црногорцима, и владика је пуштен да се врати у Црну Гору.

Текст ове грамате налази се у Милутиновићевој „Историји Црне Горе“ (стр. 84.—85.). Ми га овде не исписујемо, јер је идентичан с текстом у грамати датој владици Сави. Разлика је само у цифрама новаца који су дати: докле је Сави дато 3.000, Василију се даје 5.000 рубаља; и док је тамо милостиња манастиру срачуната до 1743., сада је издата од 1743. до 1753. год. Докле је скромноме Сави дато 1000 рубаља путнога трошка, владици Василију — који у Москви држи слуге, кола и коње и уопште живи према своме високом чину, — нису могли дати мање од 3000 рубаља попутнине. Осим тога, Василије добија и панагију украшену брилијантима.

Као што видимо, после двогодишњих напрезања владике Василија живом речју и пером, резултат његове мисије у Русији врло је мршав.

V.

ВЛАДИКА ВАСИЛИЈЕ У ЦРНОЈ ГОРИ.

Враћајући се из Русије, владика Василије јавио се канцелару грофу Михаилу Иларионовићу најпре из Кијева, па онда из Беча, писмом од 5. августа 1754. г., у коме му јавља: да је био примљен у аудијенцији код римског ћесара, који га је милостиво примио и распитивао га да ли је у Русији добио *све* што је тражио; а да је он одговорио како је, штедротом Њ. Величанства, добио и *много више* него што је молио. Затим је, вели, ћесар дуго разгледао царичину слику и панагију на његовим прсима и изволео је ову чак узимати у своје руке — сигурно због силних брилијаната којима је била окићена. Најзад јавља да ће 6. августа кренути за Млетке, одакле ће се опет јавити. После потписа владика на овом писму додаје „постскриптум", који је важан за историју одношаја двеју српских митрополија, црногорске и српске у Угарској. У њему вели да је послао државној колегији спољашњих послова представку о *дрскостима* и *безбожним* поступцима карловачког „епископа" Ненадовића, и моли да канцелар не упусти то важно питање; иначе православни народи могу бити доведени до очајања, на велику штету сверускога императорскога двора.

Та представка није нађена, али може бити да се она тиче Ненадовићева сметања да се православни Срби не селе у Русију; јер ево шта прича Сима Милутиновић (у својој „Историји Црне Горе", стр. 89.— 91.). Царица Јелисавета предложила је владици Василију да јој пошље толико Црногораца у Русију, да од њих састави нарочити *„црногорски пук"*. Када је владика на

то одговорио да, због непрекидпога рата са суседима, не може послати толико Црногораца у Русију, тада му рекоше: нека пошље колико може, а оно остало нека покупи из осталих српских земаља, те да се тај пук попуни. Тада је владика нашао у Москви мајора Стевана Шаровића, родом из Подгорице, узео га је у своје братство, назвао га Петровићем, те њега и пуковника Пучкова одреди да у Москви дочекују Црногорце које ће им он послати.

Кад се владика вратио дома, узео је петнаесторо деце и неколико Црногораца те их поведе у Русију, а уз пут поведе још и других Срба. Људе је оставио у Москви за пук, а децу је одвео у Петроград на школовање и сместио их у „шљахетски војени сухопутни корпус“.

Из Мађарске је хтело поћи *много Срба* у онај „црногорски пук“ у Москви; али карловачки митрополит Ненадовић, који је био у великој милости код свога двора, саопшти то царици Марији Терезији, и предложи јој да она забрани својим поданицима да иду у Русију, „ако неће да јој толика земља остане празна“; и она одиста то забрани, те тако више нико не пође.

Међутим и они који су пошли, када их се скупило колико треба за један пук, добише за команданта некога Хорвата (за кога Милутиновић вели да је био Цинцарин, па се само прозвао „Хрватом“, да би му Срби боље веровали), па изјавише да ће служити само тако, ако им се Србин постави за команданта; а кад им то не дадоше, они кренуше и без пасоша, пешке, и 20-ти дан стигоше у Љубљану. Ту, пред једном великом кућом на тргу, поседају на калдрму да се одморе; и ту их је затекао владика Василије, који се враћао из Русије, те им даде путнога трошка и посла их у завичај.

О томе да је карловачки митрополит Павле Ненадовић — који је мрзео владику Василија, што је овај израдио те су се оне драгоцености српске патријаршије морале вратити из Карловаца у Пећ — одиста достављао бечком двору шта ради црногорски владика,

о томе смо и ми нашли једну белешку у бечком архиву Министарства Унутрашњих Послова (у кутији под IV, М. 3.), која овако гласи:

„Митрополит Павле Ненадовић јавља, по најпокорнијој дужности, да је владика црногорски, који је *8 месеца* провео у Трсту чекајући *људе своје вере* из *Турске* да их даље прати (у Русију); па како ови не дођоше, сада је с тројицом својих слугу дошао у Беч, не би ли од *московског посланика* добио пасош да иде у Русију“.

Само што високопреосвећени карловачки не додаје: „Гледајте да московски посланик и жестоки Рус *Кајзерлинг* не изда пасош томе неверинку из Турске!“ Али он је знао да ће се већ надлежни у Бечу сетити и сами шта им треба радити, према овој преосвећеној достави.

Узевши у обзир да ми владику Василија, после његова путовања у Русију, налазимо на Цетињу тек 7. фебруара 1755. г., а да се он кренуо из Беча за Млетке 6. августа 1754. — дакле одиста тек после 7 месеци — могли бисмо помислити да он одиста није добио тражени пасош од „московског“ посланика Кајзерлинга. Али, узевши у обзир да није нимало вероватно да ће владика Василије, који је у Русији онолико наваљивао да се што пре врати своме „стаду,“ сада, кад је већ дошао тако близу Црне Горе, остати читавих 7 или 8 месеци у Трсту, и покушавати да се врати у Русију још не видевши Црне Горе; а с друге стране, узевши у обзир да на оној белешци коју смо ми нашли, има датум: 9. октобар 1757.: — онда је сигурно да је Милутиновић погрешио што ово организовање црногорскога пука за Русију ставља у 1754. г., јер је оно предузето доцније. Овој хронолошкој погрешци првог историка Црне Горе не треба се чудити; јер чак и Медаковић, који је писао 1850. г. своју историју Црне Горе, још не зна о путовањима владике Василија у Русију ништа више да каже до ову једну реченицу: „Овог времена ишао је *чешће* владика Василије у Русију ради народније послова и помоћи истом од Императорице“ (стр. 34.).

О томе покушају да се формира црногорски пук за Русију, има опширније у најновијој студији акад. Јов. Н. Томића („Глас“ С. Кр. Акад., други разред, 52., стр. 78.).

„Једног дана сазове Василије сердаре, главаре и свештенике на договор и изложи им како је Русији обећао да од Црногораца састави један пук и да га пошље тамо. Да испуни то обећање, Василије им предложи да се у прво време не пошље више од хиљаде људи, и то само младићи, а касније би могли и људи са женама и децом. Да би се пак знало ко ће ићи, Василије је предложио да се састави једна комисија од главара, које је молио да се не противе његову предлогу, обећавајући да ће путни трошак поднети руска влада. Али чим је Василије то изложио, већи број главара почне негодовати. За Василијев предлог били су само његови најближи, а остали му изјавише да он нема власти нагонити их на сеобу из отаџбине, јер они то неће. На томе се главари разиђу, и Василијев покушај пропаде. На челу незадовољника с Василијевим планом био је сердар *Стано Радоњић*, који је био повереник которског провидура, кога је извештавао о свему што Василије ради у Црној Гори, па га је несумњиво известио и о овом покушају Василијевом. Услед тога главни провидур Далмације Гримани, у својој депеши од 8. фебруара 1755. понавља ранији предлог которског провидура да се од Црногораца састави један пук за рачун Млетачке републике, и то на смену, „тако да од тога најма у млетачкој служби сви Црногорци виде користи, а не само поједини“. Овај предлог остао је без последица, јер није било новаца“.

Према овоме, изгледа да је владика Василије тек доцније, кад је по други пут пошао у Русију, почео да ради на формирању црногорског пука за Русију; при чему је — пошто није успео у Црној Гори — почео скупљати Србе из Угарске, те се митрополит Ненадовић уплашио да ћесарска земља не остане без народа.

Још пре него што је владика Василије са свога првог пута у Русију дошао дома, стигло га је писмо рускога државног канцелара од 30. августа 1754., у коме му

много благодари, што му је јавио да га је и Њ. В. Римски Император милостиво примио.

Колико су млетачки чиновници у близини Црне Горе пажљиво пратили све што ради владика Василије, доказује и један рапорт далматинскога главног провидура млетачкој влади о „историји Црне Горе“, коју је владика Василије наштампао у Москви. И ако су онда и људи, а камо ли тек књиге, морали врло дуго путовати од Русије чак до Далмације, опет већ 8. фебруара 1755. јавља млетачки главни провидур Франческо Гримани млетачкој сињорији, да Василијева књига описује Црну Гору као једну од највећих и најплоднијих покрајина на свету. „У њу убраја и крајеве Ваше Преузвишености и истиче, свакојако са нарочитом намером, како је његов народ подигао Котор. Он од сваког села гради покрајину, и дичну титулу кнезова и војвода даје старешинама појединих породица, за једну од којих вели, да је успела ступити у ред млетачке властеле, и наводи њене женидбене везе; увећава број и јунаштво овог народа, додајући како је глас Црне Горе довољан да привуче себи Србе, који су уз моћне владаре и уз самога оца папу. У главноме, основна сврха ове историје јесте, да се задобије милост сињорије и заштита Русије, у нади да ће ова монархија, која се држи исте вере, ценити и бити наклоњена становништву Црне Горе и учинити што у корист његову“.[1]

Чим је стигао у Црну Гору, владика Василије пише царици Јелисавети писмо од 7. фебруара 1755., у коме благодари за све милости којих се удостојио за време свога бављења у Петрограду и у Москви, и јавља да се вратио у своју резиденцију, у коју су онога часа дотрчали (прибјежали) велможе црногорске, приморске, зетске и брђанске; па кад су видели беспримерну милост Њ. И. Величанства према *њима*, настало је неисказано весеље и радост и т. д.

Марко Драговић, који је из руских архива изнео ово писмо („Споменик“, XXV, стр. 21.), ишчуђава се, знаком чуђења, што је на њему нашао да су га Руси

[1] *Томић*, две расправе из историје Црне Горе, стр. 37. и нота 85.

овако обележили: „Писмо царици Јелисавети од црногорскога митрополита Василија Петровића *о примању Црне Горе у руско поданство*“.

А што се чуди, кад је то поданство нуђено толико пута?!

У истоме писму владика честита царици што је добила унука, принца Павла Петровића, и јавља да се он с Црногорцима непрестано моли Богу за њено здравље и т. д. Узгред не може да не помене како је ћесар у Бечу загледао њену слику и панагију, и како се он хвалио да је у Русији добио много више него што је желео. Сад тек *свеподанички* јавља царици да је босански везир Мехмед-паша, договоривши се с Млечићима, хтео опет да удари на Црну Гору, не би ли је повратио у турско поданство; али, *на срећу Њ. Величанства*, он је још благовремено стигао у своју резиденцију, те се Црногорци опет охрабрише; и тако одоше посрамљени, како Венецијанци, тако и „Бусурмани“. Писмо се завршује овако: „Премилостива мајчице (матушко), смилуј се на мене, роба свога, и на цео православни народ; и *дај нам грамату којом нас узимаш потпуно под своју заштиту*, да престану једном Млечићи са својом злобом противу нас, јер они непрестано поткупљују људе, не би ли мене когод убио.“

И ако нема ни од куда ближих података о „замјешатељству“ босанског везира противу Црне Горе, а још мање о томе да су му том приликом Млечићи помагали својом флотом; и ако није било никаква напада на Црну Гору у то време, после кога би Бусурмани и Венецијанци посрамљени отишли, опет је нешто било; само владика не казује *како је* одиста било, него како је подесније за његову молбу, да царица руска нарочитом граматом узме Црну Гору *потпуно* под своје окриље.

Благодарећи богато документованој најновијој расправи академика Ј. Н. Томића[1], данас знамо шта је управо било.

---

[1] „Црногорски Митрополит Василије Петровић“, „Глас“ Срп. Крал. Академије LXXXVIII, други разред, 52.

Кад се владика Василије вратио у Црну Гору, затао је релативно мирне односе с Турском. Али до тога мира било се дошло начином и средствима који Василију нису били нимало по вољи, те зато он одмах почиње радити противу свега што су радили митрополит Сава и главари за време његова одсуства; а ево шта су урадили.

Кад су 1754. г. полетеле силне жалбе из Херцеговине на нападе црногорских племена, тада босански везир Хаџи-Мехмед-паша привидно нареди да се купи војска из потчињених му покрајина; међутим с повећим бројем људи крене се на Гацко, да застраши Црногорце и да их нагна на плаћање харача. Он одатле позва митрополита Саву да му дође те да окончају спор због Херцеговине, или, ако не може доћи, да пошље главаре с којима ће се решити питање, претећи му да ће, ако ови не послушају, поћи с војском на њих. Тада митрополит сазове главаре на збор, да се договоре шта да ураде; и збор одлучи да се на договор с везиром пошљу тројица Озринића: Живко Дамјанов, Марко Вучетин и Јово Дреков. — — — Ова три Озринића одоше везиру на Гацко. Али пре тога црногорски сердар Радоњић и други главари с митрополитом Савом тражили су посредовање спушкога капетана Абдулаха Пармаковића, који је с Озринићима отишао на Гацко, и поред њих повео је собом и кнеза Павла Павлића и још неколико главара из племена изван Катунске и Ријечке Нахије, те их је све представио везиру као изасланике из Црне Горе, за коју је рекао да је пристала да плаћа данак султану. Тада је на Гацку углављен харач од 1200 тескера годишње, за који су црногорски изасланици прво били изјавили да га не могу положити; али су по том пристали, кад су се за јамце понудили Пармаковић и друге аге, и кад је Пармаковић понудио један део харача. По свршеном споразуму, босански везир дао је Пармаковићу титулу паше; везиров тефтердар увео је црногорски харач у спискове и о томе известио Порту, која је то утврдила нарочитим ферманом. Везир је ону тројицу Озринића одвео са собом као таоце, а нови паша Пармаковић отпочео је

преговоре са сердаром Станом Радоњићем како и у које време да се скупља харач. Уговорен је рок за исплату до Мале Госпође исте године, на што су пристали и митрополит Сава и остали главари. Како Црногорци не положише харача до уговореног рока, везир посла свога чохадара у Црну Гору да га покупи. Али кад је он тамо стигао, владика Василије беше се вратио, и беше већ осудио поступак Савин и Радоњићев „као недостојан и од штете по слободан и независан карактер тамошњег народа“. 8. септембра, кад се народ због славе манастирске искупио на Цетињу, Василије почне осуђивати поступак митрополита Саве и главара с везиром и пристанак на плаћање харача. Услед тога, чим су се Турци појавили на Цетињу, поп Јово Милић из Бјелица потегне пушку на њих. Али га у томе спрече неки и одузму му пушку. Поп Милић потегне пиштољем, али га и у том спречише. У народу се међутим створи метеж; и Турци кад видеше опасност за себе, побегоше и без харача, који су дотле били наплатили само од Озринића и Његуша.

Кад се Василије овако ослободио турских харачара, предузео је да ради и против Турака и против Млечића и код својих Црногораца и код Зећана, код Брђана и код млетачких поданика у суседном крају. У исто време необично је хвалио и уздизао Русију, као једноверну државу, а истицао је своје везе и с *другим* дворовима. Растурањем поклона, донесених из Русије, Василије је утврђивао причање о себи и своме путу у Русију, о својем раду тамо, о својим везама с највишим личностима у Русији и о великој наклоности моћне царевине православне према једновернима на обали Јадранскога Мора. Исто тако уверавао је народ и о својим везама с аустријским двором, и стављао му у изглед да ће и с те стране бити новчане помоћи. Од новца донесеног из Русије купио је Василије и нешто земље за цетињски манастир, и то на млетачкој територији, да би се слободније на њој кретао; исплатио је дугове манастира у Стањевићима и подигао је нову цркву у Маинама.

На једном тајном састанку који је Василије имао с млетачким надинтендантом Врањеном, владика је изјавио да се решио да пошто-пото осујети сваки покушај поновног споразума Црногораца с Турцима за харач, и да Црногорце нагна да одрекну примљену на се обавезу. Предвиђајући због тога напад Турака на Црну Гору, тражио је владика од Врањена да о томе извести главнога провидура далматинског, а которски провидур нека му тајно обећа да у манастир на Станићевићима може пренети праха и олова, које би разделио Црногорцима кад затреба.

Међутим, како беше наступило зимње доба, тај напад турски на Црну Гору није био вероватан. Везиру босанском требало је за то и повољног времена и одобрења од Порте, а он није имао ни једно. Да би добио бар то одобрење, он посла у Цариград она три Озринића с Ахмед-агом Зетовићем, под претњом да на Порти изјаве како је Црна Гора пристала да плаћа данак њему. Везир је рачунао да ће после те њихове изјаве лако добити ферман да силом узме од Црногораца харач, ако и даље не буду хтели плаћати.

Решен да нипошто не допусти Црногорцима плаћање харача, и рачунајући да то може навући Турке на Црну Гору, Василије је радио у два правца: тражио је помоћ од Русије и од њена представника на Порти, и дражио је Црногорце противу Турака, упућујући их на четовање по Херцеговини; и придобијао је за себе не само православне поданике млетачке, него и неке од угледних Турака. Од ових последњих, Хусеин-ага из Подгорице, Дурмуш диздар спушки, његов стриц Мехмед-ага, Хасан-ага Фочанин и Сулејман-ага — било из зависти према Пармаковићу, било што их је Василије умео придобити за се — разаслаше циркуларно писмо свима главарима црногорским, и наговараше их да не даду уговорени харач, представљајући им да је то само у корист Пармаковића; јер за њ нити зна султан, нити о њему ма шта мисли Порта. Сад ни она племена која беху пристала на плаћање харача, нису више хтела то да чине. Пармаковић се жали везиру босанском и румелијском на ове аге и шаље као доказ њихов цир-

кулар. Оба везира траже од Порте ферман да се казне оне аге и да се силом наплати харач од Црногораца. Она тај ферман још не даје; али се свуд око Црне Горе говори да је тај ферман издат, и да везири већ спремају велике војске противу Црне Горе.

Губернатор *грбљански Петар Лазаревић*, писмом од 21. априла 1755., јавља своме „оцу и господару“ владици Сави: да су му неки пријатељи из Уциња, и ако су Турци, поверили велику турску тајну; да је султан издао *ферман* везиру румелијском и паши скадарском да ударе на Црну Гору, „јер он не може да зарати ни с Нијемцима ни с Московом док њу не сатре, да му не доходи у сваку рат“, као што се намамила... Него нека свети владика пише „икојем *великом пријатељу*, који може *да помогне*, како је и *до сад чува' и помага'*.“ (Медаковић, „Калаји на Истоку“; „Прилози“, стр. 5. и 6.).

Тај *ферман* султанов наштампан је.[1] Али он није тако опасан за Црну Гору, као што се чуло у Грбљу; него, напротив, у њему се препоручује дотичним везирима и пашама да *мирним начином* гледају да приволе и онај део Црногораца да плаћају харач као и остали. Султан је из рапората „управника“ босанског Хаџи-Мехмед-паше видео да су се Црногорци, који су лане били пристали да плаћају данак „по уредби“, сада узјогунили, па и многе друге саблазнили „да се уклоне испод послушности“. То су му потврдили и бивши румелијски везир Хусеин и Абдулах, паша излонски. Намера је султанова да се „на удобан и пристојан начин“ поврати стари поредак. Зато он издаје овај ферман паши излонском, и препоручује му да разумним и мудрим *саветом* уклони неслогу која је међу Црногорцима, и да *смутљивце* доведе у послушност. Нека се о свему договори с босанским везиром да очува покорност (Црногораца), *али под погодбом: да не излазе из босанских граница*, него да се све сврши *добрим начином;* да се *сиречи* раздор, свађе и *битке*. Како ти

[1] Српски у *Медаковићевој* „Повесници“, стр. 50.—54., а француски у *F. Lenormant*, „Turcs et Monténégrins“; Paris, Librairie Académique, Didier & C-ie, 1866.; стр. 340.—342.

Црногорци „некад примају, а некад одбацују нашу заштиту“ — а међутим од њих страдају многи турски поданици, „особито *Дубровчани*, који су *одавно у послушности* Нашој блистателној Порти“ — то он издаје овај ферман, да би се поредак повратио. Сада се јавило 18 тих неверника, знаменитих људи међу њима, од којих се дознало да су они непослушни још остали упорни. Осим ове незгоде, недавно је дошао из Русије *некакав* Василије, пријатељ њихова владике, и овоме донео писмо да се здруже противу „Наше благе намере“; а *„достављено Нам је и то писмо у преводу“*. Из рапората царских чиновника султан је видео да *две трећине* Црногораца уверавају Порту да су покорни њему. Зато нека Абдулах-паша с тим двема трећинама „неверника“ поступа пријатељски, а и за ону трећину непослушних нека не употребљава силу; него нека се труди да паметним начином поврати ред, и нека гледа да од поменутог Василија сазна у каквим су они односима с пећским патријархом.

Владика Василије послао је одмах копију онога писма из Грбља руском државном канцелару, и спровео га је својим писмом од 25. априла 1755., у коме моли да се што скорије упути мајор Степан „Петровић“ (Шаревић) да спроводи људе за руску службу (црногорски пук); подсећа на своје извешће о „замјештатељству“ Хаџи-Мехмед-паше од 1754., које се његовим повратком осујетило; па онда јавља да је сазнао *за велику турску тајну*, коју шаље у верном препису од речи до речи. Сем тога, јавља да је везир босански, по смрти српскога патријарха Атанасија, без икаква архијерејског избора, поставио за патријарха султанским ферманом једнога Грка, некаква Гаврила, који гони и уцењује све српске архијереје, те су се морали разбежати. Православље је у опасности. Владика се нада да највиши руски Дом, који је обновио православне цркве у Црној Гори, неће допустити да оне опет допадну агарјанских шака и т. д. (цело писмо у Драговића, „Споменик“ XXV, стр. 22.).

Међутим, тек што је ово писмо послао, владика Василије добио је из Травника једно горопадно писмо

од Хаџи-Мехмед-паше, везира босанског, од 29. априла 1755., које нимало не води рачуна о мирољубивим тенденцијама султановим, него прети да ће везир владику Василија „живог набити на колац“. Пошто му је поменуо да је лане долазио с војском на Гацко и да је позвао владику Саву да му се с Црном Гором преда, да је Сава послао своје људе те му обећаше да ће од сада уредно плаћати харач, и да је он ту ствар оставио даље Абдулах-паши, који му је и представио те црногорске изасланике, паша наставља:

„Сада, по повратку твоме у Црну Гору, чујем нешто друго, да си их како ђаво скренуо на другу страну, и како виђу, тебе Црногорци слушају, па не плаћају ни харача, нити примају тескјере, нити примају паше нит остале аге Султанове. Знади, да сам ја за прошло годиште платио Султанову величеству паре од арача, узете од Абдула-паше, а сада шаљем даву (жалбу) великој Порти на тебе, па чекам дан и ноћ срећна фермана, и ја сâм чекам с војском да умирим тебе и твоје. Имам над у Бога, да од моје руке ни у море утеђ' нећеш, *него ћу те живог на колац набити*, а све ћу оне главаре повјешати, којизи се око тебе находе, и ово ти пишем да се добро размислиш“.

Класичан је хумор с којим је владика Василије одговорио (11. маја 1755.) на ово горопадно писмо. Вели да га је прочитао; али да је, као паметан човек, одмах разумео да оно нису *везирове речи*, него је сигурно његов *писар*, мимо његову заповест, онако луде ствари написао. Што вели да га је тужио султану, не би Бог овоме дао да царује, кад он не би могао разликовати потварања од основане жалбе! „Знади — наставља Василије — и ако си ти господин везир, *да се ја не бојим ни твога коца ни конопца*, чијем ти мени пријетиш!“ За спушког капетана Абдулах-пашу вели да он султанове поданике *продаје, па њему, везиру, паре даје;* о чему ће већ и султан сазнати. „Глај добро — завршује владика — да он тебе вара *и доводи турске поданике мјесто Црногораца.* Он је она три чојка динарима подкупио да кажу е су Црногорци, а они и нијесу Црногорци већем наши *гранични сусједи*, а ваши

поданици. Црна Гора и не мишли за њих, само ти се чуди, како ти таквијема људима вјерујеш. Ја би тебе свјетова' да ти стојиш у мир и рахатлук и задовољи се поштењем које ти је Бог и Султан дарова'."[1]

Хаџи-Мехмед-паша — док је Василију претио коцем, а главарима око њега конопцем — ласкао је другима који нису били с Василијем и *даривао их је*, не би ли их тако сасвим одвојио од првих. Цуце и Озринићи према Херцеговини, а Ријечани према Зети, као крајеви јаче изложени неприликама од Турака, гледали су свој интерес у споразуму с Турцима. Први су после споразума од 1754. видели нарочите користи, а у ово доба Ријечани ступише у преговоре с Турцима; и главари неких села, најјаче изложених евентуалном нападу Турака, послаше своје главаре на састанак с пашом Пармаковићем и с његовим братом. По тврђењу Василијеву у једном његову писму (приложеном депеши главног провидура од 29. маја 1755.), Ријечане је на то упућивао сам сердар Стано Радоњић. Ово је врло вероватно, јер је у то доба везир указивао нарочиту пажњу Радоњићу и даривао га. Али је Василије умео да осујети ту радњу Радоњићеву. Па како је Василије непрестано подржавао четовање Црногораца по Херцеговини, то босански везир, на предлог Пармаковића, пише 8. маја 1755. (по ст. к.) которском провидуру: како Василије, од свога повратка из Русије, ствара немире; те га моли нека Василија, у име пријатељства и доброг суседства с Портом, ухвати и ухапси, кад буде дошао у Котор.[2] Тај захтев поновио је и у Задру код главног провидура преко свог драгомана Ахмета. Али Гримани, кад је читао овај захтев босанског везира, прво је помислио: како би се Црногорци, да он нешто ухапси Василија, за час сјурили у Котор; и како би, код онако развијених утврђења, ласно освојили тај град. И кад је одговорио на везирово писмо, он му каже: да Василије ретко долази у Котор; а и кад дође, прате га многи Црногорци; и да то бива празничних дана,

[1] Оба ова писма наштампана су у целости у Медаковићевој расправи „Калаји на истоку", у „Приловима", стр. 1.—3.

[2] *Јов. Н. Томић*, l. c., стр. 96.

када тамо има много православних из околине. Због тога, вели, немогућно му је ухапсити Василија. Али тако исто, кад се Василије обратио својим писмом од 15. маја — у коме му је саопштио претње везирове, и у коме је молио Гриманија за помоћ кришом — гл. провидур после три недеље одговара „да Господ Бог влада светом и штити праведну ствар, па се нада да ће Василије у томе наћи утехе“.[1]

Василије је сада морао гледати прво: да осигура сложан отпор Турцима од самих Црногораца, а друго: да осигура помоћ православних Приморaца и Брђана.

За прво употребио је сабор о Малој Госпођи, о слави цетињског манастира. Василије отвори збор, коме изложи потребу да Црногорци нипошто не плаћају харача, и *да ће за то имати помоћ од Русије.* Да их увери о истинитости тога обећања, Василије извади једно писмо, за које је рекао да је од руског резидента у Цариграду, и стане га збору читати. У том писму говорило се: како, у случају да Турци нападну на Црну Гору, царица обећава заштиту; па, шта више, прима на се да објави рат Порти.[2] Читање тога писма изазвало је утисак који је Василије и очекивао. Да би још боље „распалио“ Црногорце, Василије, усред своје „ватрене“ беседе, скине са својих груди златну колајну и обећа је ономе ко му донесе главу босанског везира... Резултат беше: одлука искупљенога света да се сазове збор заједно с Брђанима и Приморцима, на коме ће се договорити о заједничкој одбрани од Турака. Тај збор је нарочитим писмима сазван у Обзовицу 12. септембра. Паштровићима је писао сам митрополит Сава. Али на збор сем Црногораца дођоше само главари из суседних Браића, Маина и Побора. Остали се оглушише: једни због заваде с Црногорцима, као Паштровићи; а други због раније забране провидурове да се договарају с Црногорцима и да им помажу. Па и они што дођоше, на питање Црногораца, хоће ли бити с њима да дочекају турску војску, без устезања одговорише да су они мле-

[1] Ibidem, стр. 106.

[2] Депеша глав. провидура од 14. окт. 1755. Цитат у Јов. Н. Томића, l. c., стр. 111.

тачки поданици и да могу на то пристати само с дуждевим одобрењем, па и то ако пристану и Паштровићи и Грбљани и сви други с територије Котора и Новога. Овај неуспех беше велики удар за Василија, али он ипак није клонуо. Чим се вратио из Обзовице, на Цетиње, он заједно с митрополитом Савом пише писма војводи кучком Илији Дрекаловићу и свима општинама по которском крају.

За Брђане нису владике биле сигурне; јер су Црногорци с њима били тако дуго у крвној завади, да су чак и уз туђина ратовали једни против других. Али већ 15. септембра 1755. пише им Илија Дрекаловић, „губернатор свјех Брдах“ из Куча, да се и они, као и Клименти и Васојевићи, заклеше, као год и Приморци(?), да неће штедети своју крв за „чашни крст“; и, за „веће увјеровање“, нуде да дође неколико Црногораца међу њих, а и они да пошљу толико исто Брђана у Црну Гору (сигурно као таоце). Него је мука за олово, „а прах већ сами правимо“. Надали су се да ће га моћи набавити у Млечића; али, напротив, ови не само што не даду никакве помоћи, него још храбре Турке, а заборављају да би Турци отели све до Млетака да није било Брђана и Црногораца. Нека само „наша ришћанска господа“, т. ј. владике, слободе Црногорце, па ће сви заједно „сјећи Турке *иреко Сарајева*“; а баш ако им дођу „зазије бошњачине“, дочекаће их здраво и весело, јер се надају у Божју и московске царице помоћ, те да она једном узме Цариград...[1] Жива ли је машта у Дрекаловића!...

Писмо Приморцима беше циркулар свима православним општинама, потписан и од митрополита Саве, владике Василија, војвода, сердара, кнезова и збора црногорског из Катунске, Ријечке, Црмничке и Љешанске Нахије и Пјешиваца. У том циркулару се каже: „Видите браћо комшије и крајичници како доходе гласови да иде везир босански с великом војском на нас не знамо али на кога другога; зато ве, браћо, молимо, немојте да се издамо, но заједно да крв пролијемо за

[1] *Медаковић*, „Калаји на истоку“, прилози 4.—5.

вјеру христијанску и за честити крст, за цркве и за своје *отечество*, и за славу принципа преведрога и осталијех краљева крштенијех, како смо вазда били заједно према непријатељу, за што смо ми од истине прегнули сви једно и заједно једнодушно нашу крв не поштеђети и против непријатеља стат. Сад, браћо, да видимо сваког крајичника, који држи поштење, како је вазда било проглашено по свему свијету од српске руке; немојте се умало осрамотити и старо поштење изгубит и сами себе разурит и злотвору се у руке предат; и ову ни књигу отпишите што најприје можете да знамо хоћемо ли се поуздат у вас, и жудимо ви свако добро и поштење".[1] Али ни овај циркулар, ни лично заузимање владике Василија у Горњем Грбљу — где је Приморце приклињао с крстом у једној, а јеванђељем у другој руци — не помогоше. Приморци се извинише својим поданством. Ево шта н. пр. одговара општина Топла: „Наше душе припадају Богу, а наши животи и наше оружје нашега су светлога принципа, коме од много времена верно служимо и од њега смо, као од оца, даривани даровима и милосрђем, и што нам и камо нам нареди наш светли принцип, тамо ћемо с оружјем". Приморци у својим одговорима на горњи циркулар владике зову својим пастирима, којима љубе руке; Црногорце зову драгом браћом, али ипак просто одбијају њихов позив.[2] Дакле, једини Брђани прихватише позив. Још један корак Василијев непосредно код которског провидура, да бар осигура прах и олово макар кришом, није имао успеха. Напротив, провидур посла надинтенданта Враћена да инсинуира Црногорцима да је боље плаћати онако мали харач (пола цекина на породицу), него изложити се покољу и великој штети. Враћен је извршио своју мисију; али Црногорци, придобивани и даље поклонима и обећавањима Василијевим, осташе при својој одлуци да не плаћају харача

[1] Примерак српскога текста овога циркулара налази се у заоставштини Вука Ст. Караџића, у рукописима Народне Библиотеке у Београду, под бр. 598. Цитат Јов. Н. Томића, l. c., стр. 116.

[2] Писмо главара општине Топле у препису приложено је депеши Гриманијевој од 14. октобра 1755. Цитат Томићев, l. c., стр. 117.

и да се бране ако их Турци нападну, и ту своју зборску одлуку потврдише заклетвом на јеванђељу које је Василије држао. Како се примицала зима, то је све мање било изгледа за турски напад, и зато Василије постајаше све дрскији. И одиста, уместо напада којим је само претио босански везир, сада шаље свога ћехају да на *лер начин* наплати харач од Црногораца. Зашто то? — Што му ни султанов ферман од 1754., ни онај од 1755. који смо напред навели, не допуштаху оружану акцију противу Црне Горе. Везиров ћехаја дође у Острог. Ту га дочекаше Пјешивци с уобичајеним поклонима; и ту му дође и најистакнутији главар Озринића, Никола Ђаконов, и ако су Озринићи у последње време били сасвим пристали уз Василија, и ако су и они најодлучније одбијали плаћање харача. Одатле је ћехаја — у договору с пашом Пармаковићем, који је био главни јамац за исплату црногорскога харача — одлучио да најпре кадија и муселим из Спужа, а после аге из Подгорице, Спужа и Жабљака, опомену Црногорце на њихову дужност. На опомену првих, Црногорци не одговорише ништа. Сада написаше аге владикама и свима главарима нову опомену да изађу пред ћехају и да плате харач. „Да знате — веле аге у своме писму — ако нећете доћи да дате харач, извесно ће доћи на вас босански везир, а с њим, с вером Божјом, и велика војска са све четири стране. Тако му је наредио султан да дође с његовим ферманом, с којим долази да вас примора ако Бог дâ. Одговорите на ово писмо за један час хоћете ли или нећете, јер и ми имамо такво наређење од султана и од босанског везира“. Ово писмо застало је владику Василија код попа Ђурашковића; и владика, не чекајући ни да се договори с главарима, одговорио је на њ овако: „Црна Гора, од како је, никад није давала данка *Босни*. Кад је подигнут Спуж, паша Хода (Верди) оставио је две нахије, катунску и ријечку, нашем стрицу Данилу; а Бјелопавлићи, Пјешивци, Љешанска и Црмница (остадоше) под Спужем; и Данило је био султанов човек, докле га Демир-паша на веру не хтеде набити на колац. Зато би рат, а по том се учини мир. Затим се дигоше Русија и ћесар

противу цењеног Османовића. Дигоше се и Турци. Али нису хтели Црногорци и владика Сава. Због тога цењени Османовић на свагда ослободи владику Саву и Црногорце од данка". Даље Василије излаже како су се пре 12 година састали црногорски главари с турскима у Дражевини и ту утврдили пријатељство и дали чврсту веру, коју је један од турских заповедника хтео да прекрши; како је прошле године босански везир позвао владику Саву на договор да умире Херцеговину и Црну Гору, и ако не може доћи, да пошље 2—3 своја човека; како су владика Сава и црногорски збор послали Живка Дамјанова с још двојицом; како је спушки капетан ову тројицу и још неке из суседства Црне Горе одвео везиру на Гацко, хвалећи се да му је довео сву Црну Гору да се потчини и плати харач; како је везир одредио Црногорцима хиљаду тескера харача; како су Црногорци, чувши то, одговорили спушком капетану и агама да немају права ни над једном нахијом црногорском. Зато нека се оставе тога, а још мање да им Црногорци плате харач за Грбаљ, Маине, Поборе и Браиће, који су под дуждом. Једино може бити речи о Катунској и Ријечкој Нахији, али да га ни они не могу дати; јер немају откуд, немају ни ливада, ни њива, ни риболова; јер је сâм камен, те сами јадају се и плачу на дивану, пред цењеним султаном, *„да их остави како су и некада били: да Црна Гора даје харач султанијама"*.[1] Владика Василије послао је одмах сердару Стану Радоњићу како писмо агâ из Подгорице, Спужа и Жабљака, тако и свој одговор, рачунајући да ће сердар, као повереник которског и главног провидура, ту преписку њима доставити; и није се у томе преварио. Радоњић је одмах сишао у Котор и у „највећој тајности" поверио провидуру ову преписку. Млечићи је одмах преписаше, а оригинале вратише Радоњићу.

Тако је пропала и мисија везирова ћехаје. Главни провидур нада се још да ће најзад победити мирољу-

[1] Ово је превод с талијанског превода у коме је владичино писмо било приложено рапорту глав. провидура од 26. окт. 1755. види Јов. Н. Томић, l. c., стр. 136.—138.

биво гледиште митрополита Саве, али се у томе преварио. Надвладало је гледиште владике Василија. Међутим интерес млетачке републике захтевао је да се пошто-пото спречи нов турско-црногорски рат; јер, ма како да су Црногорци незгодни суседи, опет ће за републику бити горе, ако Турци савладају Црногорце, па населе њихова брда Арбанасима или Турцима; јер ће Котор изгубити своју важност и тешко ће га бити одбранити. Зато главни провидур предузима нову акцију да спречи тај за републику штетан рат. Гримани пише митрополиту Сави како га јако поштује због мудрости и поштења која га красе, и због понашања према дужду, које заслужује пуно поштовања. Затим му, у знак своје љубави и старања, саопштава своју поруку босанском везиру преко његова драгомана Ахмета и синовца му Сулејмана: да се сажали на Црногорце, „који су, не из злобе, него из глупости упорни према обвезама које им је Господ Бог поставио према њихову господару“; и изјављује наду да ће Црногорци пристати на паметнији савет (мислећи тиме на савет Савин, супротан савету Василијеву, који је и довео до ових неприлика). А већ провидур није пропустио да нарочито не нагласи митрополиту: како је молио везира да, у случају ако буде приморан да се реши на поход противу одметника, од своје стране учини да се поштеде православни манастири на млетачкој територији. Провидур тиме хоће да утиче на митрополита да у питању харача и даље ради у своме правцу, и да му покаже како он њега двоји од Василија.

Митрополит Сава одмах је одговорио Гриманију, али крипом, да нико не зна. У том одговору Сава избегава да ма шта отворено каже о Василију; али на њега мисли кад говори о немирима и онима који су их изазвали, који су могли утицати на народ „прост и бедан, који нема страха ни од Бога нити од правде“. За тај народ он вели: „Они су сами своји издајници, као што својим очима видите и знате, и свагда су били рђави господари на тамошњој међи“. Смутљивци, пак, који су изазвали последње догађаје — вели — спремају му пропаст и да у својој старости лута по свету. „Али

се надам у Бога и у преведрога дужда, да се то неће догодити, па ма и кандило из цркве морао продати, јер они неће да плате харач него раде да на се навуку огањ турски... Ако видим да ни Црногорци ни *нихови помагачи* неће да га плате, *ја убоги платићу га* како будем знао.“ Па онда „Ваша Преузвишеност сведок је мога рада, за то нека обрати на ме своје милостиво око, и нека ме тајно помогне хлебом, гвожђем (оружјем) и новцем и чим га Бог учи и по својој великој доброти, јер кад прошле године дође у ове стране, свима као да се Бог јавио. То виде многи, господине, и приклињем вас да због многих рђавих, не сматрате и не верујете да су сви такви, него покажите се и учините да се спомиње твоје име у овим странама, и милошћу својом не напуштајте ме, јер сам увек био и бићу свом моћи својом у служби Републике, и ако се ма где укаже потреба, ови ће (Црногорци) бити готови, као и пре што су били, али ми се треба држати далеко од турскога огња“.[1] Као што видимо, митрополит Сава није смео ни да помене Василија у своме писму, а камо ли да предузме штогод противу „смутљиваца“ који раде на томе да навуку „турски огањ“ на Црну Гору, те да се он у старости потуца по свету. Уместо да он помогне млетачкој сињорији да спасе и Црну Гору и млетачко приморје од напасти, он се брине само о себи, и нада се у милост главног провидура. Овај је сада приступио кораку који су Млечићи предузимали противу својих највећих непријатеља. Гримани је предложио влади републике: *да се владика Василије отрује*. По томе предлогу Вéће Десеторице одлучило је 13. јануара (по н. к.) 1756. године да се отрује владика Василије, као човек врло опасан по интересе млетачке републике. Отров намењен Василију послат је главном провидуру далматинском, али то је све што се може доказати. У млетачком архиву нема трага да ли је покушано то политичко убијство и ко је имао бити извршилац.[2] Али ако је и било тих покушаја, они

[1] *Јов. Н. Томић*, l. c, стр. 149.—150.
[2] *Јов. Н. Томић*, l. c, стр. 152.—153.

нису успели; јер Василије у ово доба још јаче подбада Црногорце противу Турака, и црногорски упади у Херцеговину и Арбанију најзад изазивају Порту толико, да је у мају 1756. г. издала ферман који је босански везир тако дуго очекивао. Тај ферман оглашава Црногорце за бунтовнике, и наређује Хаџи-Мехмед-паши да оружаном силом нападне на Црну Гору, да необуздане казни за почињена недела, а мирније да потчини султановој власти и од њих наплати харач. Везир је одмах почео скупљати војску, и у новембру 1756. г. нападоше Турци с великом војском (Црногорци тврде да је самих Арбанаса било 80.000). Дочекао их је *Стане Радоњић* са сједињеним црногорским и брђанским борцима, који је стајао у Бјелопавлићима. Борба је трајала седам дана. Докле старији извори за црногорску историју[1] тврде да су турски губици у овој борби од 7 дана били огромни, да износе чак 40.000 људи, и да се према томе борба свршила сјајном победом Црногораца, — дотле академик Томић, у својој најновијој расправи (у 52. „Гласу" другог разреда, на стр. 158.), вели:

„Турска војска продре у Црну Гору, *и ма да није успела како се надала*, ипак је задала доста јада Црногорцима, *који платише харач*. Али у Црној Гори не сачека Турке онај, који је својим радом довео до тога оружаног сукоба. Пре него ће турска војска напасти на Црну Гору, *митрополит Василије побегао је* отуда и, у доба очајне борбе Црногораца с турском војском, бавио се на Сењској Ријеци. Но о свему томе биће подробно речи у другој нашој посебној радњи."

Према таквој изјави једнога од најбољих досадашњих зналаца црногорске историје, ми морамо — до те његове друге посебне радње, у којој ћемо сигурно наћи документарне доказе за ово тврђење — оставити нерешено питање да ли је ова седмодневна борба између Црногораца и Турака, за коју и г. Томић вели да је била очајна, завршена сјајном победом Црногораца или многим јадима и плаћањем харача.

Док се то питање дефинитивно не реши, ми имамо разлога да верујемо да је та очајна борба свршена

[1] „Српско огледало", стр., 143.; А. Андрић, 1. с., стр. 43.

победом црногорском. Тај разлог налазимо у једној ранијој расправи самога г. Томића („О историји владике Василија“, стр. 87.). То је оно писмо владике Василија царици руској, које је писано 26. децембра 1756., дакле три недеље после те очајне седмодневне борбе. Да је ова одиста свршена *плаћањем харача*, дакле поразом Црногораца, владика Василије не би, ни на рахатлуку у Сењској Ријеци, ни у сну могао помислити да пише царици руској онако претенциозно писмо. Да је та борба свршена одиста поразом црногорским, он не би од царице тражио средства, с којима се може барем покушати да се од Црне Горе направи нешто налик на државу. Из тога писма видимо да се владика Василије не задовољава више са 500 рубаља милостиње сваке треће године. Он хоће да уреди црногорску државу; и он замишља да би то могао постићи с *50.000 дуката годишње* новчане помоћи, ако би му се уз пешадију, коју састављају Црногорци, дала и потребна артиљерија с официрима и стручном послугом за топове, те да Црна Гора може успешно бранити своју независност. Владика већ зна да у црногорском стењу мора бити и злата и сребра, па зато тражи од Русије стручњаке који ће му рудно благо вадити из земље, а за то обећава да ће ковати новце с ликом и именом царичиним. Да не би до века просјачио по Русији за потребне црквене књиге, владика тражи штампарију с потребним стручним радницима, па да у Црној Гори штампа књиге не само црквене, него вероватно и друге, налик на ону његову историју штампану у Москви. И ако владика Василије није био митрополит црногорски, него само помоћник митрополита Саве; и ако није био ни „правитељствујушчи“ духовни старешина, а камо ли владалац, за каква су и њега и све владике из куће Петровића признавали сви историци Црне Горе, до горопаднога Илариона Руварца: — опет Василије располаже и оном дозом уобразиље која је тако потребна сваком владаоцу и сваком државнику; и зато он том уобразиљом гради од Фијуме, аустријског пристаништа на Јадранском Мору, станицу руске балтичке флоте, и позива царицу да од ћесара

још онда тражи то пристаниште за своје лађе. Он замишља да би то царица могла ласно добити од ћесара; па јој помиње да би она отуд имала не само велику трговачку корист, него и војничку; јер би на тим лађама могла имати и по мало војске, а то би — злу не требало — било врло корисно и за Црну Гору, јер је Фијума много ближе но Русија... Владика хоће да у Црној Гори организује две „регименте“ праве (регуларне) војске, онакве какву је видео у Русији, да брани своју отаџбину од сваке опасности; али замишља тако џиновске пукове, да хоће у та два пука да стрпа 20.000 војника. Толику регуларну војску треба пре свега хранити. Одакле? — За владичину машту то је ласно. Нека царица навали на напуљскога краља да овај с Црном Гором направи уговор, по коме би краљ давао потребну пшеницу за исхрану црногорске војске, а Црна Гора њему да даје једну регименту Црногораца да у његовој војсци служи. Откуда је владика Василије дошао на мисао да установљава регуларну војску од 20.000, то је ласно погодити: истина, тада целокупно становништво Црне Горе износило је свега 20.000 душа,[1] па није могао трпати и жене и децу и старце у војску; али би за њега врло згодно било, ако би му краљ напуљски давао сваке године толико пшенице, да може хранити цео народ. Али откуда је мислио да даје и читаву регименту Црногораца у Напуљ, то је теже објаснити; осим ако је тај један пук замишљао много мањи од оних које је хтео да установи у Црној Гори, па се надао да ће још 2—3000 људи ласно наћи, ако не у самој Црној Гори, а оно у околним ратоборним становницима, који ће радо пристати да буду најамници (солдати) краља напуљског... Жива уобразиља владичина није превидела ни то, да за војску од 20.000 треба много официра и нижих чинова. Да их све тражи од Русије, учинило се чак и њему да би било много, а Црногорцима не би било по вољи; и Бог свети зна да ли би они слушали руске официре и подофицире (они су се од тога огра-

[1] О томе ћемо доцније изнети несумњивих доказа из извештаја аустријског изасланства у Црну Гору.

ђивали још у повеља пуковника Милорадовића). Зато владика предлаже царици једну меру која ништа не кошта; а то је: да она *Црногорцима из најбољих кућа* изда декрете на војничке чинове, почевши од капетанског, па на ниже до капларског... Међутим, владика је знао да ти декрети ни Црногорце из најбољих кућа не могу претворити у храбре официре и подофицире који знају војнички занат. Зато он моли царицу да оних 20 младића што је он „привео“, метне у племићску кадетску школу; па кад у њој изуче стране језике и војнички занат, да их врати у отаџбину, а на њихово место да прими других 20 Црногораца у исту школу, а о своме трошку... А шта владика обећава за тако огромне услуге које тражи од Русије? — Обећава 1000 Црногораца за „црногорски пук“ у Русији, и обећава да ће Црногорци и од сада пролевати своју крв за Русију!...

Откуда владици Василију та — морамо већ рећи — дрскост да с оваквим „прошенијама“ излази пред царицу руску? Сама победа у Бјелопавлићима од ове године није довољна да то објасни; јер су Црногорци и раније имали таквих победа, н. пр. на Цареву Лазу, па су црногорски захтеви били до сада далеко скромнији. Да није у аудијенцији код ћесара у Бечу добио каквих обећања?

Ево шта пише 1757. г. провидур Франческо Гримани сенату млетачкоме: „Црногорцима управљају деспотски два епископа *сриске вере.* Старији међу њима, Сава Петровић, човек је миран, и ако користољубив. Изгледа да је у његову срцу укорењена оданост Венецији и да он не потпомаже нека непромишљена предузећа. Његов помоћник (коадјутор) Василије Петровић, напротив, млад је човек, немирна карактера, ванредно амбициозан и врло бујан. Кад се лане (1756.) вратио из Русије и Немачке, он је замислио да се стави на чело народа, уверавајући га: да треба да се приклони Русији *због вере,* а *Немачкој зато да се добије велика годишња помоћ,* и да он стоји у добрим односима *с оба та двора.* Нема смисла понављати *баснословне* беседе којима он подбада частољубље главара. Он их је довео

дотле — уверавајући их да су они народ слободан, који може рачунати на помоћ *два цара* — да су пренебрегли своје *поданичке* обавезе према султану. Главарима Василије обећава *велике плате од оба двора*, а прост народ наводи на пљачку, од које страдају и млетачки поданици. Ванредни провидур (онај у Котору) сазнао је да владика Василије *буни на устанак три племена: Поборе, Браиће и Маине, и четири кнежине у Жупи.* Он је у сродству и у тесној вези с браћом Газаровићима, гувернадуром и сердаром у Жупи; и ја сам ове затворио, због врло важних њихових преступа" (Макушев, цитат Ровинског, I, стр. 549.).

Из овога документа види се — или је бар врло вероватно — да римски ћесар, када је примио владику Василија у бечкоме Бургу, није само загледао декорације на владичиним прсима, него да је на тој аудијенцији било и политичког разговора; и то таквог, да владика није имао рачуна да и тај разговор помиње у својим рапортима Воронцову из Беча и царици с Цетиња. Иначе владика не би смео обећавати црногорским главарима велике плате од *оба* двора; јер се морао бојати да ће Црногорци брзо сазнати колико има истине у тим његовим казивањима, и онда би зло стајало с његовом амбицијом да се стави „на чело народа". Владика Василије морао је имати колико-толико обећану помоћ из Беча, када је већ прегао да побуни противу млетачке владе и њене поданике, јер је Русија била сувише далеко да му и у том послу помогне. Тај покушај владике Василија морао је већ узети озбиљне размере, кад је млетачка власт морала да ухапси губернатора и сердара жупског.

Било како му драго, све ове велике планове мучно да би могао имати владика Василије, да је борба између Турака и Црногораца која је почела 26. новембра 1756., завршена црногорским поразом, т. ј. плаћањем харача. Међутим и у историји има кадшто врло невероватних факата, за која се ипак докаже да су факта... Зато да причекамо обећану даљу радњу нашега уваженог академика о овом питању.

VI.

ДРУГО ПУТОВАЊЕ ВЛАДИКЕ ВАСИЛИЈА У РУСИЈУ. МИСИЈА РУСКОГА САВЕТНИКА ПУЧКОВА.

Не добивши целе 1757. године никаква одговора из Русије на своје писмо царици Јелисавети од 26. децембра 1756. г.; а видећи да је млетачка република, хапшењем браће Газаровића, бар за сада осујетила његову намеру да Приморце сједини с Црном Гором, и да тако избије на море: владика Василије крену по други пут у Русију да ради на остварењу својих великих планова; — и да би се тамо појавио са што већим достојанством, повео је собом не само једно свештено лице, јеромонаха *Теодосија Марковића*, него и прву световну личност у Црној Гори, њена гувернадура *Стана Радоњића*, који је победио везира Хаџи-Мехмед-пашу, и сердара *Вукотића* и војводу *Пламенца*, најзад и „војводскога сина“ *Ђурашковића*.

Дошавши из Кијева у Москву у пратњи мајора Петровића, руског официра, владика Василије поднео је колегији спољашњих послова *молбу црногорскога народа да буде примљен у поданство Њ. Цар. Величанства.*

О томе се дебатовало у конференцијама руске владе, које су биле 18. маја и 1. јуна 1758. г.; а 15. јула, у присуству државнога вице-канцелара, дат је владици овакав одговор:

„Усрдна оданост црногорскога народа према овдашњој империји и његова жеља да ступи у овдашње *поданство*, заслужили су му свагдашње благовољење и милост Њ. Цар. Величанства; али како би сада овака *формалност* могла бити опасна за тај народ, због непријатеља којима је опкољен, и због удаљености овдаш-

ње империје, то се ова ствар оставља до бољих времена".

Као потврду горње милости царичине, предат је владици Василију „лист" упућен целом црногорском народу, и предато му је 1000 златних портрета царичиних да их разда народу.

Што се тиче црногорске жеље да се у Русији оснује црногорски пук, та ће им се жеља испунити; и чим дође довољно Црногораца за то, саставиће се тај пук и назваће се „црногорским".

У знак своје особите милости, царица је наредила да се сердару Вукотићу и војводи Пламенцу даду златне медаље и по 50 дуката свакоме, а Ђурашковићу 35 дуката; сем тога, да им се до њихова поласка из Русије издаје месечно издржање које добијају од како су стигли у Русију;[1] а кад пођу у Црну Гору, да им се подели 2000 рубаља на путни трошак. Поред тога, да се изда митрополиту Петровићу 1000 рубаља.

Пошто је владика Василије молио Синод и за оно мало милостиње цетињском манастиру, решено је да му се ова изда од 1754. до 1760. г., што му је и предато заједно с царичином граматом Црногорцима од 13. јуна 1758. У тој грамати (Медаковић, „Повјесница Црне Горе", стр. 54.) побраја се све ово што смо напред навели; само се још помиње некакав пуковник Пучков, за кога ћемо мало даље видети да је имао прилично важну улогу у ондашњим одношајима између Црне Горе и Русије.

За сада да се мало зауставимо на овом бедном резултату који је постигао владика Василије својим другим путовањем у Русију. Тај резултат далеко је испод онога што је владика *сâм* први пут добио. Зар сада, кад је он довео собом и гувернадура и једног сердара и једног војводу и једног племића, дакле главаре црногорске; и кад они сви, ни више ни мање,

[1] По решењу конференције од 13. фебруара, 27. марта 1758. г., издавано је гувернадуру Радоњићу по 100, а Вукотићу, Пламенцу и Ђурашковићу по 50 рубаља месечно. Како је Стане Радоњић за време овог бављења у Русији умр'о, то је његових 100 рубаља месечно издавано његовој сестри, која је била удата за мајора Петровића.

него нуде целу Црну Гору у поданство Русије: зар сада само да добију милостињу за цетињски манастир, и то само за два трогођа, а главари само медаље и месечно издржање, па и то тек док не пођу из Русије, а после за све њих само 2000 рубаља да им се раздели као путни трошак?! А оне велике плате главарима у Црној Гори које је владика овима обећавао не само од Русије, него од *оба двора?!* А њему зар само 1000 рубаља?! Та он је пре три године добио сам трипут више! Ово се просто не би могло никако разумети, да се у *млетачкој архиви* није нашла копија једног писма, које бар у неколико може објаснити овај неуспех владичин.

Видели смо напред, да се при дељењу месечних издржања и награда члановима ове црногорске мисије никако не помиње јеромонах Теодосије Марковић, и ако је и он био члан те мисије; а, као духовно лице, био је важнији од Ђурашковића, чија једина титула беше што је војводски син. Владика Василије грдно се је оштетио што није водио никаква рачуна о томе, за онда прилично писменом калуђеру; јер тај Теодосије Марковић — било што је увређен овим запостављањем, било из других разлога — тек је поднео колегији спољашњих послова једно писмо, у коме говори о многим неправдама које се дешавају. Он тврди да преосвећени Василије вара руску империју и саму њену владарку. Варао је и кад је први пут био у Русији и кад је написао ону неистиниту историју, у којој себе назива херцошким сином. Херцега није било у Црној Гори, а Бог зна да ли ће их и бити; јер Црну Гору држи султан турски од онога времена када је Зетом завладао. Па онда у тој његовој неистинитој историји пише како у Црној Гори има много градова; а он (Теодосије), по правој истини, тврди да у Црној Гори нема ниједнога града. Владика тражи суму за издржавање 20.000 војника, а он (Теодосије) тврди да у Црној Гори нема 20.000 становника, баш кад се рачуна и мушко и женско и деца. Преосвећени пише за себе да је заповедник (повелитељ) црногорски, приморски, зетски и скендеријски; а све то није истина.

У Зети су турски градови: Спуж, Подгорица и Жабљак; и како он може себе називати заповедником у турској земљи?! Тако исто не може он бити ни заповедник приморски, јер тамо је млетачка републиканска власт, и тамошњи градови Кастел Нови, Котор, Будва и све приморје стоје под влашћу венецијанске републике. Није истина што се преосвећени Василије жали на Турке и на Млечиће као да су се они договорили да истребе црногорски народ. Напротив, Млечићи су Црногорцима у свакој невољи помагали докле он, Василије, није из Русије донео новаца, те раздавао разбојницима да нападају на поданике турске и венецијанске; као што то могу посведочити и Црногорци који су сад овде, само ако хоће. (*Јов. Н. Томић*, „О историји владике Василија“, стр. 92.).

Препис овога писма приложен је депеши которског провидура Ренијера од 27. августа 1759. године.

Ово писмо јеромонаха Теодосија отворило је очи руској колегији спољашњих послова.

Могли бисмо због овако несрпског, или бар према владици непријатељског писања, претпоставити да је овај Теодосије, као и многи други Црногорци онога времена, из невоље био платежник млетачки, и да га је лукави провидур которски, још када је у свити владичиној полазио за Русију, научио да овако пише руској влади, те да тиме осујети намере онога владике кога Млечићи нису трпели; — али то не мења ствар: да је ова достава једнога *духовника* црногорског — који је на дому морао бити угледна личност, кад га је владика собом повео у Русију — морала натерати руску колегију спољашњих послова да буде много обазривија према владици Василију; и она је то одмах и постала, као што ћемо се мало даље уверити из мисије *Пучкова* у Црну Гору.

Али, да видимо шта је радио владика Василије кад му саопштише ону крњу „Резолуцију“.

Владика и главари изјавише своју највећу благодарност на толикој царској милости, али се *заплакаше*; јер су, као што се не устезаху да изјаве, поглавито зато дошли у Русију да измоле потребна средства за

издржавање до три пука војске (очевидно владика беше дошао до уверења да ће мало бити два пука, колико је тражио 1755., па је 1758. већ тражио три), без којих се народ не може одбранити, него ће сасвим пропасти, постаће турским подаником, и — ко зна — може се и потурчити. Кад их је државни под-канцелар између осталог упитао колико би за то требало новаца, они одмах одговорише да би за то требало најмање *100.000 рубаља годишње.*

У „Виписки“[1] не пише шта им је под-канцелар на то казао, али је вероватно да је ту њихову молбу узео да саопшти где треба; јер цела црногорска мисија, уместо да с добивеном граматом одмах крене за Црну Гору, остаје и даље у Русији, и конференција (сигурно министара) шаље колегији спољашњих послова претпис од 6. новембра 1758. г., у коме пише: како митрополит Петровић, ради завођења доброга поретка у Црној Гори, моли да се овој одреди годишња пензија од 15.000 рубаља(?), и да се из Русије пошље неко који би стално остао у њиховој резиденцији. Односно те пензије од 15 хиљада рубаља годишње, саопштено је поменутом архијерију у самој конференцији што треба; а што се тиче сталнога руског изасланика међу њима, то „садашње околности никако не допуштају“. Даље се наређује колегији да изда ту пензију, али само за *једну годину*, прву која је на реду; *само да ту сулу пошље у Црну Гору по саветнику Пучкову*, који се сада налази у Трсту. Истоме Пучкову да се нареди да он старешинама црногорским усмено саопшти: ако они одиста заведу у народу ред и слогу, ако се буду снабдевали војним оруђима, ако заведу регуларну војску и добру дисциплину, онда ће им се та пензија од 15 хиљада рубаља редовно давати сваке године.

Владици Василију није било доста што је ипак успео да добије уместо оних 100.000 ову пензију, јер и то беше одлука конференције, која се могла лако

[1] Њу је М. Драговић преписао из московскога архива и објавио у „Споменику“ XXV, стр. 25.—42., по којој ове детаље и доносимо.

одузети другом одлуком такве конференције; зато он 18. јануара 1759. г. „бије челом“ пред царицом, да се та пензија *утврди као привилегија* народу црногорском, брдском и приморском, и да се у ту привилегију још унесе: како се и њему и другоме преосвећеноме, Сави, одређује по 1000 рубаља годишње. Узгред још моли: да се његову рођаку *капетану* Николи Петровићу, за заслуге његових предака, даде чин *потпуковнички*, рођаку владике Саве, Ивану Петровићу мајорски чин, њихову заједничком рођаку Ивану Кошћурину чин поручника; да се сви они одликују медаљом, и да се сви ти официри, *с платама својих чинова* и с путним и подвозним трошком, отправе заједно с њим у Црну Гору.

24. јануара 1759. г. предао је вице-канцелар владици Василију овакав писмен одговор на његову молбу:

Њ. Имп. Величанство, у знак своје особите милости према народу црногорском, благоволело је одобрити му пензију од 15.000 рубаља и за сада наредити да саветник Пучков понесе тај новац за прву годину заједно с царском граматом у Црну Гору, али *тајно*, и очекује да ће он, архијереј, одржавати тамошње становништво у његовој оданости према руској држави; али да ништа не разглашава о тој добивеној милости, и да се што скорије врати у отаџбину.

Владика ипак покушава још једном да добије *привилегију* и подноси нову молбу, којом понавља оно што је тражио и 18. јануара.

Колегија спољашњих послова шаље ту владичину молбу Сенату, својим актом од 29. јануара 1759. г., у коме каже: да тражена привилегија *не може бити корисна за руске интересе;* јер би се тиме царски двор обвезао да свагда издаје ту пензију, па и онда кад црногорском народу не би била потребна никаква помоћ руске државе. Сенат је био истог мишљења, што се тиче привилегије; само је нашао да архијереју треба додати још 500 рубаља путнога трошка.

4. марта 1759. г. послати су новци и грамата Пучкову, с наредбом да одмах иде у Црну Гору и да их преда првоме тамошњем митрополиту *Сави*, и то у присуству неколико световних главара црногорских; а

између осталога наређено је Пучкову: *да проучи све тамошње околности, да испита каква су расположења тамошњег народа према Русији, да се увери да ли су до сада примљени новци који су из Русије слати томе народу;* а када све то сврши, онда да се одмах врати у Русију.

Пучков је стигао у Црну Гору заједно с владиком и главарима, с којима се састао у Трсту.

Шта је Пучков видео и чуо у Црној Гори, то је изложио у своме рапорту од 21. марта 1760. године, с којим је поднео својој претпостављеној власти уредну признаницу да је предао владици Сави и главарима оних 15.000 рубаља и уједно њихова писма, у којима благодаре за највишу царску милост и опет моле за помоћ да се обнови разорени храм Св. Богородице на Цетињу, и да се владикама нарочитом граматом одреди по 1000 рубаља годишње, и опет траже одежде (ризницу).

Кад је Пучков стигао у Црну Гору, одмах су дошли да га поздраве оба архијереја и с њима пуно људи, за које Пучков у своме рапорту каже да су „сама подлост“, сигурно зато што су му владике представиле те људе као кнезове и бојаре или бојарске синове, а њему они нимало не изгледаху као *руски* кнезови и бојари. Онај архијереј — наставља Пучков, али не каже који: да ли Сава или Василије — старао се ласкавим речима и „пројектима“ да наведе Пучкова *да све паре преда њему у руке;* али руски изасланик, према својим инструкцијама, није се дао навести на то, него је чекао народни збор, који је владика Василије сазвао на Цетиње и то за празник Богородичина Рождества, те да на том збору прочита царску грамату о штедрој помоћи Њ. Имп. Величанства. Чекајући на збор, Пучков се старао да изврши и остало што му је наређено, и, односно оданости Црногораца Русији, видео је: да старешине њихове мало што или нимало знају о Русији; да су се раније милости Њ. Имп. Величанства размигољиле у рукама самих рођака; да су тако исто урадили и они бојари који су ту скоро пошли из Русије, јер су и они предали владици Сави

само грамате Њ. Имп. Величанства, за које народ није ни чуо; а оних 1000 „жатона“ (златни портрети царичини) поделили су рођацима, и то као *своју милост*.

Кад се приближио дан одређен за збор, владика Василије стао је доказивати Пучкову да би незгодно било да он своју *поверљиву* мисију изврши пред целим збором, јер ће бајаги „глупи народ“ раструбити оно што треба да остане тајна; него да би боље било скупити неколико бојара у архијерејском „подворју“. Пучков, који је имао заповест да своју мисију тајно изврши, пристао је на то, и владика је позвао неколико Црногораца; а кад су ови дошли, Пучков је најпре од њих узео заклетву да ће чувати тајну у овој царској милости, па је онда пред њима предао владици Сави и грамату и новце. Том приликом видео је Пучков да прави узрок за несазивање збора није био у бризи да се не разгласи тајна, него страх владике Василија да га не убију, јер га народ мрзи. Зато је владика Василије увек гурао Пучкова пред собом као штит, и молио га да запрети народу, ако овај не би њега као архијереја слушао. Сем тога, Пучков је за време свога бављења у Црној Гори забележио да је тамошњи народ дивљи (дикой), те се у њему, без великога труда, не би могао завести никакав поредак, јер се у њему не признају никаква права и нема никаква закона; и ако неко учини какво зло другоме, то се овај сам наплаћује с њиме за то, т.ј. или убије или посече онога који му је зло учинио; па онда, ако је инокосан, само пребегне у другу нахију, где је сигуран од сваке казне. Такав случај, вели Пучков, десио се на недељу дана пре него што је он стигао у Црмничку Нахију. Некакав Поповић убио је свога суседа, па је, оставивши жену и децу, побегао на Цетиње; зато су му „разорили“ дом, т. ј. бацили су му кровину с куће и повадили неколико каменова из ње, те их разбацали. Путујући по црногорским брдима, Пучков је видео много тако „разорених“ кућа. Ако ли је убица силан — т.ј. има велику родбину која живи заједно, или у неколико кућа које се у Црној Гори сматрају као један дом — онда он спокојно остаје код своје куће, а његов дом

остаје у крвној завади и непрекидној борби с домом убијеног, док се год не измире, обично каквом већом сумом. А мири их обично митрополит с главарима. То „суђење“ бива овако: искупе се главари у владичину дому, заседну за један дугачак сто, па онда суде и ономе што је побегао и ономе који је остао дома, и обично доносе овакву пресуду: ако је човек погинуо, онда крв за крв, т.ј. ако родбина убијенога могне да убије убицу; ако је крађа, да се вредност украденога накнади 7 пута; па како мало ко хоће да плати 7 пута онолико колико вреди украдено, то обично после такве пресуде настаје међусобно пушкарање и покољ. Према томе, Црногорци вечно живе у међусобној борби, о чему се Пучков уверио из писма црмничког војводе Пламенца, који је уједно и свештеник. Њега су биле позвале владике такође да дође у Стањевиће да буде при предавању царске грамате и милости, а он одговара писмом: „Па ви знате да смо ми у крвној завади с Цетињанима и с Паштровићима, и да је за нас опасно пролазити кроз њихове горе; него ви сами урадите како нађете за добро, па ћемо тиме бити задовољни“. Услед тога писма, Пучков је распитивао зашто су та племена у крвној завади. и сазнао је да је због једног — овна! Црмничани су пуштали своја стада на паштровићску пашу, и нису хтели за то ништа да им плате. Један паштровићски чобанин убије за то Црмничанима једног овна. Ови опет за то убију тога чобанина. Сазнавши о толикој нечовечности међу њима, Пучков је саветовао Црногорцима да заведу какав било суд; па ако немају никаквих закона, нека суде по јеванђељу или по руским војничким „артикулама“. На то је, „по своме лицемерству“ — вели Пучков — пристао владика Василије, па је још обећавао да установи сенат од 12 народних главара. Тада им је Пучков дао још један савет: како су се на њиховој босанској граници умножили харамбаше и хајдуци (овде се нарочито помиње чврста дисциплина међу хајдуцима и њихова безусловна послушност према харамбашама), који својим непрекидним нападима на турске и млетачке поданике изазивљу вечне сукобе с Црном Гором, то би

се и ово зло искоренило и створила прва основа за регуларну војску у Црној Гори, кад би они од тих хајдука и њихових харамбаша саставили један „корпус“, који би стајао под њиховом платом, и који би мало по мало завео у Црној Гори поредак, субординацију и „регуљарство“. На тај начин би и новци који се шаљу из Русије, били растурени по народу. И Пучков им је за то одмах направио и „књигу издатака“, и научио их како ваља заводити у ту књигу шта је коме и зашто издато. На то су не само митрополит, него и сви присутни главари радосно пристали; само — вели Пучков — владици Василију беше непријатно слушати да новци неће остати у једним рукама, а и осталима би вероватно пријатније било када би се новци што скорије међу њима поделили.

Пучков даље мисли да од свију његових савета и преговора с њима о сенату и о корпусу неће бити ништа; јер архијереји и остали који по нешто знају о Русији, нимало не служе интересима Њ. Цар. Величанства, него своме незајажљивом користољубљу. Ето се ни о дотадашњим новчаним потпорама, даваним на цркве и остале опште потребе, не зна на што су утрошене; јер сви Божји храмови и данас су пусти и бедно изгледају, тако, да Пучков, пролазећи поред њих, није могао ни помислити да су то цркве. На њима, чак ни на саборнима, нема ни крста; а, улазећи у њих, није нашао ни црквених књига, него само неколико икона. За крстове рекао му је владика Василије да су тобоже послати у Млетке да се позлате, а за црквене књиге рекао му је да се чувају у „резиденцији“; па кад који свештеник хоће да служи, он их одатле узима...

Путујући по брдима црногорским, Пучков је питао митрополита Саву насамо: колико у целој Црној Гори има свега богомоља; као и то, колико се може скупити наоружаних бораца? На велико чудо његово, Сава му је најпре одговорио да *не зна* поуздано колико има цркава, па је онда нагађао да ће их бити до 600, а манастира до 60; и Пучков је то, и ако с муком, морао да верује. Односно људи способних за борбу, митрополит је стао да рећа колико која нахија може да их даде.

Пучков је бележио те цифре; и када их је сабрао, нашао је свега *седам и по хиљада*, рачунајући ту и Приморце који живе у млетачкој области, од Котора до Скадра.

На основу свега што је видео у Црној Гори, Пучков — одајући достојну хвалу поштеним и од природе даровитим људима које је тамо нашао — вели: да је цео народ, са својим свештеницима и световним старешинама, самовољан и грамзив за новцем, ма откуда овај долазио; да на службу нико не мисли; и ако ко од световних десном или левом руком дође до каквих новаца, то се пријатељски подели с духовницима, све иде мирно и глатко и с благословом — предаје се тихоме ћутању.

И ако је народ још у дивљачком стању, ипак би се добром управом могло од њега нешто добро направити, само би се ваљало потрудити. Зато би најподеснији били духовни и световни главари, али под погодбом да архијереј Василије *не буде међу њима;* јер је то човек немиран, амбициозан, сребролубац и одвратни клеветник. Једанпут су митрополит Сава и архиђакон казали Пучкову: како је Василије 1757. г., подбунивши Црногорце противу Турака, отишао у Русију; и док је он био изван земље, у овој је владао мир, а митрополит и главари уживали су поштовање млетачких ђенерала који командују у суседству. Истина је, вели Пучков, да Млечићи ништа више од Црногораца не траже, него да престану са својим пљачкањима у њиховој земљи и да седе с миром. Истина је да Млечићи са завишћу гледају кад Црногорци ступају у одношаје и с другим народима; јер би желели да се они само њима служе, или барем да, седећи с миром, буду баријера између њих и Турака. Зато Венеција даје многим Црногорцима знатне пензије, и то: како својима у Приморју, тако и онима другим; као што и Турци на тај начин многе Црногорце придобијају. Тако међу њима владају три духа: православно-црногорски, венецијански и турски. Једном речју: ма ко и ма откуда да им понуди новаца, они ће се назвати његовим, и готови су да слепо пођу за њим.

Оволико из извешћа које је Пучков поднео о Црној Гори.

Марко Драговић (стр. 30.) назива овај рапорт небратским, нечовечним; и тврди: да ни Турчин ни Латинин не би могао написати тако непријатељски извештај о Црној Гори, као што га је написао Пучков.

Да видимо је ли та критика основана.

Ми налазимо да се М. Драговић и сувише уплашио *за себе*, што је изнео на јавност из руских архива и један извештај који може бити врло непријатан *срцу* црногорском, па га није ценио по бистрини *памети црногорске*, коју чак и Пучков признаје. Да је Драговић ценио овај извештај с политичком мудрошћу, с којом су његови претци побеђивали чак и лукавство препредених Млечића, он не би нашао да је тај извештај тако непријатељски написан. Да је Драговић прочитао не само тај извештај, него и извештај православнога кнеза Долгорукога и рапорте „Латина“ Павлића и Вукасовића, као и извештај многих других странаца који су сасвим објективно проучавали Црну Гору у XVIII и XIX веку, тек би онда видео колико се без разлога нађутио на Пучкова. За сада је довољно да само летимично прегледамо зашто га је Драговић тако осудио.

Шта има тако непријатељског у том извешћу? Да ли оно што вели да Василије није хтео да износи пред црногорски збор тако поверљиву ствар, као што беше мисија поверена Пучкову? Па ни данас, када сви народи имају своја законито изабрана представништва, нерадо износе владе своје дипломатске преговоре с другим владама и у тајним седницама својих парламената; и за дипломатску вештину владике Василија то је најбољи доказ, што он једну ствар коју је ваљало чувати као највећу тајну — јер је тако заповедила царица — неће да износи пред јаван збор, на коме има право да учествује сваки Црногорац, па може бити и по који млетачки повереник и платежник, те би се лако могла осујетити релативно (према досадашњој) велика годишња помоћ Русије, коју је владика с толиким напрезањем у две своје мисије једва израдио. Да је владика имао право, доказује и факат, што је и сам Пучков увидео

умесност владичиних разлога и пристао да грамату и новце преда митрополиту Сави само пред неколицином народних главара, као што му је у осталом у Петрограду и наређено било. Али Пучков вели да су се све досадашње милости из Русије размигољиле и поделиле међу неколицином главара и њихових рођака? — Сасвим појамно, јер је он видео да цркве за које је та милостиња давана нису оправљене, да на њима нема крстова, ни у њима црквених књига, и сасвим природно претпоставља да је грамзивост појединаца узрок таквоме стању; а владика Василије — који је из политичких рачуна говорио, писао и штампао по Русији да је Црна Гора већа и богатија него што је у ствари била — није могао царичину изасланику казати да је цео народ тако сиромашан, да својим главарима не може дати ни паре ни динара зато што раде све народне послове; није могао да му направи суму свију досадашњих милостиња из Русије, те да се и Пучков увери да су с тим парама једва владике и неколико главара могли одржати гô живот себи и својима и путовати онако често чак у Русију; а кад није могао тако понижавати и себе и Црну Гору пред Пучковом, владика је морао одговорити да су црквени крстови на позлати у Млецима, а црквене књиге у митрополији, док се цркве не оправе. Да је Марко Драговић дао себи труда да сабере све оне „колосалне“ суме које је Црна Гора дотле добила из Русије, он се не би могао с разлогом љутити на Пучкова ни за оно што у свом извешћу тврди: да би Црногорци примили паре од свакога који би им понудио; јер он, као историк Црне Горе, врло добро зна колико има историјских докумената који потврђују да је и у оно и у раније доба било међу Црногорцима и Брђанима не само млетачких, него у великој невољи и турских платежника. Али Пучков тврди да се владика Василије бојао да га Црногорци не убију, јер су га мрзели, па је зато непрестано гурао пред собом Пучкова као какав штит! Зар то није клевета противу црногорског народа?! Ми то не бисмо могли рећи. Василије је имао велике државничке планове с Црном Гором, и сувише велике за оно време и за

ондашње стање народа. Он је својим покушајима да изведе те планове, дубоко задирао у старинске навике народне; а досадашњи успеси тих његових покушаја, према ономе што је он доносио из Русије, беху тако ништавни, да је врло лако могућно да је он у Црној Гори био тако исто непопуларан и омрзнут, као и сваки сувише енергичан реформатор у *данашње* далеко питомије доба, и то у државама давнашње културе. Али Пучков назива Црногорце дивљацима, међу којима нема ни реда ни закона, него сваки сам себи суди пушком и ножем! Зар то није увреда?! — Није, јер је одиста било такво стање; и то не само у половини XVIII века — као што доказује писмо да војвода црнички не сме да дође у Стањевиће ни кад га тамо зове изасланик царице руске, јер је његово племе у крвној завади с Цетињанима и Паштровићима због једнога убијеног овна — него је та анархија владала у Црној Гори још 100 година; као што доказује цео мученички живот доцнијега владике Петра I и његов очајни тестаменат; као што доказују драконске мере којима се морао служити чак и први владалац Црне Горе и брда Данило I, док се веште руке не послужише црногорском крвном осветом да му плате за неучешће Црне Горе у Кримскоме Рату... Ове судбоносне епизоде не сећа се М. Драговић када осуђује Пучкова, уверавајући да је Црна Гора *свагда* помагала Русији и када му се руга, што је Пучков још онда саветовао „регуљарство“ и дисциплину. Ми ћемо даље видети да су и доцније владике и кнезови црногорски непрекидно радили да заведу то што им је Пучков као прави пријатељ још онда саветовао, јер су сви увиђали да је то *први* услов за увођење унутрашњега *реда* и за успешну *одбрану* земље од спољних непријатеља.

Или, зар је Пучков зато највећи непријатељ црногорски, што је по подацима митрополита Саве израчунао да сама Црна Гора у случају потребе не би могла извести у бој више од седам и по хиљада бораца?! Та ми смо већ до сад изнели толико доказа да их ни у највећим биткама с Турцима није било више, заједно

с Брђанима и Приморцима, него 10.000. И зар је то мало од 4000 кућа, колико је онда било у самој Црној Гори?! Толико бораца, сразмерно према броју становништва, не може ни данас истерати ниједна држава с општом војном обавезом.

А сада да видимо, да ли је извештај који је Пучков поднео руској влади имао икаква утицаја на даљи развитак руско-црногорских односа.

VII.

СМРТ ВЛАДИКЕ ВАСИЛИЈА У РУСИЈИ. МИСИЈА ПОТПОРУЧНИКА ТАРАСОВА.

7. априла 1762. г. послаше владике своје рођаке, руске официре Николу и Ивана Петровића, у Русију с писмима за цара; али је овај међутим био умрО, и они у августу 1762. предадоше та писма државноме канцелару.

У тим писмима тражи се: 1.) указ да владика Василије опет дође у Русију; 2.) указ како да Црногорци поступају са *својим непријатељима Дубровчанима*, који их клеветају пред Портом; 3.) помоћ Русије *да се Црна Гора ослободи од турскога јарма.*

Дакле, владике признају тај јарам (иго) још и 1762...

Колегија спољашњих послова, подносећи царици извештај о свему што је дотле рађено с Црном Гором, као и *извештај саветника Пучкова*, износи и своје мишљење: да *од Црне Горе*, док се год у њој не заведе поредак, *не може бити никакве користи за руску државу*, него само сувишног труда и *хладноће у руским односима с турским двором и с млетачком републиком.* Према томе, колегија налази да није могућно задовољити и ове нове молбе црногорске, него да се ови изасланици врате у Црну Гору с одговором државнога канцелара митрополитима, који се у копији прилаже.

Царица је 28. октобра 1762. г. одобрила текст тога одговора; само је онде где се говори да владика Василије не треба да долази у Русију, својом руком додала: „у случају какве нужде, могу ваша преосвештенства послати овамо своје поверенике од стране црно-

горскога народа"; и осим тога послала је владикама по једну медаљу свога крунисања, а у новцу за обојицу 100 дуката (Драговић, l. c., стр. 29. и даље).

Владика Василије био је сувише бистар човек да не разуме да је Пучковљев извештај узрок што се сада из Петрограда саветује Црногорцима да буду на миру не само с Млечићима и Дубровчанима, него и с Турцима, с којима *морају* или непрестано да се бију, или да плаћају харач као и друга раја. Он је осећао потребу да пошто-пото побије клевете Пучкова, које могу лишити Црну Гору сваке помоћи и заштите из Русије (Драговић, 31.). Осим тога, он није никако напуштао своју главну мисао — „заведеније *правитељства* и народнијех *школа* у Црној Гори" (С. Милутиновић, стр. 91.), па му је и због тога ваљало поћи у Русију да доведе ону „ђецу" црногорску с наука (а није ни слутио да се ниједно од те деце неће више хтети враћати, после племићске школе у Црну Гору...). С тих разлога, и ако није добио тражено допуштење за то, владика Василије оде и по трећи пут у Русију 1765., и понео је писмо митрополита Саве од 17. маја 1765., у коме се доказује да Црногорцима „није вајде градити мир с Турцима", јер ови само гледају да их униште. Њима треба да се заведу *закони* у Црној Гори; и зато, без икаква „замѣшательства и турбаціи", шаљу баш владику Василија, кога сви на ц. двору знају као највернијег слугу Њ. Ц. Величанства, и ако о њему виси „живот свију нас", да се он поклони царици, да јој честита ступање на престо и да измоли и т.д. Интересантно је да је на овом писму потписан митрополит Сава и нико више од главара, по чему би се могло закључити да је при овом изашиљању ипак било некаква „замјешатељства" од стране оних главара за које је Пучков тврдио да нису пријатељи Василијеви...

Дочек на који је владика Василије овога пута наишао у Петрограду, био је тако хладан (њему и јеромонаху Јосифу Вукићевићу и јерођакону Петру Петровићу, доцнијем владици Петру I — дакле свој тројици — давано је свега по две рубље дневно, и то само од 9. децембра 1765. до 31. јануара 1766., да се

морао нарочито жалити државном канцелару Никити Ивановићу Панину, у свом писму од 26. октобра 1765.; „јер нема ни стана ни издржања по пређашњему“, а камо ли каруца „са два или четири коња“. Уједно моли да га канцелар представи царици „као што су га и пређашњи канцелари представљали“. Тек после ове молбе, добио је владика за себе и своју свиту по 2 рубље на дан и 25 рубаља станарине; а већ о каруцама ни помена нема, камо ли са 4 коња!...

Кад га царица није примила, владика се користио божићним празницима да посети министра унутр. послова. Александар Михаиловић Галицин примио га је љубазно. Ово је било довољно да му Василије напише читав меморандум о црногорским стварима (који је у целости наштампао М. Драговић, l. c., стр. 32.—34.). Из њега вреди забележити ово место: „Кад сам путовао за Русију да се поклоним царици Јелисавети Петровној, и када сам пролазио кроз Беч, *ћесар ме је молио да не идем у руску империју, и обећавао ми је да ће нас он у свему задовољити;* али ја сам се свега тога одрекао. То је све добро познато Михаилу Петровићу *Бестјужеву*, који је тада био посланик у Бечу, и његову секретару Федору Ивановићу *Черневу*“. Иначе се из овога меморандума види да је Василије умео да зграби сваку прилику за перчин, само да послужи Црној Гори. Он помиње и извештај саветника Пучкова, али не покушава да побија његова тврђења; он оставља „његовој хришћанској савести“ да каже истину.

Министар Галицин предао је овај владичин спис држав. вице-канцелару, а овај га је 7. јануара 1766. спровео колегији спољашњих послова, али „безъ всякаго приказанія“, као што је на њему забележено; и — владика Василије остао је са својима у врло бедним околностима, у којима је провео цело време свога трећег бављења у Русији. Нити га је канцелар представио царици, нити је ико од меродавних људи водио о њему рачуна.

Ово је морало изазвати у Василију врло јаку моралну утученост, право очајање; и када не би било никаквих других нагађања — а видећемо да је и ових

било — сама ова морална депресија била би довољна да прва озбиљнија болест угаси живот, који С. Милутиновић (стр. 91.) сматра да је био тако драгоцен за Црну Гору, да смрт владике Василија бележи „као велику несрећу Црне Горе“.

Када се Василије разболео и колико је боловао, не нађосмо нигде записано; али нађосмо његову „последњу вољу“ коју је пред саму смрт 10. марта 1766. диктирао у перо руском чиновнику *Илији Громову;* и у којој, пре свега, вели: „Ако ме задеси смрт, најсрдачније молим Њено Имп. Величанство *да не остави онај црногорски народ без свога највишега благовољења*“. Затим наређује коме шта оставља од својих ствари. „Из малог сандука да узме јеромонах Јосиф дванаест дуката *које ми је позајмио!*“ Овај тестаменат, који је у многом погледу врло карактеристичан, није стигао владика ни да потпише својом руком, јер је издахнуо чим га је издиктирао И. Громову, те га зато потписаше само овај и присутни владичини земљаци Јосиф и Петар.

И тако владика Василије — у последњем часу свога живота, када већ види смрт пред собом — заборавља све своје звучне титуле којима се до пре неколико дана само у интересу свога народа китио; али не заборавља оно што је њему као митрополиту црногорском најдраже — не заборавља свој народ; и прво што диктира као своју последњу вољу, то је молба царици руској да не заборави његов народ, па онда се још на самртном часу брине да очува своме народу царске грамате, које је и по трећи пут у оригиналу предао колегији спољашњих послова, да ову увери како с правом тражи ону бедну милостињу, и последњим уздисајима моли да се бар та милостиња за последње три године пошље, те да не умре на далеком северу *без икакве*, макар *и најмање користи за своју отаџбину*. Дирљиви су детаљи из тога тестамента: она бунда постављена *овчјом* кожом, она стара раса, онај *златни* архијерејски крст на *сребрном* ланцу, јер је златни ланац вероватно утрошен у некој невољи његовој или народној!... *Циглих 100 дуката,* то је све имање што га је владика Василије целога свога живота могао уште-

дети и депоновати у Котору; и он то имање оставља монасима, а сребро штоје у Маинама — црквама, да се моле Богу за његову душу. Али најдирљивији су оних 12 дуката што је *митрополит морао* да позајми од свога млађега, од свога пратиоца, од „мењшег“ међу својим монасима — од Јосифа Вукићевића! Ето, господине Пучкове, колики је грамзивац и сребролубац био владика Василије Петровић!

Ми нисмо имали много података за карактеристику овога владике; али и ово што смо нашли о начину како је он управљао црногорским пословима и како је водио народну пропаганду, довољно је да помислимо: да је владика Василије био један од најбољих главара у Црној Гори, не само у своје доба, него и у сва времена; и надамо се да ће даља истраживања и новим документима доказати то мишљење.

Па од чега умре тако прерано за Црну Гору овај њен одлични владика?

Симо Милутиновић — који је од свију досадашњих историка Црне Горе живео у времену најближем томе догађају, и који је своју историју писао по казивањима Василијевих сувременика, а највише по казивањима владике Петра I — има о томе неколико језовитих речи. Ево шта он вели (стр. 92.):

„Особито паметнодостојно је у житију овога владике Василија, да је с првог ступленија у дејствија општа и јавна, *отровом* гоњен био. Како на пример кад је у патријарха сербскога (у Пећи) био на служби неко вријеме, и он га је у Карловце сријемске посилао к митрополиту Ненадовићу, да поврати неке ствари цркви пећској, које су тамо *на аманет* остављене биле у ратно вријеме; пак му они нешћеше их дати, те се ту посвађају око њих, и владика Василије пође у Беч, те извади у саме ћесарице Марије Терезије правду, да може ствари све узет' и понијет', а оному строгу заповјест, да му их не смије задержати, но дати, или доћи у Беч на одговор, да каже зашто их не да. И тако онај вратившему се довјеренику владики Василију у Карловце, предаде све лијепо и мирно, и учини му част

терпезом, *гђе га г. Ненадовић*, при свој љубави и пријатељству *отровом напоји, те за мало не умрије ту*, да му сами Бог јаком природом не поможе, ема је до вијека свога *утробом* боловао. Такођер и проз приморје сусједно и у његовијем путешествијама, *свуђ га је отров тајно пратио*, и по свој прилици *млетачки*, једно од стране политике државне, а друго *од стране пропаганде ватиканске*... од којих се најпослен очувати није могао, но баш *онди ђе их се није бојат'* мњавао, постигну га и докончају, како се *по свијем тадашњијем опстојатељствама и данас о томе не инако мислити даје*".

Дакле отрован?!

Оно што Милутиновић казује да је карловачки митрополит покушао да отрује владику Василија, то би се, према ономе што смо напред видели, могло још и веровати; али да ће млетачки и ватикански отров стићи и убити владику Василија у православној Русији у Сан-Петербургу, то је тешко веровати. Знамо и ми да је млетачка влада 13. јануара 1756. одлучила да се владика Василије отрује (в. стр. 106. ове књиге) и ми ћемо мало даље навести један документ из Млетака, у коме се службено наређује да се отрује и Шћепан Мали; — али, да је млетачка сињорија имала могућности да трује своје противнике чак у Петрограду, то није врло вероватно; јер када би се то доказало — а таква констатација не беше искључена — тиме би се република изложила врло озбиљном сукобу с руском империјом. То мудри Млечићи не би ризиковали, у толико мање, што им је лакше било преко својих платежника у приморју то извршити, а да нико сем Црногораца на њих не посумња.

И ко би то у Петрограду могао послужити као млетачки тровач? Зар јеромонах Јосиф или — Боже опрости! — будући Св. Петар?! То је сумануто и помислити. Или зар какав *православни* Рус да отрује *православног архијереја?!* Та би мисао била просто безбожна; у толико више, што су Руси мртвог Василија сахранили о државном трошку онако исто величанствено, као што сахрањују оне своје црквене великодостојнике које удостојавају те части да им кости леже у цркви

Александра Невског...[1], где су сахранили и Василија, па му још на надгробној плочи изрезали двоглавога српског орла...

Не, не. Ми волимо да верујемо да је владика Василије умр̏о природном смрћу од некакве утробне болести, јер је од њих патио целога века после оног покушаја да га отрују у Карловцима; само му је смрт убрзана моралном утученошћу, у којој је провео цело своје треће бављење у Русији.

После његове смрти, чиновници колегије спољашњих послова — у присуству јеромонаха Јосифа и јерођакона Петра, као и синоваца владичиних, кадета у племићском корпусу — саставили су тачан списак свију владичиних ствари, које су послате у Црну Гору по потпоручнику *Михаилу Тарасову*, који је однео и све старе царске грамате, депоноване у колегији, и нову грамату царице Катарине II Црногорцима од 5. јула 1766. год. (која је цела наштампана на руском језику у Медаковића, страна 56.—57.). У тој грамати побраја се све што се тиче доласка владичина у Русију, његове смрти и т. д. Не разумемо зашто је Њ. Имп. Величанство царица руска нашла за потребно да у једном тако свечаном акту, као што је царска грамата упућена једном народу, издаје *сведоџбу о добром владању* јеромонаху и јерођакону, који су били у свити покојног владике? Да се није још онда по Петрограду шушкало, што се доцније у Црној Гори пред Симом Милутиновићем отворено говорило, да је владика отрован? Да они Црногорци који су служили у руској војсци или су се васпитавали у племићском кадетском корпусу, нису што посумњали на јеромонаха Јосифа, који одваја од уста само да своме преосвећеноме господину позајми 12 дуката, или на рођеног синовца владичина јерођакона Петра, па их сама царица узима у заштиту и прокламује црногорском народу да су се они владали

[1] За ту сахрану платила је руска влада само свештеницима који су чинодејствовали 715 рубаља и 75 копјејака, а за остале трошкове око сахране 481 рубљу и 46 копјејака. Да су којом срећом те две суме дали Василију за живота, они би „егзарху српскога трона“ уштедели барем понижење да узајмљује оних 12 дуката!...

„честно и добропорјадочно“? Али ако је то била побуда царичина, онда зашто вели да су се та два Црногорца добро владали *после* смрти владичине?

Мучно ли је правилно читати и неке старе документе!...

И ако су Јосиф и Петар добили тако ванредну сведоџбу о свом добром владању с највишега места у Русији, опет није њима поверено да однесу митрополитове ствари у Црну Гору, старе и нову грамату и милостињу, него је то поверено потпоручнику Михаилу Тарасову. Овај је, стигавши у Црну Гору, предао целу оставштину пок. владике митрополиту Сави по комисијскоме списку; узео је од њега не само уредну признаницу на то, него је *за неколико дана* проучио *целу Црну Гору* и о томе поднео својој претпостављеној власти нарочити извештај. По њему, црногорска област има у дужину 17, а у ширину 8 „турских часова јахачких“, рачунајући на сваки по 4 талијанске миље. На западној страни је Грбаљска и Паштровићска Нахија, а близу прве стоје и села Љуштица, Кртоле и Лештевићи, на приморју од Котора до Скадра. Северно од Грбаљске почиње Катунска Нахија, и граничи се како градом Котором, тако и турским градовима Колашином и Никшићем. Од Паштровићске на југ пружа се Црмничка Нахија до турскога града Бара. Источно од Црмничке лежи Ријечка Нахија, која се граничи турским градом Скадром и Зетом; а источно од Ријечке налази се Љешанска Нахија, која се граничи турским градовима Жабљаком, Спужем и Подгорицом. Између Љешанске и Катунске Нахије стоје села: Пјешивци, Бјелопавлићи, Пипери, Ораховац, Грахово, Зверстново, Кривошије, Трешњево, Братоножићи, Васојевићи, Шкријељи, Груди, Кучи, Кастрати и Клименти, која састављају брђански народ, а која се граниче турским градовима Требињем, Клобуком и Благајем. И тако цела црногорска област граничи се с једне стране млетачком, а с три стране турским областима. Црногорски народ нема никакве своје управе, и ако се његов митрополит назива његовим главним заповедником („повелитељем“); јер је његова власт врло мала и своди се

само на његово проклетство кривцу, ако овај ту казну зарезује, јер многи од њих презиру ту клетву и сматрају је као врло слабо оружје. Пре неколико година, Црногорци су своје архијереје сматрали као свеце и слепо су им се покоравали; али од како је митрополит почео да се назива` црногорски „повелитељ“, Црногорци не могу да га трпе, изјављујући да они имају да га поштују само као архијереја, а иначе су они сви тако исто племићи (благородни) и независни као што је и он, и ниједан не зависи ни од кога.

Тако исто и остали главари („начаљници“), осим чинова својих звања, немају никакве власти над другима, јер те чинове не добијају по својим заслугама, него по старешинству породица; и свако село по својој вољи поставља себи старешину, изузимајући гувернадура, кога цела нахија бира, при чему продире онај кандидат који за себе придобије највише угледних људи; а сиротиња пристаје на свакога, јер од њега после зајми новаца, хране и свега што јој треба. Ти су чинови у осталом само празне титуле старинских обичаја. У ствари, народ не слуша своје главаре, него само онда кад му наређују оно што му је по вољи; јер у том народу нема никаквих права или закона о послушности и покорности, већ по свом незнању немају ни појма о „благочестију“, него се руководе једино својим слепим нагоном. Суди се у њих тачно онако као што је бригадир *Пучков* описао.

Земљорадња је у њих, због каменитости целе области, у тако бедном стању, да се народ једва може нахранити; сем једино Паштровића, Грбља и Црмнице, где има нешто земље равне и подесне за земљорадњу, за винограде и за маслиново дрвеће. Како у Црногораца нема занатлија, а земље за обрађивање има мало, то се много њих одаје крађи и пљачкању. То раде нарочито они који се налазе дуж босанских граница, где нема никакве земље за обрађивање, и где пљачкају не само Турке, него и оне Црногорце који плаћају Турцима харач; при чем обично опљачканог Турчина и убију, „за спасење своје душе“, у чему их и њихови духовници подржавају; као што је било пре две го-

дине, када су убили никшићског судију и све његове, за што су им Турци равном мером платили. И тако, у колико је Тарасов могао сазнати, Црногорци и Турци налазе се непрекидно у завади и бој у, изузимајући једино Приморце, које Млечићи од тога уздржавају, јер им република даје редовне пензије, које нису мале.

О броју наоружаних људи који би се могли скупити у случају потребе, обавестио се Тарасов: да оних Црногораца који ни од кога не зависе, може бити око 2000; јер осим Катунске Нахије, за коју се може рећи да је независна, сви остали Црногорци стоје под турском или венецијанском влашћу; јер Црмничка Нахија плаћа Турцима харач, а од Ријечке и Љешанске Нахије с Брђанима може се скупити на 4000 бораца. Из Грбаљске и Паштровићске Нахије, које су под млетачком влашћу, као и из села Љуштице, Кртола и Лештевића, — може се наоружати до 2200 људи, рачунајући у њих и оне Црногорце из разних нахија који служе у Цариграду као баштованџије, или се налазе у млетачкој војној служби. И ако све поменуте нахије и села стоје под влашћу разних држава, опет оне све по вери и својим црквама стоје под духовном влашћу црногорскога митрополита, и, у случају рата с Турцима, многи од њих бију се заједно.

У свима црногорским селима има до 80 цркава, а манастира заједно с митрополитским подворјима има 12, и у овима 28 калуђера. У колико је Тарасов могао видети, цркве им се налазе у оном стању како је о њима рапортирао *бригадир Пучков*. Обичне цркве стоје вазда отворене; па како их нико не чува, то се пастири који око цркве чувају своје овце и козе, по кадшто у цркви одмарају, те је стога по њима не мала нечистоћа, и у црквама се ретко служи.

Што се тиче оданости Црногораца према Русији, колико је Тарасов могао сазнати, није велики број оних који су усрдно одани Русији. Остали та осећања показују само онда када добијају поклоне из Русије, а нарочито новце.[1]

---

[1] Овај извештај наштампао је М. Драговић у „Споменику“ XXV, стр. 38.—40.

Као што видимо, потпоручник Тарасов имао је, поред своје главне мисије, и да верификује „на лицу места“ колико је тачан први неповољни извештај о Црној Гори који је Пучков поднео. Врло је вероватно да је овај извештај Михаила Тарасова доста допринео да расположење руске колегије спољашњих послова, које је владику Василија довело до оне моралне утучености, постане још горе према Црној Гори.

Догађаји који су ускоро затим наступили, као што је појава Шћепана Малог („лажног цара“), претворили су то нерасположење службене Русије према Црној Гори у право непријатељство, и довели су царицу Катарину до тога да се озбиљно наљути на Црногорце, као што ћемо се одмах изближе уверити.

VIII.

ЛАЖНИ ЦАР ШЋЕПАН МАЛИ.

Досадашњи историци Црне Горе не слажу се ни у томе ко је управо био Шћепан Мали, ни које се године појавио у Црној Гори, ни како је он успео у томе да постане фактички владалац у тој земљи.

Медаковић вели (стр. 58.) да се Шћепан појавио у Црној Гори 1766. г.. *Симо Милутиновић* (стр. 100.) вели да је то било 1767.; *да се Шћепан*, живећи у селу Црнчанима, можда *наговорен Латинима*, почео издавати *за рускога цара Петра III*, „који тада у Русији беше *страдао*, и *нестао*“... *Милаковић* (стр. 172.) тврди, по једном запису кнеза Долгоруког, да је Шћепан био родом из Босне. *А. Андрић* (стр. 54.) налази да је Шћепан говорио *икавски*, и да је, према томе, био Далматинац или Личанин. *В. Богишић* („Rad. Jygosl. Akademije“, III, 153.), по казивању Стјепана Љубише, тврди да је био бегунац из личкога пука.

Ми смо у Ц. Кр. Д. Д. Д. Архиву („Montenegro“, fasc. 2., Conv. B., fol. 3.—9.) нашли једно службено извешће бечкој влади о Шћепану Малом, у коме, између осталог, има и то: да је један *Личанин* у то време долазио у Црну Гору и да је познао Шћепана; али кад је стао причати да је Шћепану право име *Јован Ћук*, Шћепан је тога земљака протерао.

Врло је дакле вероватно да је Шћепан био Личанин. Да га Латини нису наговорили да се издаје за Петра III, то не треба ни доказивати, јер Млечићи нису имали рачуна да јачају углед православљу у својој Боци. Напротив, млетачка република сматрала је тога

човека за врло опасна, као што доказује службени акт државних инквизитора главном провидуру Далмације, у коме стоји: „Услед врло важних *разлога државних*, неопходно је потребно *да се прекрати живот непознатога странца*, који је у Црној Гори изазвао немире“, и коме шаљу разне отрове за то (текст ове тајне инструкције у монографији *Макушева* о Шћепану Малом, „Русскій Вѣстникъ“, 8., стр. 391.—392., и у *Ровинског*, l. c., стр. 568.—569.).

Како је могао тај „непознати странац“ постати за млетачку републику тако *опасан*, да њена сињорија мора да прибегне *тровању*, само да га уклони са света?

Да видимо шта су људи који су за време Шћепана Малог већ „носили пушку“, причали *Стјепану Љубиши* о том авантуристи, те је он то записао и штампао (у „Отаџбини“ III, стр. 46.—73.). По казивањима Шћепанових сувременика, он је једне ноћи 1766., путујући, набасао на кућу Вука Вулова Вранете Лапчића у Маинама, у којој је примљен као гост; а кад је излечио Вукову жену, остао је у њој дуже времена лечећи болеснике по околним селима. Лежећи једном и сам у грозници, слушао је како *Марко Тановић*, који је с једним црногорским изасланством био у Петрограду, прича: да је Орлов омразио Петра III и његову жену Катарину, да су „господа“ ухватили цара и везана послали у Сибир, а народ слагали да је преминуо и живу му „појали опјело“; да је цар побегао из Сибира и некуда у беспуће ударио, а господа окрунила Катарину за царицу. Али ако се где објави жив Петар, настаће покољ међу Русима... На то рече неко од присутних: „Да га хоће Бог пропустити до нас да не ослободи мљетачкијех *лаџмана!*“ Неко се на то насмеја говорећи: „Које би ни јаде самац и пусторук?!“ Али Тановић на то одговори: „*Дај ти мени цара*, па ће му свако опријенути као мухе меду! Виђи тамо преко врха ђе *владика крстом управља распуштени народ!* Без стеге пучина, као стока без чобана! Да Бог нама пропусти прогнанога Петра, би му се *Сриство* о врату објесило!„

Ако је Шћепан добро запамтио овај разговор и много о њему мислио, и Тановић је много загледао

Шћепана, и учинило му се да га је „негдје и поприје гледао“; а кад је после неколико дана у манастиру маинском видео *слику* цара Петра III, он нађе да Шћепан по свему *личи* на цара. И сад међу кнезовима који се ту десише настаде разговор о Шћепану. Његов домаћин рече да не зна ко му је гост; али толико може рећи да је у њему „пречишћена крв“, да је у свему врло умерен, да је мудар и чистац, „јер по трипут недјељом мијења кошуљу“, и пере се по сто пута: значи да је господин човек... На то ће кнез Војин: „Лијепо је, Вуче, код вас у Лапчићима, но се мука обикнути *цару који је сједио на највишем приједстолу на свијету*“. За ручком Тановић почне „чоплити плеће пецива“, па у плећци виде велику несрећу народну; али *срећа није погинула* — она је сакривена у једној пештери“. Стари кнез *Тујковић* одмах то протумачи: „Сакрита срећа: *цар!*“...

Тановић се после тога кришом састајао са Шћепаном, „и углавише злу игру да се Шћепан прогласи *царем мошковским*“. Сам глас о таквој могућности узрује цело приморје; и сад не прође ни дана а да људи са свију крајева нису долазили с поклонима да се поклоне Шћепану.

Которски провидур Ранијер пише Бубићу, надзорнику, и пита га шта се то у Маинама ради. Бубић изашље своје уходе; али му ови испричаше таква чудеса о Шћепану, да он извести провидура као да је сва та чуда својим очима видео. Ранијер пошље писмо у Млетке, а сам се пресели у Нови, да му је лакше побећи ако дође до невоље.

Сад почеше долазити и *црногорска* изасланства Шћепану.

Од тога се уплашише *Теодосије Марковић*, „који је свјетовне ствари на голо водио“, јер владика Сава мирно сеђаше на Стањевићима; а уплашише се и прото *Авраховић*, сердар *Ђурашковић*, *Лазар Богдановић* и *Пламенац*. Теодосије стаде обраћати владици Сави пажњу на опасност која прети „њиховом господарству“ од тога „лажног цара“; али Сава му одговара да је он *сит* тога „господарства“, јер се крстом не може вла-

дати „над злицама које ни од чега немају ђаса“. Ако народ призна Шћепана за цара, у толико боље: „дигнимо ми самар с врата, чувајмо цркву и вјеру да сирово дрво не изгори уза суво!“ Теодосије на то рече: „Да је тако мислио Данил, данас би оца на Цетињу алалекâ. Ти можеш Шћепана први у руку целивати, ја чисто нећу!“

Када „прибранији“ Црногорци видеше како је владика слаб, онда чак и они који су знали да је Шћепан „лажац“, помислише: „Прођимо се *поповске* владе! Њиме ћемо плашити народ, а он ће играти како ми успјевамо!“ — И они позваше Шћепана да дође на Цетиње, и то о Малој Госпођи, када се због храма скупља много народа.

Шћепан је отишао на Цетиње, и — наслоњен на свој мач, а под капом — држао је народу беседу да Руси и Црногорци треба једни другима да помажу, да су сада „у Мошковији ствари ударише низа страну, као поправ' гдје жена пуштеницом влада, која је вијенце погазила, кад својега мужа зајми у беспуће“. Он се могао на многим другим местима склонити да не гледа покоре у Русији, али га је срце вукло Црној Гори, па је дошао „да их испотаје *опипа* и *упозна*“. Прота Аврамовић му положи пред народом питање: је ли он одиста цар, па да му се клањају како пристоји цару; а ако није, они ће га ипак примити као добра човека? Ово питање у мало није збунило Шћепана; али Тановић одмах капу доле, па кликну: „Нека приступе они што су са мном одили у Петров Град на поклон цару мошковскоме!“ Кад ови приступише, Тановић с руком на прсима, рече: „Чуј народе! Ево нас седмине који смо се гледали с царем Петром очи у очи! Живе ни очи, *ми полажемо главе и имуће* да је ово цар Петар главом, а ето свједок виси у манастир под Маинама, пак нас *баците под гомилу* ако лажемо!“ На тако озбиљно јамство, *главари* посаде Шћепана и пољубе га у руку, а за њима и цео искупљени народ. Сад се Шћепан испрсио, али кротким гласом рече: „Ја, Шћепан са надимком „Мали“, којега *ви*, Црногорци, данас *признасте* господарем, примам част и

наређујем: да мирите крви међусобне, а свако ново зло биће злочинцу наново, и *погинуће руком од суда.* Црковну главу да почитујете као намјесника Христова на земљи! То заповиједа Бог и свети Јерусалим, *којима ја служим*". Кад се народ разишао, и кад главари са Шћепаном одоше у манастир, Теодосије је грдио и главаре и Шћепана тако, да су га главари морали затворити у једну ћелију, а они отпрате Шћепана у Лапчиће.

Владика Сава — у кога се Теодосије још надао — видећи да је народ признао Шћепана за свога господара, гледао је да себи и своме братству сачува барем *духовно* поглаварство, па пошље свога сестрића, ђакона Арсенија с писмом Шћепану, у коме га моли *за допуштење* да тог Арсенија завладичи, да му буде спрежник и помагач; јер је он остарео и изнемогао, па не може да служи цркву како треба... Шћепан је *одобрио* ову молбу владичину, и то је био његов први *владарски* акт; и од тога дана поче Шћепан збиља „царевати", а главари почеше, у његово име, управљати Црном Гором!

Ова „приповијест" Љубишина, написана по казивању Шћепанових сувременика, тумачи нам боље него сва сачувана документа *психолошку* загонетку: како је један бистар народ, као што су несумњиво Црногорци, могао поћи листом за једним „скитачем из бијела свијета"?!

Али, ако је митрополит Сава пристао уз Шћепана из поменутог разлога, а још више да спречи проливање крви између Шћепанових и Теодосијевих присталица, он је ипак појмио не само опасност која може загрозити због оваког „цара" с *турске* стране, него још више *из Русије;* јер је Сава био сигурно један од онога малог броја Црногораца који су знали како је „настрадао" Петар III и зашто га је „нестало", па је морао слутити како ће Катарина II планути гневом кад чује да Црногорци признаше некаква пробисвета за њена „блажено" упокојеног мужа. Стога је Сава одмах, 12. октобра 1767. год., писао у Цариград руском резиденту Обрешкову и јавља му: да се у Црној Гори појавио неки *Шћепан Мали*; да су га они као странца лепо примили; али се од 15. августа 1767. г. почело гово-

рити да је он Петар III, Теодоровић; а 25. септембра објављено је да је он одиста Петар III, и „од тога времена настало је у нас *благостање*, таква *слога и мир, каквих до сад у нас никад није било*“. Непријатељи црногорски дају велике суме новаца да се тај човек убије или протера, и ако се из *његових уста* још није чуло да је он Петар III, него само говори да је он Шћепан Мали „са добрима добар“. Писмо завршује владика молбом да му се јави је ли цар Петар III одиста умро или је жив, како би знали како да се према њему понашају и т. д. После владичина потписа има и врло мистериозан „постскриптум“ од самога Шћепана: да је он само Шћепан Мали, и да „више не иште него ли му је Бог дао“.[1]

Какво је то чудо: да је Шћепан успео, за тако кратко време, да направи у Црној Гори „благостање“, на чему су се дотле без успеха трудили сви архијереји црногорски?! То се чудо није могло направити мистичким фразама Шћепановим.

Медаковић (стр. 58.—59.) вели да је Шћепан, одмах у почетку свога *владања као цар*, завео највећу *строгост*. За малу *крађу* наређивао је да се *лопов обеси*. Једног Црногорца који је украо само лакат платна, обесио је о прву крушку. На Крстац, куда је највећи пролазак на пазар которски, оставио је десет цекина, те су стајали 15 дана. *Нико их није ни такнуо*. Из многих његових поступака види се да је био човек *енергичан* и *правичан*.

Није, дакле, никакво чудо што је Шћепан успео да заведе ред. И данас, у XX веку, народи који страдају од анархије лопужа, врло радо предају своју судбу у руке за које се увере да су *крепке* и *правичне*, а камо ли тек у XVIII веку! Тад и они Црногорци за које и Пучков и Тарасов тврдише да цркавају за новац, пролазе поред Шћепанових дуката, просутих по путу, као да нису цекини него шљунци!

---

[1] Документи о Шћепану Малом, из московскога главног архива спољашњих послова; преписао *Марко Драговић*, у „Споменику“ С. К. А. XXII, страна 5.—6.

Према томе „благостању“, можемо мислити како је било владици Сави када је добио одговор рускога посланика од 17. новембра 1767. г., у коме се Обрешков не може довољно да начуди владици Сави, како то чак и он не зна да је цар Петар III умр̏о још 6. јула 1762. г., и да је са „свима пристојностима“ у саборној цркви александровског невског манастира сахрањен, него, заједно са својим незналачким народом, запада у заблуду те верује некакву *лажову* који се међу њима појавио! Опомиње владику, да ће такво његово и његова народа понашање изазвати велику срџбу на царскоме двору, ако владика не употреби крајње старање да излечи народ од те заблуде, ако га јавно не изобличи као варалицу, ако га не протера и т. д.

Не треба да тек доказујемо да митрополит Сава није могао ни покушати да огласи за варалицу човека кога су сви Црногорци признали за цара, и који је тако успешно почео да заводи ред у земљи.

Мора бити да је Шћепан Мали сазнао за ову преписку између владике Саве и посланика Обрешкова, јер, на неколико дана доцније, Шћепан шаље у Беч *4 своја* посланика: архимандрита Авакума Милаковића, архимандрита Гаврила Дрекаловића, још једног калуђера и једнога „војводског брата“, да однесу његова писма од 2. децембра 1767. г., упућена царици и ћесару римском, као и кнезу Д. Галицину, пуномоћном министру руском на бечкоме двору. Ово последње тако је мистички написано, да га не вреди ни у изводу саопштавати. Да ли је и оно писмо царици руској и оно ћесару римском било тако исто мистично или јасније, не знамо, јер она нису наштампана у Драговићевим документима о Шћепану Малом. Међутим, ни писмо кнезу Галицину није брзо стигло у Беч. Посланике Шћепана Малог задржаше у карантинима на аустријској граници, одакле је архимандрит Авакум послао 3. јануара 1768. г. из Митровице кнезу Галицину писмо, које је овоме стигло тек 16. априла 1768. г. У томе писму архимандрит јавља да је послат од Њ. Имп. *Величанства Петра Феодоровића* с граматом њихову Имп. Кр. Величанству и с једним указом, који треба што скорије

да преда кнезу Галицину; али су га задржали у карантину, и он моли да га одатле пусте, „да не би он после био крив“. Други посланик Шћепанов, архимандрит Дрекаловић, задржан у земунском карантину, пише такође 9. фебруара 1768. г. кнезу Галицину и шаље своје писмо по грчком трговцу Михаилу Зубану, који га је одиста и предао 16. фебруара. Од овога је руски посланик сазнао и за Авакума: да је стигао у Митровицу и да је предао аустријским официрима на реверс писмо „кнеза“ Петра Феодоровића из Русије за Њ. Им. римског Јосифа II; да је затим Авакум стражарно спроведен у Земун, где је саслушаван и где је предао писма са српским адресама и великим печатима да се одмах пошљу у Беч. Посланици Шћепанови, када су се сви тако искупили у Земуну, непрестано бомбардују писмима кнеза Галицина; али овај ништа не одговара, него их шаље заједно са саслушањем Михаила Зубана своме министру у Петроград, и спроводи их својим писмом од 20. фебруара 1768. г., у коме прича како се некакав црногорски „месија“, који се појавио у оном „глупом“ народу, усудио да пошље неколико калуђера, који и њему пишу глупа и сваког презрења достојна писма и т. д.

Осим овога рапорта из Беча беше руска царица још раније примила извештај свога резидента у Цариграду од 10. децембра 1767., у коме јој јавља: да су га посланици венецијанске републике, досадашњи Розини и нови Ђустинијани, посетили и саопштили му извештај далматинског губернатора о некаквом страном скитачу, за кога су се проносили гласови да није нико други него пок. Петар III. Услед тога, цео онај крај, а нарочито Црногорци, указују му највеће поштовање. Он сам, користећи се толиком њиховом лакомисленошћу, предузео је власт, измирио старинске заваде и метнуо је на своју колибу грб Њ. Величанства, а пред њом стражу. Венецијански посланици додали су: да је, по мишљењу далматинског губернатора, целу ту смутњу направио Арсеније, садашњи помоћник митрополита Саве Петровића, који се том лутком служи да се он дочепа онога чина. Губернатор му је слао нарочите људе и

поручио му да не тера даље ту игру, али је Арсеније одговорио да он у целој тој ствари нема никаква учешћа; и тако губернатор Далмације не зна докле ће се та комедија терати, а међутим околни Турци већ су за ово сазнали, и глас о томе може доћи и до Цариграда. „Ја сам — вели Обрешков у том извешћу — благодарио млетачким посланицима за то саопштење, и зачудио сам се да се тако што трпи на граници њихове републике; али сам додао да цела ствар не заслужује никакве пажње, а још мање се ваља бојати какве опасности од Порте, јер би свако њено утицање само доказивало да она верује у скаске тога скитача. Сутрадан, после овога мог разговора с венецијанским посланицима, добио сам потврду од самог митрополита Саве Петровића у његову писму, које у оригиналу прилажем. Додатак к томе писму очевидно је надрљао са̂м тај лажов. На то писмо ја сам митрополиту одговорио да се чудим како се тако што могло догодити у његову подручју, и додао сам да ће он — ако не изведе свој народ из те заблуде; ако оног лажова не изобличи и не протера из своје земље — навући на себе и на свој народ гнев В. Имп. Величанства“ и т. д.

Док се ова преписка водила између Приморја, Цариграда, Беча и Петрограда, ситуација у Црној Гори беше се још више замрсила.

Уза свога *цара*, Црна Гора доби сад и свога *патријарха*, и то не каквог „самозванца“, него *истинскога патријарха*.

Последњи српски патријарх *Василије Јовановић—Бркић* беше принуђен турским зулумом да напусти патријаршију у Пећи и да бежи у свет, само да го̂ живот спасе; и пребегао је баш у ово време у Црну Гору (Милутиновић, стр. 100.), не само што му је ова била најближа, него што је ту била још једина од свију православних митрополија, којима је дотле био духовни поглавар, у којој се могао спасти. Ми ћемо даље видети да митрополиту Сави није било право што се у Црној Гори, поред њега, појавио и највећи српски црквени поглавар. Њему није ни могло бити право, не само због његова угледа у народу, него и из политич-

ких разлога; јер је Сава одмах разумео да ће Турци — који су се дотле чинили невешти „цару“ у Црној Гори — сада, кад је у њу пребегао турски чиновник, тражити да им га издаду, и тиме добити новога повода да нагласе своје право утицања на унутрашње послове црногорске; да ће Порта, ако јој Црногорци не издаду „патрику“, наћи новог оправдања да завојшти на Црну Гору.

И у том страховању није се преварио. Турска крене војску и захтеваше од Црне Горе да јој изда не само патрику, него и тога „цара“ (Милутиновић, на истоме месту).

Црногорци ударише у одрицање, и одговорише да тих људи нема у Црној Гори. Шћепан Мали стаде се озбиљно спремати да се одупре навали турске војске, поче да подиже *утврђења* и направи на Планиници *метеризе* (шанчеве), који се и данас по његову имену зову. Зашто баш на Планиници? Зашто само с херцеговачке стране? — Зато, што се Шћепан Мали највише бојао да Турци не провале из Херцеговине у Зету (Медаковић, стр. 59.), а за остале границе црногорске сигурно је мислио да су од природе довољно утврђене.

Пошто је до судара с турском војском дошло тек после годину дана (1768.), да видимо како је патријарх Бркић схватио свој положај у Црној Гори, а нарочито према Шћепану Малом. Обоје се види из његове архипастирске посланице, писане „католичком многонародству“ у Паштровићима уза Свете Посте. У њој им он тумачи како су и зашто постали постови. Тумачи им смисао светога причешћа, па онда на једанпут прелази из богословије у политику и наставља овако: „Ви (Паштровићи) нисте никада били ничији поданици; ваше оружје и слога с вашим земљацима (Црногорцима?) свагда вас одбранише и сачуваше спокојство у вашим пределима. Да би били срећни, примите своја *пређашња веровања*, па ће се утврдити ваша власт и ваше слагање (очевидно с православнима), учинићете да будете достојни најбоље управе. Покажите јадној *Србији* своју наклоност и своје добро владање, и подајте ту наду својим земљацима! Немојте се нимало варати када чу-

јете да се спомиње Шћепан Мали или Стефан! Стефан је грчка реч, и на вашем језику значи онога који носи венац, *увенчанога* (крунисанога). Он се назива *Малим* због речи Христових, који нас је учио да ћемо то ниже пасти што се више величамо и уздижемо. Нама не треба да се ишчуђавамо о његову роду и житију. *Немојте никада престати да верујете у њега!* Он види дела својих речи. Ако се он назива *Мали,* и ја себе сматрам за последњег раба Божјег (само што не каже: „и ако сам ја патријарх целог Илирика"). Ја сам се обавестио о њему; и при свем том што га не видим окружена *спољним* одликама оне личности *која је он у ствари*, ипак *ја знам да је он тај;* и о томе *сведочим* по истини, како се не бисте ни речима ни делом одстранили, него да заслужите благодати и да не навлачите на себе казну. Не велим ја вама да постанете неверни своме господару (републици). Напротив, останите под његовом влашћу, само немојте слушати пакости противне пријатељству и љубави, која треба да влада између вас и Црногораца; јер ви треба од сада да будете тешње спојени везама побратимства, него што је пређе било. Судите о делима Стефана Малог по ономе што је урадио од како се појавио, па ћете видети јесу ли та дела добра или не, и онда ћете примити моје световање. Што се тиче разнесених гласова да је он умрО, то је истина; али је умрО само за своју *империју* и за своју породицу, јер је он морао да се потуца по свету само да се спасе од својих сродника, а ја ћу се радовати успеху његових предузећа — — — —" („Споменици о Шћепану Малом", стр. 11. и 12.).

Обрешков је знао да није напамет претио митрополиту Сави гневом царичиним. Он је знао колико ће се царица наљутити када чује да има људи који верују да је Петар III (буди Бог с нама!) васкрснуо. Чак он није слутио колике и какве ће мере царица предузимати.

Још пре него што је добила руски превод с талијанског превода из Млетака горње патријаршијске посланице; пре него што је видела писмени доказ да чак и један православни патријарх верује и сведочи да је онај пробисвет одиста цар Петар III: разаслала је

Катарина II 14. марта 1768. г. 6 својих грамата; и то: графу *Румјанцову*, заповеднику мале Русије, смоленском губернатору *Текућеву*, ревељском губернатору принцу *Холштенбеку*, виборшком губернатору *Енгелхарту*, лифландскоме губернатору *Брауну* и губернатору новоруске губерније *Војекову*. У тим граматама јавља им шта се догађа у Црној Гори, шаље им копије писама које је о томе добила, па онда наставља:

„Вероватно је да ће самозванац сличне изасланике послати и у Русију, а можда ће се усудити да и лично покуша прелазак преко наших граница; и зато, да би се спречио сваки *разврат*, наређујемо вам најмилостивије:

1.) Сваки који хоће да пређе границу, добро да се посматра и да се испита о намерама с којима долази.

2.) Они који се не буду учинили нимало сумњиви, нека се пусте да иду и да живе где хоће, али дотичним командирима да се препоручи да испод руке пазе на њих да се не би ипак нешто испиљило.

3.) Који год не буде у стању да на саслушању јасно покаже зашто је дошао, ваља га задржати и прегледати му хартије; па баш ако се у овима ништа не нађе сумњиво, треба га задржати под руком док одовуд из колегије спољашњих послова не стигне одлука о њему.

4.) Оне који се одмах покажу сумњиви, или би се због њихових разговора и поступака на њих посумњало, ваља одмах без ларме ухапсити, ма под каквим изговором, па их амо послати с подробним разлозима за сумњу.

5.) Све ове опрезности нарочито употребити према путницима од оних народа који имају сличности с Црногорцима или живе у њиховој близини, а нарочито према свештеницима и старцима из оних крајева. Ове ваља без икакве церемоније, али и без насиља, одмах узети под стражу чим стигну на границу, па их онда прилежно испитивати и разгледати све њихове хартије; и за које се нађе да нису сумњиви, послати их на неко време у ма какав манастир, где ће се наставити брижљиво мотрење над свим што буду говорили и радили; а већ оне који се и најмање покажу сумњиви, ваља одмах овамо послати.

Деликатност и *важност* овога посла захтева да при извршењу ове наредбе поступате обазриво и усрдно. Зато ћете узети на себе да лично (ђенерал-губернатори!) саслушавате оне што долазе у њихову чину и звању, из чега ћете одмах и о осталом лако судити. Не сумњам да ћете урадити са своје стране све што треба да се овај посао свршава с толиком опрезношћу, да не буде никада непотребног разглашавања".

Само онај који зна како је свршио несрећни Петар III, разумеће зашто се Њ. Имп. Величанство оволико не само наљутило, него и *уплашило*, и зашто наређује овако драконске мере противу свију путника у Русију, а нарочито противу бедних свештеника и стараца, ако су само из *близине* Црне Горе!

Али ни ове грамате не изгледају јој довољне да је осигурају од авети Петра III.

Истога дана шаље царица и у Беч своме посланику кнезу Д. Галицину овакав „рескрипт":

„Које из разних Ваших депеша, а које другим каналима, обавештени смо потанко о самозванцу који се појавио у Црној Гори. Истина, да цео свет зна да је Петар III умр̏о, и да према томе тај варалица неће нигде наћи потпоре; али, узевши у обзир да је он, у својој злочиначкој препредености, успео да улови један део црногорскога народа, наравно само зато што је тај народ у тами највећега незнања, и зато што су Црногорци наклоњени отмицама и пљачкама, па су помислили да ће у њему наћи предводиоца за такве послове: — то — с једне стране, да би се зло угушило у самом почетку; а с друге стране, ради спасавања црногорскога народа, који се одавно умиљава (ласкајуштагосја) Нашој империји због православља, од неминовне погибије са стране суседних држава, јер ове неће трпети на својим границама да тај варалица скупља око себе гомиле олоша и зликоваца једино ради пљачке и насиља — нашли смо за потребно да пошљемо у Црну Гору нарочитог изасланика са Својим граматама тамошњим управитељима, те да их он и њима и усменим објашњењима истине изведе из те заблуде, тако несрећне за њих саме. Нашли смо да је за то изасланство

способан саветник Вашега посланства *Мерк*, и наређујемо Вам да га одмах пошљете у Црну Гору, издавши му потребне новце за пут. У прилогу наћи ћете оригинал грамате коју он треба да понесе, и указ Мерку, из кога ћете опширно видети шта му се наређује. Ви са своје стране имате да, у име Нашега двора, учините тамошњем венецијанском посланику комплименат за саопштења која Нам је република учинила и преко Вас и преко Нашега резидента у Цариграду, и која су тако пријатељска; па му онда саопштите да Вам је наређено да пошљете Мерка у Црну Гору с граматом, од које му можете дати превод, и замолите га да од млетачког сената изради писма, у којима би се губернаторима и другим млетачким старешинама у ономе крају препоручило да буду на руци Мерку и саветом и стварним помагањем, чиме би Нам република учинила нову угодност, и обвезала Нас да ми њој дајемо стварних доказа Наших добрих жеља за њу.“

Указ Мерку био је врло опширна инструкција, у којој му се наређује, до најситнијих детаља, све што треба да ради само да на *ма који начин* уклони самозванца из Црне Горе, и да му учини немогућним да наставља или понавља ту улогу ма где било. Отвореније му се није смело наређивати да га убије.

И ако је кнез Галицин, у једном ранијем свом рапорту, молио руску владу да му скине с врата „тога Мерка, јер му у Бечу не треба“, опет је тај Мерк морао имати јаке протекције на двору, када царица баш њему поверава тако важну мисију за Црну Гору. Али она се уверила да тај велики дипломата нема ни толико памети, колико један најобичнији официр њене гарде. Мерк је базао и трошио грдне паре по Млецима; па не само да није успео да добије препоруке за млетачке чиновнике у Боци, него ни допуштење да тамо путује (Млечићи нису хтели да се компромитују пред Портом). Кад му је из Петрограда наређено да више ништа не чека, него нека са својим пасошем оде у Црну Гору, као што је и потпоручник Тарасов ишао, он је отишао у Котор, где су га Млечићи толико давили претераним почастима, да не само није могао отићи

у Црну Гору, него није могао ни видети ниједнога Црногорца, по коме би барем писмо могао добацити владици. Покушавао је да то учини из Дубровника, али га тамо не пустише ни у град. И тако је Мерк, провозавши царичину грамату на Јадранима, вратио је у Беч Галицину. На његову рапорту о тој неизвршеној мисији, Катарина II написала је својом руком: „Да је ма који капетан из гарде послат с граматом Црногорцима, ова би поуздано била предата; а овај фини политичар вратио се не учинивши ништа, сем врло оштрог размишљања. Треба га одазвати из Беча“.

Случајно, баш у то време, најенергичнији „посланик“ Шћепана Малог, архимандрит Авакум, обријао је браду, прерушио се у грчкога трговца, и прогурао се — после силних авантура — до кнеза Галицина у Бечу, и предао му Шћепанова писма.

Кад је Галицин упоредио ову енергију и издржљивост Авакумову са својим саветником Мерком, он је одмах одлучио да царичину грамату и своја писма патријарху Бркићу и владици Сави пошље по том обријаном архимандриту. Он га је, дакле, лепо примио, дао му на трошак једно 80 дуката, саслушао га је и бацио на хартију све што је Авакум знао о Шћепану Малом; па онда му је a + b доказао да је самозванац лажов, и придобио га је за мисију коју је хтео да му повери.

Штета што је саслушање Авакумово сувише опширно, да бисмо га могли овде у целости саопштити (оно је цело наштампано у Драговићевим документима о Шћепану Малом, „Споменик“, XXII, стр. 28.—32.). Ми се морамо ограничити само на неке детаље које до сада нисмо навели. По њему, Шћепан је 1766. г. дошао из Босне у Црну Гору, где је неколико месеци *лечио рањенике*, саветујући људима да се мире, *„јер није далеко до господара“*. На питање одакле је, одговарао је: *„Са истока“*. С Тарасовом се дуго разговарао, али се не зна о чему. Кад је био у Котору, где је живео од „каменарства“, наговарао је једном друга да га пошље у Русију с врло важним писмима. Кад је на капијама которским видео *грб Стефана Душана Силног*, Шћепан се *заплакао*, исто тако кад је видео слику

Петра III у Маинама. Кад је 1767. г. сувише енергично мирио две закрвљене породице, неки су хтели да га истуку; али он им је врло љутито одговорио: „Када Господ Бог зажели, *ја ћу учинити да ниједан од вас не понесе ни најмањег оружја*“. Једанпут се неко налактио на њега. Шћепан му је казао: „*Кад би ти знао на кога се налакћујеш*, ти би бежао од мене као од огња“. Све ове његове изреке, у вези с гласовима који се онда пронеше да је Петар III жив и да се потуца по М. Азији, створише у народу уверење да је он прерушени цар. Главари се обратише владици Сави с питањем шта он мисли о Шћепану. Владика их упути да њега самог питају. Шћепан им је одговорио: „Тек када ви сви признате Бога истинога, и *када се међу собом на свагда измирите*, сазнаћете ко је Шћепан Мали“. Сад је Сава отишао лично у Маине да посети Шћепана; али га је овај добро избрусио што не води никакве бриге о повереном му хришћанском стаду, него га пушта да живи у зверству и безакоњу. Услед тога, владика одмах сазове народни збор, да се цео народ измири и да од сада престане међусобно пролевање крви. Народ пристаде да ухвати мир, али само до Ђурђева-дне 1768. То је ражљутило Шћепана, који је тражио вечно измирење, и који је сад зато тражио: ко је отео туђу жену, па живи с другом, да ову отера и да прими натраг своју. Ако га послушају, помоћи ће им и Бог и *Русија*. Народни збор пристао је сада на све што је Шћепан тражио, и дао му је титулу цара, коју он у разговору није трпео, него само на писмима. Кад су му главари саопштили одлуке збора, Шћепан им је одговорио: „„Ја нисам овамо са̂м дошао, него ме је послао Господ Бог; јер сам чуо његов глас који ми је казао: „Устани, пођи и труди се, па ћу ти ја помоћи!““ — Одмах после тога Шћепан је разаслао писма по свој Црној Гори и околним земљама, у којима прописује најстроже казне за злочинства; иначе свима препоручује да живе на миру с Турцима до велике невоље. Затим је он сазвао збор и упитао где су оне медаље које је слао руски двор; и при том је показао да зна ствари тако, као да је у Петрограду пред њим

све рађено. Ово је још више утврдило веру да је он Петар III, и од сада се његово име помињало на сваком богослужењу. Авакум је лично видео да је Шћепан накуповао велику количину хране, и да је лепо угошћавао свакога Црногорца који би к њему дошао. Откуда Шћепану новац, Авакум не зна; али је чуо да је он у Дубровнику продао једну панагију за 7000 дуката...

Писмо кнеза Д. М. Галицина патријарху Бркићу и митрополиту Сави од 13. августа 1768., које је послато по Авакуму, врло је опширно. Од њих се тражи, по заповести царичиној, да се самозванац изобличи пред народом као варалица, да се протера, или још боље: да се преда вишем суду (у Русији?), који ће му строго судити за несрећу у коју је увалио народ. Ако духовни главари изврше заједно са световним ово што се од њих тражи, Галицин обећава богату награду; у противном случају, прети да ће Русија сасвим дићи руке од Црне Горе и њена народа.

И ако је архимандрит Авакум врло обазриво приступио својој новој мисији; и ако није ни ишао преко Котора, него се сасвим с друге стране прикучио Црној Гори: опет ни он није успео да преда владикама и главарима царичину грамату. Авакум је *затекао целу Црну Гору опкољену млетачким трупама*, које апсолутно нису пропуштале никога да пређе у Црну Гору. Ако је то ипак покушао какав турски поданик, њега су хватали и предавали турској власти; а ако је то покушао млетачки поданик, тога су бацали у тамницу. Тако су урадили и с једним човеком кога је Авакум погодио да однесе писма на Цетиње. Кад се уверио да је то немогућно, он је, по заповести кнеза Галицина, однео писма у Млетке и предао их маркизу Маруцију.

Шта се то догодило у Црној Гори да је она сада опкољена и млетачким и турским трупама?

Од како се Шћепан прогласи царем, и од како је владика Сава морао да тражи његово допуштење да завладичи Арсенија, стадоше му долазити не само поклисари оближњих племена, него и исред Старе Србије, Арбаније и Херцеговине депутације с даровима, те се потресе и *узрује сва земља с мора на Дунаво.*

Млетачка сињорија видела је колика је опасност за њене поседе у Далмацији и Боци; па кад није могла рачунати на своју пешадију у оном стењу — а покушај с тровањем не пође за руком — то се прибегло лукавству, обичном оружју слабих влада. Послаше му Которанина, сердара Бујовића да га подмити, само да иде из Боке, да их не завађа с Портом. Шћепан врати Бујовића с оваквом поруком: да међу њима нема мира *док му не пошљу кључеве од Будве, Бара, Драча и Улиња*, које су Млечићи преваром отели Балшићима, пак три продали Отмановићу. Сада сињорија посла у Котор за провидура врло вештог човека, Паскала Цикоњу. Овај је сазвао све главаре бокељске и разложио им је каквој се опасности излажу и они, ако не наговоре Шћепана да иде у Црну Гору, или ако хоће у Млетке, где би могао *обилато* живети. Кнез Јако Станишић одговорио је, у име свију главара, да они не могу погазити гостопримство указано Шћепану. Звао се он цар или кнез, шта се то тиче султана, кад Црна Гора *свакако није његова?!* Шта се он плаши од празног имена?! „Томе неће нико вјеровати ко слано једе. Ако би Шћепан драге воље пристао да иде на Цетиње или у Млетке, они му неће сметати; али изагнати га нећемо док не останемо на једној ђевојци, јер су *тање наше теразије на којима мјеримо поштење народно*“. Кад је владика Сава добио писмо од Обрешкова, он је, под пресијом Теодосија, написао једно писмо Црногорцима, у коме им доказује да је Шћепан лажов. Овај сазове збор и викне: нека народ бира или њега или *црну каву*, јер не могу двојица у једној земљи господарити! Збор се наљути на владику и побије му сто волова, као *глобу* за непослушност, и поделише месо од тих 100 волова по народу *на пушке*.

Међутим су велики везир и млетачки посланик Ђустинијани у Цариграду потписали уговор о савезу да једновремено нападну на Црну Гору. За ову је била највећа невоља што ни од куда није могла добити муниције. Забрањено је Бокељима, под најстрожом казном, да продају Црногорцима прах и олово. Кад им је сердар Петар Ћеловић из Рисна изручио три мазге

натоварене муницијом, он је то *платио главом,* јер га Млечићи отроваше.

Кад се гора лишћем обуче, свали се турска војска преко Кома и Васојевића, па обухвати Пипере, Куче и Бјелопавлиће све до обале реке Мораче. Командант те војске беше *Караман-паша* дукађински. У исто време и *Махмуд-паша* скадарски дође бродом уз језеро и утабори се на Виру да преполови Црмницу. Трећа војска — под командом *Осман-паше,* везира босанског — слеже се од Никшићске Жупе до Грахова. Као главни командант над ове три војске дошао је Румели-валиси из Битоља, који је седео у Спужу.

Млечићи са својом војском утаборише се у Будљанском Пољу, на Царинама. Одатле сипаху мито да дочепају жива Шћепана, али им то ништа не поможе. Тада Ђустинијани домами на превару кнеза Никца Мартиновића, Жмура Стојановића и једног Рајичковића од браићске општине, кнеза Марка, Васа и Ђукана, сва три Зеца, а од маинске општине Марка Кнежевића и калуђера *Јосифа Вукићевића,* „и ту их, без суда и без исповјести, *објесе о конопљу по галијама*“. Цека Стефановића ухватише зато што је Шћепану послао ракије и сувих смокава. Његова жена, врло лепа кћи Арсе Ђокића, изађе пред провидура да испроси мужа. Срамотни провидур јој обећа да ће јој га даровати, ако она с њим преноћи. Зажари се Стана као паприка, па рече: „Дражи је мени мој образ, но муж и син, па ако их оба објесио сутра! Не дам поштења у мито; *то су млетачки откупи!*“ Овај терор млетачки у Боци учинио је да су и неки Приморци пристали у млетачку војску, које је сада било до 8000. Патријарх Бркић, у своме писму од 1. априла 1768. г., кори архимандрита паштровићског што се одвајају од Црногораца. Из тога писма види се да је Махмуд-паша придобио за себе и горње Брђане, пославши им 5000 ока пшенице.

Колико се скупило турске војске на граници црногорској, не знамо тачно. Медаковић тврди (стр. 59.) да је бројала 80.000 људи. Међутим та цифра не може бити тачна; јер је Турској претио нов рат с Русијом, и Порта је баш у то време наредила свима спахијама у Турској да иду на Бендер.

Дакле, нема сумње да су се Порта и република решиле да нападну на Црну Гору. Али зашто? Шта је casus belli?

— Шћепан Мали!

То се види из писма које је Мехмед-ага, мјухурдар румелијскога бејлербеја, упутио „старешинама његушким“ и из њихова одговора.

Шћепан Мали писао је директно бејлербеју и нудио му да се помире, *„јер ви се нама можете користити противу ваших великих непријатеља“*.

Бејлербеј је ово писмо Шћепаново послао на Порту и чекао је даља упутства (сва та писма у руском преводу, „Споменик“ XII, стр. 37. и 38.). Мора бити да је добио заповест да свршава с Црном Гором пре него што букне велики турско-руски рат, и он је напао. „Шћепан — вели Медаковић (59.—60.) — дочека Турке и с њима се побије; но не могући великој сили одољети, повуче се у горске предјеле. Један логор турске војске стајао је у Бјелопавлићима, а други у Црмници. На једном се провали облак и удари гром у табор скадарског везира у Црмници и *попржи му војску*, те се од овога небесног страха *сва турска војска разбјегне;* други опет гром у исто вријеме удари у дуждеву барутану, ђе сав прах запали, ког он Црногорцима ни за какве паре није давао. Једна чета Црногораца отела је од Турака читав један транспорт муниције, па сада црногорска војска нападе на турски логор у Чеву, и рашћера га. Турци су искали Шћепана Малог да им га живог у руке предаду, па ће од ратовања одустати, но у том захтевању остали су Турци безуспјешни. Шћепан је често *пролазио* кроз народ, а народ га је почитовао, видећи га отважна и брижљива за горске ратоборне витезове“.

Симо Милутиновић (стр. 100.) тврди да је Шћепан „целу годину дана био сакривен у манастиру Св. Николе у Берчели, па је после наставио да влада у Црној Гори“. Ово више личи на Шћепана који је хтео да мири цео свет у славу Св. Јерусалима, и који није био нимало ратоборан.

Пошто није вероватно да су једна провала облака и два грома „попржили“ сву турску војску, и да је само та незгода осујетила предузеће турске и млетачке војске, да видимо шта су сувременици причали Стјепану Љубиши:

„Турски војсковође *нијесу били* међу собом *сложни*. Паше босански, дукађински и арбанашки, *српске потурице* гледали су кривијем оком гдје им заповиједа сераскјер, познавали су тегоћу рати с Црногорцима, знали су лијепо да су Млетци из лукавства *омотали Турчина у ову рат да таре силе о стијену;* омилили им хареми и та лагајност, пак *одмицали* и *дуљили*, е да се султану и бегрелбегу додије. У пет недјеља крвавог боја сриједом Црмнице и покрај Чева, не могаше Турци ступити ни хромице, а камо ли да се састану три војске на Цетињу, како је углављено било. *Војска турска није имала довољно хране*, јер кроз оне планине кршовите и беспутне нијесу могли преносити брашненице, а *без воде* удари *болест* и *помор*. — — — Сва је мука падала на *Тодосију. Шта да се ради без праха?* Бајо Гавриловић Цуца потхвати се пред главарима да ће *отети турску џебану* ако главарима пође за руком уставити бој за три дана. Ово им је пошло за руком, и Бајо је одржао реч: отео је дванаест товара фишека у тестама. „У које дијељаху прах по војсци, дође војводи Милићу улак са Цетиња и каза: да је ударио гром и упалио једанак џебану и турску и млетачку, на Виру прву а у пољу будванском другу. Овај догађај обесели и похрабри војску црногорску, и ударе сложно на сва три табора. На Виру Махмуд паша, пошто опали село Годиње, и оста *без праха*, ноћу превезе војску на отоке Врањину и Лесендро, пак сутра-дан пут Скадра. Ко се не мога у чуњеве укрцати, или се у језеру утопи или погину. Паша босански, кад чу за погибију на Велестову, диже логор ноћу пак умаче без боја. Највише је поклаће било около Озринића и Пјешиваца, што су Турци попалили у први мах. Црногорци раздвоје војску сераскјерову на троје, да једна другој не помаже. Један дио погине до трага, а други пријеђе ријеку без оружја, пошто му се половина удави, најпотоњи без боја

омакне пут Спужа. Колико је изгинуло Турчина није се никад право дознало, но су људи бројили до петнаест хиљада заједно с утопцима. Црногораца је свега боја остало мртвијех пет стотина, али су љуто пострадали, прво од паљевине, а друго што се те године није пожњело ни зрна жита. — И Млечићи дигну војску задовољни што је турска војска пропала на Црној Гори, и што је Шћепан Мали очистио са њиховог земљишта".

Као што видимо, нису само гром и провала облака били узрок за неуспех овога турско-млетачког предузећа против Црне Горе. Било је за то многих узрока, који довољно објашњују овај турски пораз.

IX.

КНЕЗ ДОЛГОРУКИ И ШЋЕПАН МАЛИ.

4. октобра 1768. г. објавила је Турска рат Русији „за васпостављење права Пољске“ која је Катарина II повредила.

Знајући још из раније да мора доћи до тога рата, царица руска беше још 26. јула 1869. г. послала своју флоту из Кронштата у Средоземно Море, да направи диверсију онде где је за Турску најосетљивије — да подигне устанак у Грчкој; а кад јој је оглашен рат, послала је своје изасланике у све балканске земље, да изазову устанак свију хришћана противу Турске.

Ти су изасланици однели чувену прокламацију Катарине II свима грчким и словенским народима од 29. јануара 1769. г. (она је наштампана у целини и у Медаковића, стр. 61. и у Милаковића, стр. 174.).

Изасланство које је однело царичину прокламацију у Црну Гору, имало је две мисије: да дигне и њу и све околне хришћане противу Турске и да уклони Шћепана Малог из Црне Горе. У том изасланству беху кнез Јурије Владимировић *Долгоруки*, ђенерал-мајор, као шеф мисије; за тим потпуковници Алексије *Лецкеј* и Тодор *Херсдорф*, мајор Андрија *Розенберг*, капетан Иван *Мановски*, капетан *Пламенац* и приморски „граф“ Иван *Војиновић*. Они су имали уза се и неколико подофицира, а повели су успут и 20 војника „Славонаца“, које су сигурно нашли у венецијанској служби. У Млецима им се придружио и архимандрит Авакум, кога је кнез Орлов, главни командант руске експедиције за Грчку, задржао код себе док не стигне кнез Долгоруки.

Овај је стигао у Италију тек месеца јула 1769. г.; и тек 30. јула стигло је ово изасланство на паштровићску обалу. У „парадним“ мундирима искрцали су се на обалу 30. јула; али да су знали какво их пентрање чека пуних 8 часова до првог села Глухог Дола, не би сигурно помислили на парад. Мртви уморни, морали су се целог 31. јула одмарати; само су Војиновића послали с људима да пренесе прах и олово с њихове дереглије, што је врло споро ишло, јер „Црногорци нису знали шта је послушност“. Предвече кренуше даље, и после поноћи стигоше у манастир Бурчеле, у Црмничкој Нахији.

1. августа послаше патријарх Василије и митрополит Сава своје људе да поздраве руску мисију, која је међутим разаслала наредбе да се сви(?) Црногорци скупе на Цетиње 6. августа.

„2. августа — записао је један официр, који је о целом бављењу ове мисије у Црној Гори водио тачну „журнальную записку“[1] — у 10 часова пре подне дође у Бурчеле Шћепан Мали на коњу, праћен од неколико Црногораца. Кад је пуштен пред кнеза — из његова говора, понашања и поступака — морало се закључити да је то нека лакомислена или сасвим будаласта протува. Раста је средњег, лице му је бело и глатко, коса црна, зачешљана назад и распуштена. Млад је, око 35 година. Одевен је у свилену белу антерију. На глави му плитка капа од црвеног сукна, коју ни пред ким не скида. С левог му рамена виси позлаћен ланац, а на овоме иконица у извезеној кесици; у рукама носи турски чибук. Глас му је танак, налик на женски. У 11 часова дође патријарх Василије, човек слабог здравља, простосрдачан прави калуђер. Поседео је код кнеза 1½ час, па је отишао; а Шћепан остаде до 5 часова. Много је говорио; али се из свега могла видети сама глупост и ветрењаштво, и ако Црногорци то са страхом и смиреношћу поштују као пророчку красноречивост. У 5 часова кнез је са својим официрима отишао

[1] Њу је Љуб. Стојановић превео и саопштио у „Годишњици“ XI, стр. 298.—340.

пешке патријарху, и разговарао се с њим насамо. Шћепан је остао у другој соби, седећи на постељи, *где је лежала гола сабља*".

По савету кнеза Долгоруког, патријарх написа посланицу свима *босанским* и *арбанаским* племенима, у којој их, као њихов духовни старешина, позва *да се лате оружја против општег непријатеља.* Са своје стране, кнез посла *манифест свима војводама* брђанским, грађанским, климентским, кастратским, хотским и других племена како грчког тако и римског закона.

4. августа стигао је кнез са својом свитом на Цетиње и одсео у манастиру. 5. августа дошао му је патријарх с неколико главара из оближњих села.

6. августа, на Преображење, после литургије је црногорски збор. Најпре је прочитана посланица патријархова, у којој изобличава слепо мишљење Црногораца о Шћепану Малом; јер он није тај за кога се издаје, него варалица, протува, смутљивац и непријатељ народни. Зато Црногорци треба да оставе тога човека, а своју погрешку да загладе *верношћу и одношћу руском двору.* Ову посланицу прочитао је јеромонах *Теодосије,* можемо мислити с коликим задовољством.

Међутим, Црногорци — који су се сећали патријархове посланице Паштровићима, у којој се сасвим супротно говорило о Шћепану Малом — нису хтели да воде рачуна о томе што је патријарх тако из основа променио своје мишљење о Шћепану Малом, него гувернадур и остали главари замолише кнеза Долгоруког да им он, својом руком, напише и својим печатом утврди да је Шћепан Мали варалица. Кнез Долгоруки одмах је ту изјаву написао и потписао; па кад је та његова сведоџба прочитана народу, *„изгледа да га је то умирило"*. Тек пошто је све то свршено, приступило се врло помпезном походу из манастира у збор; и кад је кнез дошао у средину народа, наредио је да се прво прочита његов манифест, у коме је на српском језику изложено зашто је он дошао у Црну Гору, благовољење и милост Ђ. В. руске царице народу црногорском и шта се од њега тражи, и обећана му је унапред висока заштита. Затим је капетан Миловски про-

читао царску повељу и превео укратко њену садржину на српски. Напослетку је запитан народ: обећава ли он за такву милост, указану му од руског двора, са своје стране верност и оданост, и жели ли да то утврди заклетвом? Пошто је народ громким гласом обећао да ће испунити што се од њега тражи, свештеник, који је ту обучен стајао, почео је читати формулар заклетве, а народ је понављао. После су сви целивали крст и јеванђеље, што је трајало до позног вечера, јер је на збору било око 2000 људи. Кнез похвали народ за верност и подели му 500 (пет стотина) дуката, па онда распусти збор до даље наредбе.

7. августа. Како су неке нахије биле далеко, то је већина Црногораца заноћила око манастира. У 5 часова изјутра загрокташе пушке. Шта је било? — На цетињском пољу појавио се Шћепан Мали на коњу и голом сабом зауставља Црногорце који су били пошли дома, и враћа их к манастиру. „Црногорци су непрестано пуцали из пушака. Заборавивши јучерашњу заклетву, са свију страна трчали су метежнику, који, окружен овим лакомисленим народом, продужаваше пут к манастирским вратима; и задржавши се недалеко од њих, понављао је овом непостојаном народу обичне своје басне, и тако је провео неколико часова. Кнез призва губернатора и нареди му да објави Црногорцима да оставе тога метежника, па да иду дома, а Степана да доведе у манастир. Ова је наредба понављана више пута; *али како је извршење ишло споро*, то кнез заповеди *да се Шћепан ухапси*; а ако се стане противити, да се убије као метежник. Ова одлучна заповест уплаши Црногорце; и Шћепан, видећи да се народ од њега удаљује, дође у манастир. Кнез нареди да му се одузме сабља и да се одведе у тамницу. То је произвело у народу чудну промену. Оно лакомислено одушевљење пређе у необуздану јарост и беснило. Сви стану у глас викати: *да се обеси, да се обеси!* Кнез је морао изићи у народ да га умири. Али с овим учини још горе, јер народ поче викати: или да се обеси, или да се исече на комаде! Ово би, разуме се, и било, да кнез није својом великодушношћу заштитио живот овог

хапсеника. После дугог наговарања грофа Војиновића, народ се сагласи да поклони кнезу живот Шћепана Малог и задовољи се тиме што је затворен у *вечиту тамницу*".

Да прекинемо часком податке из дневника Долгорукове мисије, па да се упитамо: како то да је цела ова експедиција могла доћи у Црну Гору, када смо напред видели да млетачке власти нису никога пуштале, па чак ни легационог саветника Мерка, који је толико био препоручен сињорији?! Како то да кнез Долгоруки — коме је један од главних задатака био да се дочепа Шћепана Малог, и да га или уклони из Црне Горе, или да га за навек учини безопасним — не само прима Шћепана — који му одмах, 2. августа, долази у Бурчеле са својом свитом — као каквога одличног Црногорца, него га не узима на испит, не ставља га под стражу, оставља га у своме стану с голом сабљом поред њега, докле он враћа визиту патријарху?! Зар је Шћепан уопште *смео* отићи кнезу с „неколико Црногораца", кад је знао како га Русија мрзи, и колико се труди да га се дочепа, те да му смрси конце?! Видесмо да Шћепан и 3. августа опет долази кнезу; и овај опет не предузима ништа противу „зликовца самозванца", него га слободно пушта да зађе по селима и да „мути" по народу. Тек кад је о томе извештен, кнез наређује гувернадуру да узме Шћепана под стражу и да га доведе на Цетиње. Ни та његова *заповест не извршује се*. Гувернадур је на збору 6. августа, али кнез га и не пита је ли довео Шћепана под стражу! На томе збору не помиње се ниједном речју митрополит Сава, духовни поглавар Црне Горе. Како може бити црногорски народни збор без црногорског владике?! Патријарх Бркић само је гост у Црној Гори. Откуда он, при свечаном отварању збора, с леве стране кнежеве?! Па ни сутра-дан није Шћепан доведен под стражом, него он с голом сабљом у руци враћа народ и иде на манастир, у коме је кнез с толиким официрима и војничком свитом својом; и онда се *„парламентира"* неколико часова, докле кнез најзад не нареди да се Шћепан ухапси. Али се и та заповест нешто *споро* врши!... И тек кад је кнез поновио заповест:

само ако се томе успротиви, да се убије као метежник, Шћепан је ухапшен! И тек та заповест, коју је кнез по својој мисији требало да изда чим је ступио на црногорско земљиште, прави чудо од народа, који га је мало час плотунима поздрављао чим га је угледао, а који сада тражи да се његов Шћепан обеси, и узима грех на своју душу. И сад кнез Долгоруки мора да *измоли* од разјареног народа живот тога „зликовца, варалицу и т. д.“! Како се све то слаже?!

Да загледамо мало ближе у извешћа млетачких власти у непосредној близини Црне Горе; и ако су та извешћа, по тврђењу Љубе Стојановића, тако „*штура*“.

Пашкоје Цикоња, изванредни провидур млетачки у Котору, својом депешом од 5.—16. августа 1769. г., јавља: „11. тек. месеца (у XVIII веку била је разлика између старог и нов. календара 11 дана) *украло се неколико Руса*, који су на два брода дошли из Јакина и довезли много ратне опреме за Црногорце. Један од њих Ђорђе Долгоруки, ђенерал, намерава одвратити Црногорце од лажљивог Шћепана и прошао је на Цетиње; на граници било је при том жива окршаја међу Турцима и Црногорцима“.[1]

У другој депеши од 10.|21. августа исти изванредни провидур јавља опширно шта је било на Цетињу на Преображење, а шта сутра-дан. Главни провидур Далмације Динко Кондулмеро јавља са своје стране: да су се Руси искрцали испод Спича (отоманскога града, који се граничи с Паштровићима), на 14 миља од Будве; да су искрцали мноштво пртљага, барута, олова и новаца; да их је тамо дочекало до 600 Црногораца, који су све то пренели. Наредио је да се на тој страни појача стража по копну и по мору.

На основу млетачких службених докумената, Симе Љубић овако реферише:

„У том букну рат између Турске и Русије; на прве знакове тога рата Шћепан просу глас по Црној Гори, *да се све то ради за њега, да му набаве др-*

[1] *Симе Љубић*, „Споменици о Шћепану Малом“; „Гласник“, II одељак, књ. II, стр. 112.

жаву од Скадра до Дубровника, као накнаду за руски престо. — — — Услед тога буде одаслан кнез Ђорђе Долгоруки у Црну Гору с налогом, *да утамани Шћепана и да Црногорце зарати с Турцима.* — — — На црногорском збору прочитана су писма у којима их је царица руска бадрила да ударе на Турке и *да отерају лажова*, те им је обећавала, да ће их лепо помагати и *да неће мира с Турцима утаначити, а да не осигура њихову потпуну слободу.* Црногорци примише збиља с одушевљењем Катаринину реч *о Турцима* и заклеше се у име свега народа, да ће јој бити верни и своју крв за њу у свако доба пролити, *али не тако и на захтев о Шћепану.* Овај, чим је сазнао да су Руси дошли, *побеже* у клисуре око Грађана и одатле је *сипао на Русе сваку погрду,* казујући народу, да су они дошли, да га преваре и упропасте. Долгоруки је хтео, да те увреде опере *крвљу* Шћепановом, зато се одлучи да *подмити* његове главне присталице, и с тешком муком пође му за руком да их придобије за себе, па посла *Ђура Пешикана,* да га силом ако не иде друкчије, дотерају на Цетиње. Испрва Шћепану се никако није силазило у Цетињско Поље, али после нађе, да ће му скочити углед у народу, ако га овај види на Цетињу, како слободно излази пред своје *душмане.* Појаше дакле коња па одјезди Цетињу. Кад се појавио, Црногорци (као „затрављени“) оборе огањ из пушака *у знак поштовања и притрче му насусрет да му се поклоне.* Тај чин силно смути Долгорукога, те позва к себи старешине, оштро их укори, што су тако брзо погазили заклетву, коју су јуче положили руској царици и запрети им, да ће онога часа отићи из Црне Горе, ако не одрже своје заклетвом потврђено обећање. Старешине се збунише оштрином његових речи, похитају у светину, која беше на пољу сакупљена, па је „распаљеним“ беседама разјаре противу Шћепана, те га одмах ухвате и предаду Долгоруком. — — — Долгоруки нареди да га одведу у једну собицу манастира, и ту да га Руси чувају, а народу објави да је Шћепан лажа и варалица, и да ће му сама царица судити. *Када се уверио, да је старешине придобио сасвим на своју страну,*

Долгоруки подели *између њих* 400 цекина и пошље их кући с наредбом да увек буду спремни на први позив скупити се, а међутим, да се четовањем с душманима заваде".

„Млетачки провидур у Котору, пратио је будним оком све што се дешава у Црној Гори и све што би сазнао, јављао је сенату млетачкоме. Видећи пак, да су неки и од његових подложника врло наклоњени Русима, то је неке од њих бацао у тамницу, а одлучно је одбијао Долгорукове молбе, да се потпуковнику Херсдорфу допусти прећи из Котора у Јакин. Услед заповести млетачке владе и главни провидур из Задра одјури у Котор, да одврати млетачке поданике од руских сплетака. Он је том приликом покушао да притисне манастир у Стањевићима, те да тако затвори Црногорцима и Русима прелаз преко млетачке земље на море, али у том није успео, него заузме манастир у Маинама и утврди га".

Которски провидур приложио је своме рапорту од 19. августа 1769. г. и текст оне прокламације кнеза Долгоруког, која је на црногорском збору прочитана пре царичина манифеста. Али ту прокламацију не вреди саопштавати ни у изводу; јер она није ништа друго, него прва *полицијска* наредба кнеза Долгоруког, којом он узима на себе власт у туђој земљи.

И Симо Милутиновић (стр. 107.) вели да је Долгоруки на Преображење пред збором говорио противу Шћепана Малог, али да народ није то зарезивао; и кад се Шћепан први пут појавио, „сви Црногорци поздравише га ватром из пушака, па отрче к њему сви једнодушно. *То кад виде кнез тај, насмије се и удиви превареном усердију народа, и позна шта би Церногорци, за истинитога цара русинскога учинили*".

Спиридјан Робер, а по њему Ленорман,[1] казује: да је соба у коју је кнез затворио Шћепана, била *над* његовом собом. Препредени Шћепан појави се одмах на прозору, па викну Црногорцима: „Зар не видите да и кнез признаје да сам старији од њега, кад не сме

[1] Lenormant, „Turcs et Monténégrins"; Paris, 1866., стр. 200.

да ме држи под собом, него ме је наместио над својом главом?! То је најбољи доказ да сам ја одиста цар, па ма шта он говорио. Браћо, зар ћете ме оставити у рукама мојих непријатеља, који хоће да ме убију, *као што су једанпут већ покушали?!*“ Ово је било довољно да увери Црногорце, и они ослободише свога драгог хапсеника и однеше га у триумфу“.

Ми не можемо веровати да се кнез Долгоруки *насмејао* кад је видео како Црногорци више верују Шћепану него њему. Нећемо замерити ни славном песнику Сими Милутиновићу, што је у поступку народа овом приликом нашао само доказ колико би Црногорци били одани „истинскоме цару русинскоме“, када су толико бранили лажнога цара; јер од те болести од које је он патио у почетку XIX века, пате још и данас, у почетку XX века, многи добри Срби.

Што се тиче Сипријанове и Ленорманове анегдоте о беседи Шћепановој с прозора ћелије манастирске у којој је био ухапшен, равнодушно је да ли је она измишљена или не. Да га онда Црногорци нису извадили из хапса, и да га нису у триумфу однели, то знамо поуздано; и ми ћемо скоро видети, како и зашто га је баш сам кнез Долгоруки ослободио и наново поставио за владаоца црногорскога.

Да се вратимо „журнаљној записци“ кнежеве мисије и да забележимо само крупније догађаје.

8. августа добивено је извешће да су Турци с једне стране од Бара, а с друге од зетских граница, поставили кордон, и ако не од великог броја војске. Кнез изда наредбу да се у свима црногорским нахијама разда колико треба праха и олова, да се поставе страже, а остатак муниције да се пренесе на Цетиње.

11. августа наређено је грофу Петру Бјеладиновићу да скупља добровољце у Приморју. Од брђанског војводе Илије Дрекаловића и од никшићског војводе и главара стигоше писма да му не могу доћи, јер су Турци ухватили све пролазе; него нека им кнез пошље наредбе шта треба да раде. Кнез одговара да стоје мирно у својим границама; ако Турци нападну на њих

или на Црногорце, да се узајамно бране; а кад устреба, добиће наредбу за даљи рад.

14. августа изјавио је кнез жељу да патријарх сутра-дан служи службу, као на празник „успенија“ Богородичина. Ну цетињски монаси, с безобразном дрскошћу, јаве кнезу: да они не сматрају патријарха за правог, него за *одлученог* од цркве архијерејске, и да му неће допустити да служи. Да би се прекратиле даље последице, и сам патријарх одуста од службе; а кнез одложи да други пут испита узроке неслоге међу духовништвом.

Ми можемо одмах казати те узроке.

„У то време — пише Медаковић („Калај на истоку“, страна 62.) — беше *горак живот* и патријарху Бркићу у Црној Гори, јер се владика *Сава бојаше, да му Бркић не преузме духовну власт, кано што му беше Шћепан Мали одузео световну.* То се види из оног случаја, када је Долгоруки изјавио жељу да патријарх одслужи службу на Госпођин дан чему се ондашњи калуђери успротиве, наводећи да га сматрају одлучена од цркве. Долгоруки почитоваше патријарха као најстарије духовно лице по достојанству, а то бјеше криво и митрополиту Сави и владици Арсенију, па ни један не дође Долгоруком, већ се учинише болеснијема“.

Биће да ово није био једини узрок симулирању болести њихових преосвештенстава; јер да се нису направили болесни, *морали би се појавити на преображенском збору;* а митрополит Сава није хтео да се компромитују ни он ни његов помоћник Арсеније, па су се направили болесни *док се не сврши драма Шћепана Малог,* те да виде коме им се „царству“ ваља приволети: да ли Шћепанову или Катаринину? А да је наше схватање њихова одсуства с тако важног збора тачно, доказује факат: да је митрополит Сава — пошто је видео да је кнез Долгоруки успео да за 400—500 дуката ухапси и већ више од месец дана држи под кључем Шћепана Малог — на једанпут заборавио на патријархову „одлученост од цркве“, па је — заједно с тим патријархом и с два црногорска свештеника — служио 22. септембра, на дан крунисања царице Катарине.

21. августа послао је кнез 875 дуката Илији Дрекаловићу да се ѝскȳпē заробљеници брђански, међу којима беше и син Илијин.

24. августа дођоше изасланици Пиперске и Љешанске Нахије кнезу и изјавише жељу да устану на Турке. Кнез им заповеди да се за сад *мирно владају*, али да буду готови. Он ће за њих *харач* платити, само да их Турци не би напали; али ако би их напали, нека се бране, и нека јаве да им пошље једну „црногорску команду“. Истога дана примио је кнез писмо из Требиња да су сви становници Требиња и околних нахија готови да устану на Турке, и чекају заповести кнежеве... Одговорено им је 26. августа да таје намеру о устанку, док не буде томе време.

30. августа дођоше на Цетиње неколико главара Катунске и Ријечке Нахије и предадоше кнезу овакву молбу: 1.) да се Црногорцима остави њихова слобода, коју они уживају од пропасти царства српског до сад; 2.) да се не принуђавају никакву раду, па ма он био и државни; 3.) да се по њиховим становима никакви војници не намештају; 4.) да се не лишавају оружја, не бију и не вешају; 5.) ако буду пресељени у друго место, да уживају све данашње слободе; 6.) да се по нахијама не постављају никакви судови, но да се изаберу неколико чланова и остану на Цетињу ради саветовања и управљања пословима. — Ова молба беше протест противу мера које је кнез био наредио да савлада анархију у Црној Гори. Кнез укори изасланике и нареди да се сутра врате дома. Ражљућени што им „молба“ није уважена, захтевали су ови изасланици *„да се ради спокојства митрополита* Саве, патријарх *Василије изагна* из цетињског манастира“. Кнез их је отерао.

2. септембра становници Суторине моле кнеза да их заштити од турског напада. Он им обећа помоћ рускога двора; и ако их Турци нападну, нека се са својим суседима из Зубаца бране и нека јаве у Црну Гору.

3. септембра добио је кнез службена извешћа о победи руске војске над Турцима под Хотином и на Бендеру.

4. септембра добио је писмо брђанског војводе Дрекаловића да је готов са својим суседима да отпочне борбу с Турцима чим му буде наређено. Одговорено му је да се споразуме и с миридитским војводом Јоном Марком.

12. септембра записано је ово:

„Сердар Катунске Нахије Вукотић, један од познатих пљачкаша у Црној Гори, имајући већ своју жену, ожени се и својом снахом после смрти свога сина, и деца од обадве жене сматрају се у Црној Гори као законита. Овај сердар присвојио је себи право да насилно отима кћери од родитеља и да их *продаје* Турцима у хареме, и већ су била четири таква случаја. Тај Вукотић јави кнезу да је извидео жалбу о пљачки која му је наређена, и свакоме је своје враћено.

„13. септембра. Сердар Црмничке Нахије Пламенац с једним кнезом дођоше да одговоре на тужбу Саочана. И ако је безобразна прождрљивост и ових главара заслуживала казну, кнез — желећи да, више милошћу него казном, укроти зверске нарави Црногораца — нареди да се врати свакоме своје, и да се у будуће тако што не дешава“.

14. септембра покушао је један млад Црногорац да уђе силом у кухињу где се кувало за кнеза. Кад га је стражар одбио, он је зграбио нож и војника ранио у трбух. „И ако је ова дрскост заслуживала строгу казну, *митрополит* га остави сасвим на миру“.

15. септембра пуштени су на слободу 7 Црногораца које је требало осудити на смрт (за „двобоје“ у којима погине по 30 секунданата); па се суд, који је састављен под председништвом митрополитовим, није могао сложити. „И сам председник заштићавао је преступнике надајући се награди“.

16. септембра јавља војвода никшићски, прота Димитрије Ивановић, да *Турци намеравају да нападну* на Црну Гору, и моли за помоћ. Одговорено му је да се сви хришћани једнодушно бране од Турака, а из Црне Горе послаће им се помоћ. Дрекаловићу је писано да и он учини диверсију са своје стране, *ако* Турци одиста нападну.

18. септембра нађени су код једног од дезертираца которских (којих се дотле накупило до 40) неки *сумниви ирашкови*. Стављен је под стражу. Истрагом се доказало да су млетачке власти хтеле *да отрују кнеза Долгоруког* и све његове официре.

Под 24. септембром вели се у „журнаљној“ записци: „Бављење кнежево међу једноверним и оданим Црногорцима није било без *велике опасности за његов живот*. Сваки дан су долазили гласови с разних страна: да једни спремају отров, други да су поткупљени да га предаду у непријатељске руке и запале прах. Случај који се десио патријарху Василију (24 Црногорца, поткупљени од Турака с неколико кеса, хтели су га убити, да им није дао све своје новце, 54 дуката, те је побегао у Маине, где се сакрио у дому једне удовице; те га гониоци не могоше наћи), као и други примери из прошле године, дали су повода кнезу да се чува. Зато је наредио да се неколико пудова праха што је чувано под његовом собом, измести у један као магацин, подалеко од манастира; и ту се постави стража од 8 Славонаца, која је већ прве ноћи пуцала на некога који се хтео примаћи магацину“.

25. септембра Илија Дрекаловић предлаже да се отме макар један град у околини, „те да се охрабре хришћани“.

Али сад је кнез Долгоруки имао друге бриге. Сазнао је да сами Црногорци дошаптавају Турцима све што он ради. Уверио се да је митрополит Сава „одани шпијун млетачки“, да говори Црногорцима како су руска господа дошла да их наведу на рат с Турцима и тиме да их упропасте. Услед тога стало се јавно говорити да ће се „издати Турцима сви они који нису рођени у Црној Гори“. Катунска Нахија *није хтела да прими прах и олово* кад им је давано, изговарајући се да им не треба; а у самој ствари нису хтели да се бију с Турцима, „кад им ови никаква зла не чине“. Покушај Катуњана да силом ослободе оних 7 хапсеника (због „двобоја“), показиваше шта се може очекивати од оних разбојника. Кнезу се досадило „стрепити од сваког мучког злочина, јер је то много теже него с оружјем

у руци стати пред непријатеља". Непрестано општење Црногораца како с Турцима тако и с Млечићима за њега је било несумњив доказ да се ради о издаји, да му се ваљало „бојати Црногораца не мање од Турака". *Услед свега тога, кнез Долгоруки решио се да са свима официрима и осталим својим људима изиђе из Црне Горе и пређе у Италију.* Али ту је намеру ваљало крити нарочито од митрополита Саве; јер би он, „као шпијун млетачки, одмах о том известио Млечане". Поверена је само патријарху Василију, и понуђено му је да и он иде с њима. „Патријарх је с великом благодарношћу примио понуду, јер му је даље бављење у Црној Гори претило очевидном смрћу". Сад је требало решити шта да се ради са Шћепаном Малим, „кога се народ и даље слепо држао и веровао о њему све како се с почетка назвао". Велики број Црногораца, хвалећи ретке особине овога протуве, находио је у њему и неку чудотворну силу. „Дигнувши руке од ових људи без вере и закона који се не могу поправити, кнез намисли да им и даље остави Шћепана Малог и да му преда управу над овим лакомисленим народом".

Кад су извели Шћепана пред њега, Долгоруки му је казао да је он за своју кривицу заслужио смрт; али не само да је од те казне поштеђен и избављен од народнога гнева, него ето ће га пустити и на слободу; али за све те милости *тражи од њега верности и преданости.* „Шћепан је признао своју кривицу, благодарио за милост и клео се да ће радо дати свој живот (за Русију) где му се само прилика укаже".

Ноћу, између 13. и 14. октобра, побегао је кнез Долгоруки из Стањевића, казавши калуђеру који је имао да показује пут до морске обале, да он одлази, „*а да Шћепан Мали остаје у Црној Гори као начелник;* али с том наредбом, да *никако не сме притешњавати митрополита Саву*".

Какав „страх и очајање" беше обузео целу мисију кнеза Долгоруког, и како је извршено ово ноћно бегство њено, види се по једном детаљу. Руски официри који су се пре 2½ месеца искрцали и попели у Црну Гору у *парадним мундирима,* стигли су 14. октобра

боси на морску обалу. Патријарх Василије умало није умрö од напрезања у овом бегству...

Кад су се сви Руси на чамцима превезли до брода који је за њих најмљен, на обали је остао сâм „граф“ Војиновић, који је Црногорцима „обећавао да ће се Руси опет вратити, и постави им за начелника Шћепана Малог, чиме су они били врло задовољни; а Шћепан Мали, узевши озбиљну позитуру заповедника, одмах се врати с њима у брда“. — — —

О овоме бегству кнеза Долгоруког из Црне Горе има оваква депеша которског провидура од 15.|26. октобра 1769. год.:

„Ноћу између 24. и 25. т. м. Долгоруки са дружином и пећским патријаром *украли су се* на рту Јазу, једну миљу од Будве. Послао сам био Давидовића к Русу да га лукавштином поведе на одлазак, примећујућ' да је *куга* зауставила руско бродовље у енглеском мору. Јавио сам за овај важни догађај паши босанском и скадарском. Био се пронео глас да је Долгоруки одвео и Шћепана Малог собом, али према извештајима повереника, Шћепан је испратио Русе само до морске обале, па када су се ови укрцали, вратио се у Стањевиће, а одатле са владиком Савом на Цетиње“.[1]

Да „журнаљнују“ записку није писао један руски официр, да тај дневник није вођен под надзором самога кнеза Долгорукога, да није кнез и доцније у Русији употребљавао ове записке при писању својих извештаја, — ми просто не бисмо смели веровати својим очима.

Како? Шта?

Кнез Долгоруки долази у Црну Гору да је дигне заједно са свима околним хришћанима противу Турске, да помогне својој царици и Русији да сруше отоманско царство у Европи. Он спрема и организује тај општи хришћански устанак на западу Балканскога Полуострва. И кад му све војводе јављају да је све готово за устанак; и кад сазнаје да у скадарског паше има мало војске, а да се Бошњаци баве својом невољом, јер их

[1] Симе Љубић, „Гласник“, други одељак; књига друга, стр. 122.

терају чак на Дунаво противу руске војске: — тај ђенерал руски не командује „напред“, него им поручује да буду мирни, да се бране ако их Турци нападну, и да му јаве те да им он пошље некакву „команду“ црногорску у помоћ! Шта чека тај руски Фабије Кунктатор? Да није добио извешћа да руској војсци не иде добро? — Напротив, ми видесмо да је он благовремено добијао службена извешћа о победама руске војске; али он је њих само саопштавао патријарху Василију и митрополиту Сави, а није ни за тренутак помислио да се тим победама користи за успех поверене му мисије. Па онда зашто кнез Долгоруки није ни онолико покушао колико његов колега кнез Орлов у Пелопонезу, него је побегао и без једног покушаја? Ама рећи ћете: ето је сазнао преко млетачког уходе Давидовића да је куга зауставила руску флоту у енглеском мору! Прво, та флота и није имала намеру да њему помаже у *Јадранском Мору*, јер он је имао да поведе Црногорце и остале хришћане преко Херцеговине и Босне — Боже опрости! — чак до Цариграда; а друго, зар он такве крупне гласове не проверава службеним путем, него верује првом млетачком уходи, који је послан да га наговара на срамно бегство?! Могло би се рећи да се кнезу згадило на ону анархију коју је затекао у Црној Гори, па да је зато „дигао руке“, као што се у његову дневнику одиста и каже. Али тај високообразовани ђенерал сигурно је знао да се унутрашњи хаос у једној земљи брже лечи једном њеном ратном акцијом противу непријатеља, која сложи све становнике земаљске, него полицијским наредбама какве је он издавао, и проблематичним судовима које је установљавао, а који нису могли да донесу *ниједну* пресуду. Па зашто је онда кнез Долгоруки напустио важну мисију коју му је његова господарица поверила, мисију која је била важан саставни део рускога ратнога плана; и зашто се, као што му се которски провидур руга, *„украо“* из Црне Горе? — Ама хтели су да га отрују; ето онај млетачки дезертер с прашковима!... Лепо, то је покушај перфидних Латина; зато није крива Црна Гора. Па и ту да је онај дезертер стрељан, не би се нашао

лако други Млечић који би покушао да га отује. А и оно неколико најгорих Црногораца који су хтели да продаду Шћепана Турцима, и који су патријарху Бркићу изнудили његова последња 54 дуката, трипут би се размислили, пре него што би покушали да с кнежевом главом зараде неколико турских или млетачких кеса. Али тај је ђенерал био слаботиња, који свакоме прашта и који се од шпијунских гласова тако уплаши, да ноћу бега с позиције на коју га је његова царица послала. Та да се угледао само на онога „графа“ из своје свите, на Војиновића, који хвата за голу сабљу и растерује гомиле метежника сам самцит, ко би њему могао дирнути длаку с главе, кад је окружен с 30 својих поузданих официра и Славонаца и 90 војника, који су напустили млетачку службу желећи да служе бољега господара; а већ и да не помињемо оне црногорске главаре којима је поделио 400 цекина те ухапсише Шћепана, и који би га — ако не из благодарности, а оно за нове паре — бранили од сваке напасти!

Збиља, кад поменусмо Шћепана! Та кнез Долгоруки имао је још једну мисију, која је за царицу Катарину II била такође важна; јер она није могла мирно да спава од како се тамо негде чак у Црној Гори повампирио њен „блаженоупокојени“ муж. Она је хтела да њен кнез Долгоруки „утамани“ Шћепана Малог. Па шта је урадио с том другом својом мисијом? — Ништа, т.ј. горе него ништа: дао му је мундир царско-руског вишег официра и оставио га да и даље влада у Црној Гори!

„Ема — вели Симо Милутиновић (стр. 108.) — прије отшествија својега књаз Долгоруков *пожалује* Шћепана штабофицерским мундиром росијским и препоручи га *собом* народу, да га и у напредак држе и слушају“. А и у дневнику видесмо да га је оставио за начелника у Црној Гори.

Симе Љубић, на основу млетачких службених докумената, овако тумачи зашто је кнез оставио Црну Гору, а у њој за управника Шћепана Малог, кога је био дошао да „утамани“:

„Долгоруки с једне стране убеђен, да уз пркос свему народу, многи га Црногорац *ирезире* ради његова оштра понашања са Шћепаном (а већ било је оштро!) те с друге, да руско бродовље, коме се по обећању Орлова надао (а што ће му флота у оном стењу?!) не долази ни у само грчко море, а да су се Црногорци с Турцима већ добро заквачили (где то?!) стаде помишљати о одласку. Тога ради позва к себи Шћепана и *митом* га склони на тврдо обећање, да ће *руске ствари у земљи одлучно бранити.* На то му је предао сву ратну спрему што собом донио беше, њешто *новаца* и *наде* на још веће *дарове* и *милости* и 24. октобра на вечер, са свом дружином и Пећским патријархом, сиђе у Жупу, те се сутра-дан из Паланке Јаз, отпути у Јакин. Сад на ново Шћепан узме власт са владиком Савом“ (стр. 11.).

Ето како је мизерно извршио кнез Долгоруки обе своје мисије у Црној Гори!

X.

ШЋЕПАН МАЛИ И ДУБРОВАЧКА РЕПУБЛИКА.

Шта је било по бегству кнеза Долгоруког из Црне Горе, то, на основу докумената из млетачког архива, Симе Љубић овако казује („Гласник“ II, 2.; стр. 11.—15. и 124.—160.):

Заштићен Русијом, почне Шћепан сада, да би се што више омилио народу и да би га што више привезао за се, *још боље управљати државом.* Одмах се прихвати да с преуређењем окрепи земаљску снагу, да поправи нарочито унутрашњу управу и судство, за што је завео *12 судија за свако племе*, од којих су неки с њиме боравили, а други су путовали по народу, кад год је и куда год је затребало да решавају домаће распре; предузео је да гради главни друм кроз целу земљу, те том приликом буде од мине озлеђен на више места по телу; а све му то прибави још већу љубав и углед у народу.

Симе Љубић сувише брзо прелази преко ових „озледа“. Шћепан је на овом *првом* већем културном послу у Црној Гори, пробијајући барутом непроходне стене да направи први друм, лично управљао свима радовима, те се излагао највећим опасностима. И кад је прсла та мина, он је добио 16 рана; али, што је још горе за њега било, он је том приликом потпуно *ослепео*, те је као слеп управљао земљом до своје смрти (Медаковић стр. 65.).

Појамно је да су Црногорци, поред досадашње своје љубави према Шћепану, осетили и велико саучешће према човеку који је за њихово добро осакаћен за цео живот.

С Млечићима гледао је Шћепан да буде у пријатељству, и зато је 1771. год. отерао из своје земље два Браића који су били убили млетачког официра Анта Вентурина. Отерао их је, „јер нису достојни заштите, пошто су тако грдно *оскврнили законе* своје земље“, и запретио им је да ће их обесити, ако се врате у Црну Гору.

Још више се Шћепан старао да угоди *рускоме двору, с којим је стајао у непрекидној преписци*, и који му је *често* по нарочитим изасланицима слао на дар новаца и других ствари.

У рапортима которских власти помињу се поименце не само ти изасланици, него и они које је слао кнез *Орлов* у Црну Гору. Он је Црногорце најпре корио што су онако ружно поступили с кнезом Долгоруким („који се нашао у погибељи или бити смакнут или пасти у руке турске“), али опет он им даје реч да ће им притећи у помоћ *ради вере и части руске*. Ово је било довољно главном провидуру у Далмацији да „приреди бродове, да запречи свако искрцавање с руских бродова за Црну Гору“ („Гласник“ II, 2.; стр. 125.). Каква штета што нико није до сад изнео из руских архива ову преписку рускога двора с његовим сада већ штићеником Шћепаном Малим!

Дубровчани, — који су се јако били замерили Орлову што су Турке помагали; а помагали су им бојећи се њихове претње — кад видеше како сад Шћепан добро стоји код рускога двора, стадоше му и они слати лепе дарове: подоста кафе, шећера, воштаних свећа, позлаћеног одела и прекрасну носиљку, у којој је допуштао и да се носи, јер је телом слаб био (а поглавито јер је сада био слеп); допуштао је да се носи по оној кршној земљи „као какав римски диктатор на курулској столици“; а све то с узрока, да им Шћепан изради код Орлова помирење и осигурање с мора.

Да се зауставимо на овим односима између Шћепана Малог и дубровачке републике.

Благодарећи за српску науку прерано преминуломе академику *Валтазару Богишићу*, ми смо у стању овде изнети нешто од преписке између Шћепана Малог и

Дубровчана од 1771. до 1773. год. Он је та писма објавио 1878. г. у „Radu“ Југословенске Академије књ. III, стр. 153.—176. Пре него што пређемо на сама писма, да видимо шта Богишић вели о Шћепану Малом. Његову појаву рачуна у најзанимљивије не само у XVIII веку, него и у целој историји Црне Горе; па се чуди како нам је крњаво до сад познат био. „И о самој главној особи те чудновате епизоде, о особи Стјепановој, нијесмо јоште сасвим на чисто. Не само да о њему још одиста не знамо спољашње околности, како: откле је родом, чим се до тада бавио и т. д., него згодописци се не слажу ни у оцјени његовијех душевнијех својстава и вриједности, јер дочим нам га неки описују као простачину, незналицу и човјека никаква значаја, други, и међу њима озбиљна извешћа млетачкијех државника казују управ све тому противно. Неки га граде будаластијем и дјетињастијем а други умнијем, расудљивијем или барем лукавијем човјеком; зато ми се чини, да ћу свакому пријатељу наше историје угодити објелоданивши његову преписку са републиком Дубровачком, коју ми отиде за руком изнаћи у архиву републике, сада окружне власти у Дубровнику“.

„Ова нам писма допуштају завирити у унутарњост *Стјепанова духа*, јер су она из његове главе истекла, о чему се је лако увјерити и прочитавши сама писма и промисливши на тадању неукост писарску у Црној Гори; писар је сасма мало измјењивао и спољашни облик од онога што му је Стјепан казивао, а камо ли да је језгру. Неке изреке пак и гђе гђе икавски изговор могу нам у помоћи бити у тражењу његова родног завичаја“.

„Ова је преписка важна и за дипломатске одношаје Дубровника према Русији. Ја мислим да су се Дубровчани управ за то и упустили са лажи-царем у преписку, што су га требали, да им помогне уталожити олују, која им пријећаше из Русије“.

На печату Шћепанову, који је на врх својих писама одмах испод стереотипног усклика „Слава Богу и светоме Јерусалиму!“ мастилом утискивао, чита се „Б(ожијеју) М(илостију) Стефан Мали“.

У првоме писму Дубровнику Шћепан, после сметеног увода из историје српске пропасти, набраја благо и „моћи“ за које каже да их српска господа предаше Дубровчанима на оставу, и ови придржаше; па тражи да се нешто од тога пошље у Јерусалим, а остало да се њему поврати... Наравно, јер он је сад *једини* српски владалац, и по томе наследник оне српске господе. Јавља да се био ранио, али да му је сад лакше. Шаље с писмом капетана Милоша, свога војника, у Дубровник. Саветује Дубровчанима да Мухамеда за брата не прихваћају, него да буду верни слави јерусалимској и *славној Русији*. Ако неће, „да видим хоће ли му помоћи“. Затим наставља: „Знам одистине да није много вина; ма ми пошљите 2000 барјела, и пошљите ми 20 пушака, великијех топова; и пошљите ми оне две сабље што су с каменима; и пошљите ми 11 мача што су с каменима; и пошљите ми икону Св. Богородице *која је била у српскоме двору* и она је с камењем, и друге троје мошти које су примили из Смедерева и Благаја; и пошљите ми два штита; и пошљите калциде (сигурно кациге), али именом панцире — то је остало поодавно! Што нијесте потрошили, донесите; а што сте потрошили, зато ћемо виђет' лијепо“. Овде се, по свој прилици, наговештава благо које је деспот Ђурађ Бранковић 1441. године дао на оставу Дубровчанима. Затим наставља: „ако има кога у Дубровнику коме је мило *да Русија* добије, нека приме ово његово писмо за радост, и да му што скорије пошљу оклопе, јер му требају; него нека један од њих дође што пре, и нека се искрца у Паштровиће — оданде до њега нема више него 4 сата!“

Ово писмо Шћепаново датирано је 1. јуна 1771. године.

Коментар уз ово писмо дао је доносилац његов, Шћепанов „капетан“ Милош Ивелић у дубровачком сенату, где је његово казивање записано. Ево само појединих места из њега:

„А што вам је искао двије тисуће баријела вина, није хотјело ријети да му је потреба од вина, него за знамење од *крви*, коју је дужан сваки крстјанин про-

лити за свету вјеру". За ону српску *владалачку* сабљу која је у Дубровнику, Шћепан је био чуо да Дубровчани хоће да је поклоне кнезу Орлову — вели — да је *Орлов* не би примио: *„толико је велико пријатељство које има с великијем Господарем Стјепаном Малијем!"* и „још сувише ми је рекао (Шћепан): да кад би била у Орлова речена сабља, он би је својом руком узео и разбио о главу онога који је смео (сметао) да није уљезла у његову руку. — — — И још ми је рек'о и прикрич'о — особито да ви речем — да сила турска неће вам нигда моћ' наудити, докле год буде двор *русински.* Од њега (Шћепана) ћете имати *велику припоруку за конте-Орлова"* и т. д.

Дакле малопређашњи „лажов, самозванац, варалица", кога је кнез Долгоруки имао да „утамани", већ је 1771. г. у тако великој милости на рускоме двору и код главног команданта руске експедиције у Средоземном Мору, да он главом, Шћепан Мали, може да обећа дубровачкој републици толику помоћ руску, да јој турска сила никад неће моћи наудити!

Одговор дубровачке републике „Господину и *Господару* Стјепану Малом, заповједнику и *владаоцу* од Црне Горе" датиран је 15. јуна 1771. г. У њему се најпре каже да су много труда уложили док су разумели шта им пише, и у томе им је помогло објашњење „господичића" Милоша; али се чине невешти свему што је Шћепан од њих тражио, само му јављају да су послали своје изасланике и руској царици и кнезу Орлову да се оправдају од клевета, па онда му кажу од речи до речи:

„На изглед, дакле, при узвишене *ваше Госпође* и високога заповједника, цијенимо да ћете и *ви* — чигово (чије) је име гласовито по свијету, и *кога је привелика Госпођа изабрала за храбренога витеза — за већу славу росинскога империја*, показати сву љубав и пријатељство овој републици" и т. д.

За нас је довољно да констатујемо: да дубровачка република, у службеном документу који су потписали ректор и чланови сената, признају Шћепана за *владаоца* Црне Горе, над којим стоји само Бог и она Велика

Госпођа „са севера, истока и југа“, која је баш њега, Шћепана Малог, изабрала за *витеза рускога царства!*

Већ 26. јуна — чим је примио овај одговор и поклоне дубровачке — Шћепан пише наново републици. Благодари за поклоне, али још по мало сумња да ли ће Дубровчани бити искрено уз православне хришћане противу Мухамеда. Зато им јавља да ће руска флота и војска на њој („армада“) доћи под Дубровник; па им зато препоручује да спреме квартире за ту војску и оружје, да се и они бију с Турцима. Јадан Шћепан! Он није знао да је кнез Орлов најпре дигао грчки устанак у Пелопонезу, па је онда тај устанак и Грке оставио њиховој судбини; јер му је било доста славе што је уништио турску флоту код Чесме — тако доста, да је *пропустио* јединствену згоду да кроз празне Дарданеле оде под Цариград! — него је хитао да се славом увенчан врати својој драгој царици!... Да је то Шћепан могао слутити, бѐли, он не би Дубровчанима јављао да ће им руска армада скоро доћи у госте. Али Шћепан се живо сећао царског манифеста, у коме Катарина II упућује грчку и српску голотињу рају да иде право на — Цариград! Он верује да је кнез Орлов с онако силном армадом већ узео Цариград, па мисли да ће се, полазећи дома, зауставити и у Јадранима, да научи памети и скадарског и босанског везира! Зато Шћепан ово друго писмо шаље с двоја своја „официра“: шаље им сердара Пламенца и једнога капетана да остану у Дубровнику док не стигне руска армада, те да *његови* људи гарантују руском фелдмаршалу за *чисто срце* Дубровчана. А пошто је за Шћепана сигурно да ће Руси одмах приступити разрачунавању и с Турцима у Арбанији, то он јавља Дубровчанима да је готов одмах да пошље своју војску у Херцеговину, ако и они хоће да изађу са својом војском у Зубачко Поље; а ако неће, он ће сам окренути у Арбанију.

Али је дубровачка република знала боље од Шћепана како стоје ствари на руско-турском ратишту, јер је она имала сада своје поклисаре код Орлова. Зато, у одговору од 9. јула 1771. на ово писмо Шћепаново, само га уверава о својој оданости. Не пада јој ни на ум да шаље своју војску на Зубачко Поље.

Мора бити да су сердар Пламенац и капетан Милош Ивелић, предајући друго писмо Шћепаново, *усмено* помињали нове царске грамате које је Шћепан очекивао, и да су „ретур и консилијери“ дубровачки такође усмено изјавили жељу да прочитају те грамате; јер у трећем писму Шћепанову од 5. августа 1771. г. стоји: да им он не може послати грамату „колико ни кошуљу своју“, јер он врло добро зна да у Дубровнику, као у свакој републици, не влада један човек него партије. Он зна и то: да је једна партија за сурадњу с Русима, а друга за савез с Турцима; па им отворено каже да им не може послати грамату царску коју очекује, јер они у „левој руци носе правду, а у десној неправду“; а из свога искуства зна да Дубровчани не раде онако како преко својих поклисара говоре Орлову. Интересантан је детаљ из овога писма да је сад и кнез Долгоруки у штабу Орлова... Да ли се тек вратио из Петрограда, или од срамоте није тамо ни ишао?...

14. августа 1771. г. пише дубровачка република Шћепану: „Молимо милостиво госпоство ваше да би *писало пријатељски, крепко препоручило и големо наручило* поглавитом и свуд гласовитом заповједнику господину конте *Алексију Орлову*, пленипотенцијару преузвишене Госпође самодржитељице росинског империја, *ову републику, за да би она уживала један час прије* високу, јасну *милост* истога примогућега империја. Колико се ми веће находимо и пожудни за толико добро прије уживати, толико више уздамо се *по путу вашему допријети га*, и да ће бити спознано срце наше и наша служба коју толикрат показасмо“.

У свом одговору од 29. августа 1771. г., Шћепан уверава Дубровчане да и на њих има „сву милост и љубав како на моју дјецу“. Он их узима под своју заштиту, спремио је због њих своје „грамате“ Орлову, уверава их да су његове грамате добро за њих написане; али им наређује да изврше сваку његову заповест коју им донесе његов слуга гроф Марко Ивелић, па ће онда бити добро за њих...

Владалац — па то!

12. октобра 1771. г. опет изиђе Шћепанова грамата: „Ми, Стефан Мали, свијетлој Господи Дубровач-

кој"; у којој им јавља да ће им искати „не велику суму динара", за коју их уверава да ће их *добро* узајмити. Колико му треба, то ће им јавити другим писмом с *два* печата, које ће им послати по свом верном слузи, пуковнику (колунелу) грофу Петру Бјеладиновићу. И одиста, после недељу дана, Бјеладиновић им је предао то писмо с два печата, у коме Шћепан тражи три хиљаде венецијанских цекина. Ако им се учини мало, нека пошљу колико би изнело 30.000 рубаља. *„Вратиће Мали Стефан, и ако се ш њиме мнози шале;* а куне ви се Мали Стефан славом јерусалимском: ко се ш њиме узруга, биће му грчи од свакога грчила; *а ви сте капља испод мога нокта, чувајте се испод њега да не испанете!"*

Грдно ли је за две године Шћепан Мали порастао, кад је сад цела република дубровачка једна кап испод његова нокта! Ако жели Дубровник да не „испане" испод тога џиновскога нокта, нека се не шали „ш њиме", као што се тамо нека „мнозина" шали; јер кад дођу Руси, њему ће бити лако! Али богме онима који не хтедну да му позајме ни такву ситницу као што је 3000 цекина, неће бити ласно: загорчаће му шала грче од свакога пелена, тако му славе јерусалимске!

Ако не због ове Шћепанове претње, а оно зато што је Шћепан сада био потребан републици као комад хлеба, врло је вероватно да би му она дала тај зајам, да није митрополит *Сава* некако сазнао да Шћепан тражи новаца из Дубровника, и да није он одмах, 17. новембра 1771. г., са Стањевића упутио писмо „пресвијетлој и преузвишеној и сваке части и с тиме пристојној господи и властели дубровачкој". У њем, поред констатације да *„сви још и данас стењемо и плачемо под тирански и мучитељски јарам турски"*, има и ово: „Сад видим да неки баруни *(варалице)* и *мало добри људи* иду *варат'* вас господу да им дајете аспре и благо на име росинско. Ја вас по пријатељски, *као пастир црковни, савјетујем да никому на ове стране ништа не дајете без писма* Алексеја *Орлова"*. Узгред моли да буду на руци људима које он као митрополит шаље руској господи, као што су лане и учинили његову свештенику Теодосију, за што им захваљује.

Ово је писмо доказ да је владика Сава сметао Шћепану где је год могао. Чим Шћепан пошље своје „слуге“, грофове Бјеладиновића или Ивелића у Петроград, Дубровник или Орлову, одмах и владика Сава шаље свога верног Теодосија Марковића (о једној таквој мисији Теодосијевој Орлову има читава преписка између њега и републике дубровачке у Богишићевој збирци, стр. 171.—175.) да контракарира свако предузеће Шћепаново. При свем том, из овога писма Савина види се да је Шћепан ипак прави господар у Црној Гори; јер владика не сме да помене ниједном речи ко су те *варалице* што хоће да измаме новаца од републике, а за себе задовољава се само титулом *црквенога* пастира.

Међутим, Шћепан је имао велике планове за своја политичка и културна предузећа, а за извршење требало му је новаца. Не знајући да му је први покушај да дође до зајма у Дубровнику, остао без одговора због Савина писма, Шћепан пише републици 24. јануара 1772. год. из Црмнице да му пошљу новаца, „јер се спремамо на пут ако Бог да, да се разговорим с Агарјанином“; т. ј. спрема се на рат. Нека му одговоре на последња писма и нека му пошљу свога човека, па ће по њему сазнати какве се крупне ствари спремају.

Дубровчани ништа не одговарају. То је наљутило Шћепана, па им 9. фебруара 1772. год. пише „без печата“, јер су до сада четири његова печата оставили без одговора. Тражи од њих пет потпуно наоружаних бродова да на њима превезе две хиљаде Црногораца у армаду на „Боке Цариградске“ (Дарданели). „Ако ли ми то упут (одмах) не оправите, кунем ви се — — — *да ми се неће ниједан од вас скрити*, баш да ће поћи у најскрадње стране *американске*. Сад добро промислите који балотавате (гласате куглицама! Чувајте се да свакога балота не удари посред живога срца!“ и т. д.

Дубровчани и на то не одговарају ништа. Шћепан је од својих пријатеља у сенату сазнао који су чланови гласали *против*, као и њихове разлоге за то, т.ј.: Турци виде сваки покрет њихових бродова. Сад он, писмом својим од 23. фебруара 1772. г., учи Дубровчане како могу ипак да му опреме тих 6 бродова.

Препредени Дубровчани морали су се слатко насмејати, када су прочитали како их Шћепан Мали учи да преваре Турке, да му тих 6 бродова оправе и наоружају на другој обали Јадранскога Мора у Јакину; па ће он већ послати на броду каквога православног Которанина, својих 300 људи, да му ту ескадру доведу под Арбанију. И ако је Шћепан морао знати да његови Црногорци не маре много за морепловство, он је сигурно мислио на своје и црногорске пријатеље међу Приморцима, који су били врло вешти мрнари. Чему се кнез дубровачки и његови вијећници нису могли насмејати, то је кад видеше из његова писма: да Шћепан Мали зна за њихове интриге „са два цара и три краља“, и да чак зна колико на број има у вијећу дубровачком људи који су противни савезу с Русијом и Црногорцима. Из последња два писма Шћепанова јасно је да је он одиста био скупио војску — ако не баш од 38.000, као што каже; а оно зацело 10.000, колико је увек могао наћи Црногораца, Брђана и Примораца православних — и да је горео од нестрпљења да добије потребне бродове, па да макар и мало — макар само 2000 Црногораца — пошље у руску армаду. А што? Зар Русима треба та шака Црногораца?! Зар не могу они сами ући „у Боке Цариградске“, него им требају Црногорци, који се врло незгодно осећају на крову морскога бродовља; на коме нема ни ђавољег крша, ни најмањег џбуна да добар стрелац „западне“ за њ?! Изгледа да је Шћепан Мали инстинктивно осећао оно што је после 80 година Кавур тачно знао: кад је наваљивао и продро да малена Сардинија пошље макар само једну дивизију војске у помоћ великој и силној војсци француској и енглеској на Криму. Шћепан Мали је знао из причања својих Црногораца: да је Русија, којој су ови помагали у рату противу Турске, при углављивању мира редовно заборављала на своје црногорске савезнике и остављала их Турској да их по вољи казни за то савезништво; па је овога пута хтео да тамо у „Бокама“ цариградским, кад се буде градио мир, буде барем и његових 2000 Црногораца. Ето зашто Шћепан толико мољака, куми и преклиње Ду-

бровчане да му опреме најпре 5, а после 6 морских бродова. Ето зашто их куми и зашто им прети ако му то не учине. Али су Дубровчани боље знали од њега каква је ситуација у Европи, па су се добро чували да се не компромитују ни пред оним европским државама које су против Русије, ни пред Турцима, који су ето ту преко хатара дубровачког, и који су сваки дан на њиховој „скали“, где би могли видети сваки покрет дубровачке флоте. У осталом, хвала им што не послушаше Шћепана да му врате ово писмо, као што је он тражио; јер како су његове „копије“ (интересантно је да је Шћепан задржавао копије од важнијих писама) пропале с њим, то ми данас не бисмо ништа знали о дипломатској преписци његовој, да Дубровчани нису сачували његова писма.

Последње писмо Шћепаново дубровачкој републици писано је читаву годину дана доцније, 13. фебруара 1773. г.. У њему им каже, између осталог: „Знајте добро: *с Русијом сам заједно*, и моја ријеч биће тверда и повјерована. Ја сâм за ваше добро и у Русију пишем да имају милост на вас, и оно је у Русију пошло; и мојему вјерном *посланику* пуну сам власт дао да збори поради вас. Сада не видим познанија (признања) од вас. Помислите добро у вријеме! *Вршидба је, пшјеница се дијели;* и видим да више љубите некрштене неже ли православије. Турци запиташе (искаше) толико корабљи да иду противу нас, и ви се не одрекосте дати; ма десница Божја кад помаже, а од људи се не бојим. Њиње вам пишем: дошла ми је једна грамата од Орлова нехрошна (која није добра) за вас, и тога ради посилајем скоро нашега официра конте-Марка (Ивелића) к њему. Чрез сије пошиљајем га к вами, да видим вашу милост коју имате на Русију и што ћу одговорит' Орлову — — — и питам (тражим) један *корабаљ* у вас да пошаљем неколико војске, или помагање у трошак. Амин“.

Али Дубровчани нису му дали ни ту једну транспортну лађу. Ма из каквих разлога то било, они су као хришћани, помажући Турцима, учинили своју трагичну кривицу, за коју је њихова република врло брзо

платила својом *државном смрћу*. Како је то било, видећемо доцније, кад будемо описивали како владика Петар I предводи црногорске и руске чете при јуришању на бастијоне дубровачке.

А сад да се вратимо Шћепану Малом.

Док је владика Сава гледао, сваким могућним начином, да нанесе штету Шћепану, овај се према њему понашао благо и пријатељски; и кад су калуђери хтели некога другога завладичити, Шћепан их је тешким казнама и претњама од те намере њихове одвратио.

Шћепан је често народне зборове сазивао, и на њима Црногорцима препоручивао да се с млетачким поданицима добро пазе.

Он је предузео и први попис становништва у Црној Гори, да види на колико би се снаге могао ослонити ако би Турци напали. Године 1771. саградио је на Виру, код Скадарског Језера, велику кућу, да буде — тако је разглашавао — за конаке официрима руске војске коју чека. Не прође дуго, утаначи се примирје између Русије и Турске; а тиме преста и за Русију потреба Степанове помоћи и диверсије. Одмах се осетило да је и важност Шћепанова у самој Црној Гори много изгубила. Међутим примирје се прекиде, рат се обнови 1772. г., и опет оживе Шћепанов углед; јер у Црну Гору стиже *Савић Барјановић*, Црногорац, некада свештеник а сада официр руски, веома даровит човек, који је био на гласу међу Црногорцима. Тај руски официр донео је одлучне заповести рускога двора за Црногорце *да признају Шћепана као поглавара земље*. Шћепан одмах сазове народни збор, на коме одмах прочиташе царичине заповести, и на коме је изабран за војводу све црногорске војске *Гујина*, из Грађана; и на ком је од те војске одвојено 80 људи, да буду Шћепанова стража и *потпора при вршењу правице*. После тога, Шћепан је одлучније приступио да уведе све бољи ред у јавне послове. Дозвао је преда се све кривце ма каква злочинства и одређивао им казну. *Те и још друге наредбе* Шћепанове дизале су му *углед у земљи* тако на високо, да је главни провидур Далмације Јаков да Рива, у своме извешћу од 11. јануара 1773. г., овако

писао сенату млетачкоме: „Стјепанови послови *све то боље усиљевају*, по *Марку* и *Давиду Радановићима* из Паштровића, који су му тако поуздање код Црногораца прибавили, да га сви слијепо слушају“ (Симе Љубић, стр. 12.—15.).

У то доба Шћепан је помоћу неког Јелисија, друга владике Пламенца, отворио *школу за децу* у Ластви, у којој се учио катихизис и *руски* језик. Та је школа последње дело Шћепаново...

Мало раније беше утекло из Уција неколико сужања морејских, који се спасоше у Црмницу црногорску. Шћепан — који је дотле држао за своју кућну стражу 6 Спичана или Црногораца, које је свака 3 дана мењао — сада отпусти свих 6, и узе 3 од тих бегунаца: два да му чувају коње; а један, по имену Никола, да га служи у свему осталом. Овим Николом као да се Шћепан служио и за *тајне иреговоре* с пашом скадарским; а да је ових преговора било, то доказују главни провидур Динко Кондумер у своме извешћу од 14. октобра 1771. г. и Јаков да Рива (у депеши од 30. новембра 1773.). Махмуд-паши није се свидело да иде с војском против Русије. Зато је *ирекo Шћепана по кадшто узнемиривао своје границе*, те је тиме доказивао у Цариграду да је од највеће потребе за царство да он остане у Скадру. Изгледа да најзад (ваљда што Шћепан није више хтео да преговара са Скадром) Махмуд-паша дође на мисао да треба убити Шћепана, и да је за то подмитио Шћепанова слугу Николу. Говорило се тада и то, да је тога слугу поткупио неки поп Мојас, назван „Пламенац“, из Црмнице; и да је тај поп помогао после Николи да побегне у Скадар паши, *с којим се поп о томе беше раније споразумео*. Никола науми да изведе ово гадно издајство управо онда када су калуђери манастира Св. Николе у Црмници, где је тада Шћепан становао, забављени били у пољу тргањем и скупљањем кукуруза. То се догодило у среду, 22. септембра 1773. године. Никола — ушавши послеподне у Шћепанову собицу, и нашавши га где спава — *закоље га;* и затворив врата, са својим сином и ћерком побегне у Скадар, а с њиме и сви остали Морејци

који су били у Црмници. Ово би доказивало да су с Николом били у договору и остали његови земљаци, не би ли на тај начин добили слободу да се врате у домовину. Увече игуман манастира дође, по обичају, до Шћепанове собице, и закуца на вратима да га за здравље упита; али се нико не одазва. Игуман се зачудио; али опет није хтео без одобрења да уђе, знајући да се Шћепан често сам затварао. Тек сутра-дан видеше калуђери шта се догодило, те се гласови о тој *несрећи* разнеше по целој Црној Гори. Многи у почетку нису веровали у те гласове. Неки су мислили да их са̂м Шћепан растура да би прикрио своје бегство; други су мислили да тиме хоће да искуша како је право мишљење у народу о њему. Али кад се народ преко својих главара одиста уверио да је Шћепан убијен, „сви се без разлике, *сем самих калуђера Св. Николе,* разцвијелише, јер су добро знали да ће тешко опет доћи до тако мудра и одважна настојника“.

Шћепан је најпре сахрањен испред цркве Св. Николе док му је саграђена гробница усред цркве, па је онда пренесен и ту сахрањен. Његова собица у манастиру Св. Николе оста за дуго затворена, *јер калуђери нису никоме допуштали* да у њу уђе; те се због тога опет говоркало по земљи да није умр̏о. И Млечићи су дуго сумњали, јер и 23. јуна 1774. г. изванредни провидур которски Виско Дона мораше новим доказима да уверава главног провидура у Задру да је Шћепан Мали збиља умр̏о.

Оволико Симе Љубић, на основу млетачких докумената, о смрти Шћепана Малог.

Стјепан Љубиша („Отаџбина“, књ. III; стр. 71.—73.) не разликује се много у описивању смрти Шћепанове. По њему, као да су Црногорци тога Николу, кога је Шћепан као момка више волео него икога Црногорца, звали Станко Паљикарда; и није га, вели, заклао на спавању, него на бријању. Из Љубишина описа вреди само навести завршетак. „Шћепан Мали и по свједоџби дуждевијех људи, и по писмима Долгоруковијема и по казивању врсника му, био је човек здравога разума, умјерене речитости, врле разборитости и доброга срца.

Говорио је јасно и отресно. *Највише се старао да мири народ, да претијеца зла и да искоријени освету.* Био је штедљив али не тврдица, ни пусторук ни лаком; живио је о маломе у манастиру као калуђер. Његове су *осуде* биле *праведне* и *безаристрасне.* Да се није рањивао, и да је био бољега здравља, за цело би *Црну Гору уредио и зар обновио стару кнежевску власт*".

* * *

Још само да загледамо у неколико депеша млетачких чиновника, те да видимо шта је било одмах после смрти Шћепана Малог.

Виско Дона, изванредни провидур у Котору, својом депешом од 12. јуна 1774. г., јавља да се везир скадарски Махмуд спрема с великом војском на Брђане и на Црну Гору.

Зар већ?! — Наравно.

Русија се помирила с Турчином без Црне Горе; и оно што је игуман Теодосије још на преображенском црногорском збору прорекао, испунило се. Ни у славном за Русију миру у Кучук-Кајнарџи — ниједне мртве речи о Црној Гори! Не само да се Махмуд-паша спремао, него је већ и Румели-валиси имао заповест да завојшти на лажног цара.

После 10 дана Виско Дона, депешом од 23. јуна 1774., јавља главном провидуру: да се у Црној Гори појавио некакав Рус, који се труди да заузме место Шћепана Малог; да му је владика дао хаљине што их је оставио принц Долгоруки; али се тај Москов сада почео издавати за херцега Шимуна, војводу херцеговачкога. То се не допада владици, па би хтео да га уклони; али се онај противи. Уверавају га да је тај човек даровит, да је математичар и фортификатор. Описује га како изгледа. Протура гласове да је послат из Русије. Али ће слабо успети, јер су се Црногорци већ *освестили*, а владика Сава држи га за лажова. Није био на последњем збору. Пазиће на њега („Гласник" II, 2.; стр. 152.—154.).

Ко је тај Москов што је дошао да заузме место Шћепана Малог?

То је био Стјепан Зановић, Паштровчанин, чувени авантуриста XVIII века,[1] познат по целој Европи. Али ми се нећемо на њему зауставити; јер он није успео да превари Црногорце, те је отишао у Европу, где је чак постао и угледан писац.

Више нас се овде тиче депеша Јакова да Рива од 6. јула 1774. г., у којој јавља млетачкој власти: „Паша скадарски Махмуд подложио је Куче изневјерене, попалио им 7 села и прети доњој Црној Гори. Кренуо се из Подгорице са 15.000 војске и ударио на Куче, пошто их је својим обећањима оцепио од осталих Брђана. Бранио их је Пармаковић, заповедник Спужа, који се тада налазио (?) у војсци против Руса. Онде (у Кучима) главна је породица Дрекаловића. Погинуло је до 800 Турака у Кланчићу; но ипак Турци продреше, све поробише и попалише. Црногорци су држали збор у Црмници, и заклетвом се обвезаше да ће сложно ратовати противу Махмуда, који од њих тражи *данак*. На томе збору беше предложио Андрија Ђурашковић, поглавар у Љубушком, *да се плати данак*. Тај је предлог одбачен и Андрија је проглашен за недостојног del loro cetto, јер је предложио нешто тако противно њиховој слободи. При свем том, Црногорци се боје, спремају све ствари од вредности да их склоне код наших људи“.

Међутим скадарски паша морао је своју победу над Кучима врло скупо платити, јер није могао исте 1774. године напасти на праву Црну Гору.[2]

10. октобра 1774. г. Јаков да Рива пише у Млетке да „паша скадарски тешко пријети Црногорцима да ће премалећем (дакле у пролеће 1775.) на њих ударити. Црногорци се обраћају нашима за помоћ и бојну опрему, као и да им буде допуштено на наше земље избећи. Заповедио сам изванредном провидуру у Котору да спречи свако учешће наших поданика, да им не да

[1] Извод из његове биографије, штампане у Венецији 1831., додао је Симе Љубић на крају своје збирке „Споменика о Шћепану Малом“, стр. 155.—160.

[2] О овоме нападу Махмуд-паше на Куче има неколико речи и у Медаковићевој „Повесници“, стр. 67.

да купују муницију, јер је Црна Гора *отоманска држава*, да им спречи прелазак на нашу страну санитетским законима“ („Гласник“ II, 2., стр. 154.—155.).

Оно што Ст. Љубиша каже за владавину Шћепана Малог у Црној Гори, то се може казати и за цео XVIII век у историји Црне Горе: „Доста је муке и губитка пропатила Црна Гора и приморје од Турака и Млечића. Али правога напретка без муке нема“.

XI.

ЈОВАН РАДОЊИЋ, „ГУВЕРНАДУР НАД СВОМ ЦРНОМ ГОРОМ“.

Када у Црној Гори убише Шћепана Малог — за кога *Никифор Дучић* (у својој монографији о Црној Гори, стр. 50.—51.) тврди да је „својом бистрином, правичношћу и енерђијом довео Црногорце за неко вријеме у ред и послушност, стријељавши одмах у почетку своје *владавине* два лопова и објесивши једног Вељекрајца (само за то) што је ударио чибуком својега брата“ — онда се народ не само збунио („помутио“), племена се не само међусобно опет стадоше крвити, него су Црногорци дојадили и својим суседима, нарочито Дубровчанима, са којима је настало *право ратно стање*, док Дубровник не посла нарочитог изасланика у Црну Гору, Ђуру Андрина, „да учине с њоме мир“.

На ту поруку републике не одговара митрополит Сава, него — гувернадур Јован Радоњић, својим писмом од 10. септембра 1776. г., у коме јој одговара да и он жели мир с „њиховом државом“, и послаће неколико главара „да мир учине“.[1] На томе писму први пут налазимо да се Радоњић потписује *„губернатор над свом Црном Гором“*.

Изгледа да су паметни људи у Црној Гори увиђали да је у земљи било боље за време док је владика Сава гледао само духовне послове и манастирско имање, па су после смрти Шћепанове помогли Радоњићу да узме

[1] Оригинал овога писма, с још 7 писама владике Саве налази се у Народном Музеју у Загребу. Штампао их је *Иван Кукуљевић Сакцински* у „Arkivu za povjestnicu jugoslovensku“, knjiga III, стр. 133.—138.

у своје руке световну власт. То потврђују и *Кокел* (стр. 234.—236.) и *Ленорман* (стр. 353.—354.), који од тога тренутка не зову Радоњића друкчије него „регентом“. И *Ровински* вели (стр. 596.—599., 747.—748.) да је црквена власт била потпуно притиснута влашћу гувернадуровом. Тај „притисак“ наскоро се осетио у *спољашњим* односима Црне Горе.

Да би се отресао тога „притиска“, владика Сава хтео је да пошље у Русију само своја два сродника: *Петра Петровића*, сада већ архимандрита, и сердара његушког *Ивана Петровића*. Али збор црногорски постави на чело те мисије баш Јована *Радоњића*, гувернадура; те се тако митрополитово изасланство претвори у народно, које је послато у Русију по *народном* послу. О тој мисији сâм Петар Петровић, у једном писму које је писао доцније као митрополит, овако говори: „...да приступимо царици Катарини II због некијех народнијех потреба. У течају шестомјесечнога нашега бављења у Петрограду, ми смо више пута молили преко књаза Потемкина, да нам се допусти виђети царицу, али не само што не бисмо срећни виђети царицу, но и Њ. Св. књаза Потемкина виђесмо само три пута. На посљедку *принуђени смо били, без икаквог успјеха у нашем дјелу*, оставити Петроград и вратити се дома, чега ми никада нијесмо могли очекивати“ (М. Драговић „Русија и Црна Гора“; „Гласник“, 72., стр. 223.).

Како и зашто ту црногорску мисију нико у Петрограду није хтео да прими, него је доживела што никада није *могла* очекивати?

С. Милутиновић тумачи тај неуспех суревњивошћу између љубазника царичиних Потемкина и Зорића, јер је овај протежирао црногорско изасланство. *Андрић* и *Медаковић* тврде то исто. *Кокел* мисли да је царица имала два разлога за ту своју немилост: прво, што Црногорци нису учествовали у њену рату противу Турске 1769. г.; друго, наљутила се што је њена супарница(?) Марија Терезија онако милостиво примила ту исту црногорску депутацију, кад је, путујући у Петроград, свратила у Беч. Због тога је Катарина II напустила „кнежевину“ Црну Гору кад ју је Аустрија узела

под своју заштиту. Па не само да тај француски писац ово зна, него с највећом сигурношћу тврди да се аустријска царица користила црним расположењем у коме се депутација вратила из Петрограда, па је послала „некога“ Марковића *цивилном гувернеру* Радоњићу, да овога увери о свом пријатељству и о својој жељи да с Црном Гором закључи *алијанцију* за одбрану и напад. Радоњић је, вели, одмах поднео готов пројекат за тај „офанзивни и дефанзивни“ савез, који је Кокел у стању одмах и да наштампа (стр. 234.—236.) са свима тачкама „à titre purement documentaire“. Те су тачке:

1.) Ко је непријатељ Аустрије, сматраће се и као непријатељ Црне Горе.

2.) Црна Гора сачуваће своју аутономију и своју независност. Она ће сама себи постављати судове и чиновнике.

3.) Црногорци неће плаћати никакав данак Аустрији.

4.) Ако се Турци истерају из *Србије*, Црна Гора добиће целу долину Зете, тврђаве: Подгорицу, Жабљак, Спуж и целу земљу на обалама Бојане од Скадарског Језера до мора.

5.) Црногорци могу примити к себи све Србе који би то желели.

6.) Црногорци моћи ће ковати своје новце.

7.) Гувернер, кнезови и капетани имаће плату од Аустрије.

8.) Они ће издржавати одељење од три стотине аустријских војника, који ће имати да спречавају нападе Црногораца на Турке без разлога.

9.) Ако Аустрија ратује с Портом, у Црну Гору има Аустрија да пошље оружја и ратне муниције.

10.) Кад Аустрија закључи мир са Султаном, у преговорима за то има да се обухвати и Црна Гора.

11.) Ако Аустрија ратује с другим народима, Црногорци ће јој помоћи *ако хоће*. У таком случају, Црногорци ће имати своје народне официре, који ће имати плату од царевине; али црногорске трупе неће ући у састав аустријских пукова, него ће се борити по својим начинима. — — —

И ако је у овом „пројекту“ Радоњићеву за обострани „уговор“ побројано само оно што је једино у корист једне стране уговорнице, Кокел тврди *да је Марија Терезија*, „без икаквих тешкоћа“, *ратификовала тај уговор*, и црногорским главарима дала богате поклоне! Није чудо, после тако категоричног тврђења, што и *Ленорман* тај уговор одштампава у својој књизи (стр. 353. и 354.); само не знамо зашто не казује где га је нашао, као што чини за друге своје pièces justificatives где их је нашао. Међутим, самом Кокелу учинило се да је, износећи овај уговор на јавност, и сувише компромитовао Црну Гору према Русији, па хита да дода: како „овај покушај за еволуцију црногорске политике и за приближење бечком двору *није имао никаквих последица*“. Смрт Марије Терезије 1780. год. и ступање на престо Јосифа II не допустише *регенту* Радоњићу да настави *преговоре* (Какве? Уговор је већ ратификован!), и о офанзивној и дефанзивној алијанцији није било више *никада* ни речи; јер је петроградски кабинет *отворио очи*, па — *бојећи се да не изгуби свој утицај на Црну Гору* — похитао је да обнови пријатељство с њеним владиком. И не само да *Кокел* и *Ленорман* овакве ствари тврде, него и Милутиновић и Ђорђе Поповић.

„К томе — вели С. Милутиновић (стр. 110.) — и бивши тада губернатор Јован Радоњић предузео бјеше *самовољно и без ичијега договора дати и подложити Церну Гору ћесару*, за некакво зар велико награжденије и објештаније... по рашта и ходио беше у Беч“.

Ђорђе Поповић (стр. 112.—113.) каже: „Немачки ћесар Јосиф II, уједно *савладар* у Аустрији своје матере Марије Терезије, човек наглих одлука и веома жељан да шири моћ свога дома, поклањао је особиту пажњу српским земљама на илирском тропољу. Австриски министар барон Пинтер *позове 1778. год. гувернадура Радоњића у Беч*, да се начини као неки савез између Аустрије и Црне Горе. На жељу Марије Терезије (управо Јосифа II) поднесе Радоњић у Споменици услове за удружење Црне Горе с Австријом“. Овде Поповић

цитира оне исте тачке које су навели и Кокел и Ленорман и Вацлик.[1]

По овим писцима повео се и *Ровински;* и ако је он, који је толико година живео у Црној Гори, могао мало критичније оценити та казивања. „Када је настао владика Петар, још је био жив владика Арсеније; али је био толико слаб, да није улазио у послове. Међутим била је ту једна друга личност, која је покушавала да изврши читав *преврат* у Црној Гори. То беше гувернадур Јоко Радоњић, син славнога Станка, који је ударио сасвим другим путем него његов отац, који је био веран друг и пријатељ владичин. Тај Јоко Радоњић — који је, сумње нема, учествовао и у делу самозванца Шћепана Малог — беше, по речима С. Милутиновића, наумио, ни више ни мање, него да преда Црну Гору Аустрији. Он је зато ишао у Беч и отуда довео на Цетиње некакву комисију од ћесара, као да оснује штампарију, тобоже за штампање српских књига; а, у ствари, тим је људима било наређено да испитају какве би се користи могле имати од те земље и како би то народ примио. То је наравно Милутиновић записао по казивању Петра I. Међутим Ленорман позитивно тврди да је светски регент Јован Радоњић био послат у Беч да уговори савез с Аустријом. (Овде и Ровински цитира од речи до речи горњи уговор.) Помоћник владике Саве (?) Петар, који још не беше посвећен за епископа, био је наравно потпуно притиснут влашћу гувернадуровом. Али ипак изгледа да је њему пошло за руком да спречи ратификацију тога уговора, који је само Радоњић потписао, и који није поднесен Скупштини“.

Колико има историјске истине у свима тим казивањима и нагађањима наведених историка?

Кад смо, проучавајући литературу о Црној Гори, наишли на ова тврђења, ми смо већ били проучили дотична оригинална документа у Цар. Краљ. Домаћем и Државном Архиву у Бечу и дознали смо ово:

1.) Петар Петровић 1775. г. још није био помоћник митрополитов; јер је митрополит Сава још

[1] Vaclik, „La souveraineté du Monténégro“; Leipzig, 1858., стр. 73.—75

био жив, а епископ Пламенац био му је помоћник. Истина, митрополит Сава имао је намеру да Петра Петровића одреди за свог наследника. Али је Петар 1775. г. био само архимандрит и није могао „самостално“ управљати Црном Гором, или — као што Кокел каже — „кнежевином“; — јер сада ни сам митрополит Сава није управљао, него гувернадур Радоњић.

2.) Петар Петровић, као изасланик црногорски, није отишао први пут у Русију године 1775., него 1777. (Кад је ишао с владиком Василијем, био је ђакон.)

3.) Ни он, нити ико од ове депутације у 1777. г., није био примљен од царице Марије Терезије, нити га је она обасула доказима свога благовољења.

4.) Ни 1775. г. ни 1777. није Радоњић подносио аустријском министру барону Биндеру никакав пројекат за уговор о савезу између Аустрије и Црне Горе, и да о каквој чак *ратификацији* тога уговора од стране царице Марије Терезије нема ни трага.

Али кад смо видели да толики историци преписују један од другог *текст* тога уговора и да нимало не сумњају у аутентичност „тога документа“, помислисмо да смо можда у оној маси рукописа случајно превидели баш ту преписку. И ако то не беше врло вероватно, опет смо писмом од 10. јануара 1911. г. замолили управу царског архива у Бечу, да нареди да се нарочито потражи тај уговор и његова ратификација. Управник архива, дворски саветник г. Кароји био је тако љубазан да нареди најбрижљивија и најобимнија истраживања, и резултате тих истраживања имао је доброту да нам саопшти службеним писмом од 15./28. јануара 1911. г.; у коме не само да нам потврђује горње четири тачке, него да у архиву о тој ствари нема ништа друго до она акта која су нама стајала на расположењу и која ћемо овде изнети.

Из њих се види: да први покушаји црногорски за некаква споразумевања с Аустријом — кад се апстрахује посета владике Василија бечкоме двору[1] —

[1] *Миклошић* („Die serb. Dynasten Crnojević“, стр. 55.) и *М. Драговић* („Митрополит црногорски Василије Петровић“, стр. 10.) помињу да је владика Василије поднео молбеницу бечкоме двору да се угарски властеочић

долазе тек пошто се црногорско изасланство од 1777. г. вратило из Русије, „како нијесмо могли очекивати“.

Да ли је гувернадур „над свом Црном Гором“, ражљућен дочеком који је нашао у Русији, сам дошао на идеју да треба дићи руке од Русије — која се Црне Горе сећа само *кад њој* затреба некаква ратна диверсија — или је самоме Радоњићу синуло кроз главу да је Аустрија много ближе? Ако је за православље, оно им у Русији до сада није много помогло; а Радоњић је видео да је православним Србима у Аустрији било много боље но Црногорцима, који тобоже стајаху под заштитом православне Русије. Да ли је Радоњић сам дошао на мисао: да би за Црну Гору било боље да живи онако као Срби граничари, или је та мисао поникла прво у каквој школованој глави каквога Србина из приморја — на пр. „грофа“ Петра Бјеладиновића, или таквога истог „конте“-Николе Марковића — па ју је он сугерирао црногорском гувернадуру?

За прво тумачење могло би се наћи разлога и у оној повељи владике Саве Петровића од 20. августа 1770. г., коју смо изнели у III глави ове књиге.

Шта је била потребна Јовану Радоњићу онако свечана сведоџба црногорскога збора и митрополита да „високородна“ породица Радоњића води своје порекло још од жупана гатачког Рајића, да је увек била „прво начаљство“ у Црној Гори? Зашто му је било потребно да се у тој повељи ређају све заслуге за Црну Гору његових предака: војводе Радоње, сердара Станишевића, Вуколаја, Станислава и Јова? Зар само зато, да би збор донео одлуку да и од сада за „вечна времена достојанство гувернадура остане наследно у породици Радоњића, и да сваки онај који то не призна или се томе не покори, буде сматран као издајник Отаџбине?!“

Нема сумње да је и то била једна од главних побуда Радоњићевих да добије овакву зборску одлуку,

---

Јован Чарнојевић узвиси на грађство; а узгред — злу не требало — помиње: „dass dem Metropoliten v. Montenegro, nach der *Wegbegebung* ihres Fürsten nothgedrungen nebst der geistlichen Seelsorge, auch das *politicum* zu handhaben obliegt“.

јер је њоме осигуравао себи *световну власт;* али кад је он већ био тако силан, да је могао натерати митрополита Саву да потпише овакву абдикацију на свако мешање митрополита у политичке послове црногорске, онда се нама чини да то није била његова *једина* побуда, него је вероватно да је Радоњић хтео да има ову повељу као *писмено пуномоћство црногорскога народа за преговоре са страним државама,* да је он њу понео собом у Русију. Али како није могао ни да види царицу; како државни канцелар није смео од Потемкина ни да разговара с црногорским изасланством, него их је одмах упутио дежурном љубимцу царичину — а овога су за 6 месеци свега трипут видели, и нису могли с њиме ни речи проговорити „о народнијем потребама“: — то је сада Радоњић хтео ово своје пуномоћство да покаже аустријскоме двору; и он је њега не само показао, него га је у Бечу оставио, те смо га ми после 132 године могли видети у оригиналу у бечком архиву, где се и сада чува.

Ето зашто ми мислимо: да је Радоњић још 1770. г. помишљао да ће му таква повеља затребати у преговорима са страним државама, а не само за унутрашње послове.

С друге стране, ми ћемо у наредном одељку видети: да је гувернадур, кад је пошао у Беч, повео собом и „грофа“ Петра Бјеладиновића, који није био Црногорац.

— Шта ће Бјеладиновић с њиме?

— Та он је скроз *руски* човек; он је за време последњега руско-турског рата био у руској служби, којој је принео на жртву све што је имао! То је тачно; али су руски власници и према појединцима, као и према народима који су им чинили услуге, били подједнако неблагодарни. Бјеладиновић је услед тога био огорчен на Русију као и Радоњић. Лако је могућно да је Бјеладиновић био иницијатор за мисао да се Црна Гора обрати Аустрији, да је Радоњић једва дочекао тако писменог помоћника, и да га је за то повео собом, као секретара мисије.

Било како му драго, тек овде почињу одношаји Црне Горе с још једном великом силом; а с њима се почиње компликовати оно што би се могло назвати спољном политиком Црне Горе.

Да видимо, на основу аутентичних докумената, како су отпочети и како су вођени у почетку ти нови одношаји.

Пре свега, послат је у Беч граф Никола Марковић из Приморја, да упита: да ли би ћесарски двор био вољан да прими неколико главара црногорских, који би хтели доћи да се поклоне царици Марији Терезији и да замоле за њену моћну заштиту Црној Гори?

Дакле, Радоњић најпре *сондира терен* у Бечу.

Никола Марковић био је примљен и саслушан у државној канцеларији у Бечу, и 8. децембра 1771. г. државни канцелар кнез Кауниц Ритберг подноси о томе овакав реферат цару:[1]

„Премилостиви царе и господару,

Пре него што поднесем своје немеродавно мишљење о најпокорније приложеној молби и предлогу графа Николе Марковића, узимам слободу да изнесем неколика посматрања.

При дубокој увиђавности В. Величанства, било би сасвим излишно да улазим у опширна доказивања: како, пре свију других сила, ћесарски дом има у рукама прилику да извуче највећу и најсуштаственију корист од граничара, Црногораца и других народа, који стоје под турском влашћу, да с њима најбоље и најјевтиније умножи своју ратну снагу.

Ратне способности њихове за случај рата с Турском биле би не само употребљиве, него у извесној мери и неопходно потребне.

Искуство последњег рата с Турском и сувише је доказало: да су Хунгарија и земље даље у Турској право гробље немачко („der Teutschen Kirehhof“), и да се скоро сваке године морају састављати нове војске, што је расипање људске снаге и новца, и што чини да су

[1] Оригинал се налази у Ц. Кр. Домаћем, Дворском и Државном Архиву, у актима „Montenegro“, фасцикула 1., Conv. A, fol. 7.—9.

ратна предузећа — и ако су иначе добро изведена — осујећавана.

Према моме скромном мишљењу, требало би да се наша војска — ако би у будућности имала да предузима тешке маршеве и операције — састоји *већим делом* из граничара, Црногораца и других сличних народа, које би пре свега ваљало научити дисциплини и субординацији; јер је иначе њихово главно занимање пљачкање и пустошење, те би, без претходног дисциплиновања, у рату место користи само штету доносили.

Завести брзо ред и послушност у народу који је распуштен у слободи, изгледа да није лако, али ипак није немогућно предузети, ако се благовремено предузму довољне мере у духу тога народа („nach dem Geiste der Nation“).

Што се самога предлога тиче, ја сам се испрва бринуо да се иза њега не крије само намера да се искамчи новаца или каква млетачка финеса за поуздано сазнање евентуалних наших намера противу Турске. Али, пошто је Марковић са својим предлогом упућен на државну канцеларију, где је он подробно саслушан; и пошто су његови искази свестрано оцењени: нашло се да се немамо бојати никакве преваре, и да би се он могао корисно употребити код Црногораца. Па ипак, по мом покорном мишљењу, не би требало одобрити његов предлог да он доведе овамо неколико црногорских главара, те да се с њима упустимо у ближе преговоре; јер би то пало у очи, коштало би излишних трошкова, па опет не би било најподесније средство да добијемо поуздане податке. Напротив, за највишу службу било би подесније да се изабере један овдашњи способан и обазрив *виши официр* који уме да цени људе, и коме би се придодали један или два нижа официра из инжињерије који заслужују поверење, а знају тамошњи језик; па да се ти наши официри, прерушени у трговце, пошљу заједно с графом да на лицу места приберу најтачније податке о бројном стању тога народа, способности за службу, о устројству његову, о правом расположењу и о свему што је потребно знати не само односно Црне Горе, него и околних

провинција; па да онда приступе преговорима с тамошњим главарима, и да с њима уговоре привремену конвенцију до највише ратификације.[1]

Како се за сада не може предвидети да ли ће и када ће доћи до нашег рата с Турцима, то би поменуту инструкцију требало тако удесити, да она буде подесна и за ратно и за мирно доба, те да се ни у чему не пренагли, као и да се не пренебрегне. Стога је потребно да Ваше Величанство донесе још сада своју одлуку, и за мирно доба, о томе: да ли да се известан број Црногораца насели у Банату, Буковини или на другом месту; или да се установи један или више батаљона регуларних на капитулацију, у којима би била школа за Црногорце, Арбанасе, Клименте и т. д., који би се спремали за нашу службу и за подржавање и јачање доброг расположења у поменутим народима.

Пошто се граф Марковић жури да се врати кући, а како би било извесних тешкоћа одмах изабрати дотичног вишег официра, то сам ја дошао на немеродавни предлог: да се можда та мисија повери славонском хусарском пуковнику Валишу, који се овде налази.

У осталом, узимам слободу да приложим и неколике опаске које сам према казивањима Марковићевим ставио на хартију, а која могу добро послужити за даља распитивања.

У осталом, све зависи од просвећене оцене Вашега Величанства и молим за даље највише наредбе.

Беч, 8. децембра 1777.

Кауниц Ритберг.“

Прилози који се помињу у овом реферату кнеза Кауница, не налазе се у дотичној фасцикули, а тако исто ни ручни царски билет, у коме је било царево решење; али се ово види из другог реферата, који је државни канцелар поднео 22. децембра 1777. г.[2] и који овако гласи:

---

[1] У оригиналу стоји „Pacification“; али то мора бити погрешка пера због сличности речи, јер овде пацификација не би имала смисла.

[2] Ц. Кр. Д. Д. Д. А., „Montenegro“, fasc. I, Convol. A, fol. 16.—18.

„Премилостиви царе и господару,

Да бих могао највишу вољу која ми је саопштена премилостивим писмом Вашега Величанства од јучерашњег поузданије извршити, усуђујем се, пре свега, да поднесем неке сумње и страховања на превисоку оцену.

Пошто су Црногорци прости људи и ратници — који не знају ратну вештину, и који за своју, *још ни од једнога двора непризнату слободу*, имају да благодаре једино својој храбрости и брдовитости своје земље — то сам ја у свом првом реферату о њима немеродавно саветовао да се с њима не улази ни у какву формалну преписку и преговоре, него да је и природнији и простији пут да се к њима пошље један повереник-официр, снабдевен довољним инструкцијама, па да он усмено преговара с тројицом њихових народних старешина.

Из истих разлога ми се чинило да није нимало сумњиво што Марковић није донео никакво писмено пуномоћство, нити какву писану поруку; јер се из његових речи, доведених у везу с осталим околностима, јасно видело: да ту нема никакве преваре, и да је његов једини задатак био да изради да један поглавар црногорски буде овде примљен, с којим би се тек преговарало што даље треба.

Он се радосно сагласио да одмах собом поведе нашег повереника у Црну Гору. И то се не би могло сложити с каквом намером за превару, али се потпуно слаже с његовим интересовањем и његовим одушевљењем за ствар; при чему ме је уверавао да ће Црногорци, који уздишу за помоћ, с највећом радошћу и сваком готовошћу дочекати нашег повереника.

Напротив, не може се предвидети како ће црногорски главари, кад се Марковић врати без нашег повереника, примити усмену поруку коју би им он донео: да пошљу једнога свог главара на Ријеку или у Сењ; да то учине о свом трошку; и да тај главар тамо чека док дође наш повереник, па да с њим води тајне преговоре, и то у једном малом месту, где би то јаче пало у очи него овде. Јасно је да би црногорски главари са задовољством дошли у Беч да лично припадну ногама Вашега Величанства. Али ја сумњам да ће они

пристати да отиду само до Ријеке или Сења, да тамо с једним нашим човеком воде претходне преговоре; или, ако би пристали, они то не би учинили с великим задовољством. Поред тога, тешко да у Црној Гори има много или неколико писмених људи који би осим илирскога знали још који језик; а што је сигурно, то је: да у њих нема никакве канцеларије у којој би се знало како ваља писати пуномоћства, инструкције и т. д.; и зато ће такав захтев од стране нашега двора довести људе у неприлику, те неће знати шта да раде. А трошак за изашиљање њихова главара на Ријеку или у Сењ био би у толико већи, што би он морао, када тамо стигне, то тек овамо јавити, па бисмо тек онда ми одовуд могли послати свога човека; јер ми не знамо ни да ли ће, ни кад ће Црногорци послати свога пуномоћника и у које место, те да бисмо могли раније послати свога повереника.

Осим свега тога, главна је намера Вашега Величанства да добије поуздане податке о устројству и осталим околностима те земље. Зато је најкраћи и најјевтинији пут послати једнога способног официра на лице места и наредити Марковићу кога дана треба да дође за то на Ријеку.

Али пошто ја не верујем много своме слабом мишљењу, то најпокорније молим да ми се не замери, ако Ваше Величанство нађе да су ове моје напомене неумесне и недовољне; и ја ћу само чекати један миг, па ћу примљену заповест одмах и тачно извршити.

Кауниц Ритберг.“

Цар је нашао да су ове напомене његова канцелара умесне и наредио је пуковнику барону Клебеку — коме беше намењио ту мисију — да отиде до барона Биндера, министра унутрашњих послова, и да се код овога, а пред њим, разговори с далматинским графом Марковићем: да ли би овај могао одложити свој полазак из Беча док се спреми све што треба за Клебекову мисију.

О томе састанку и разговору поднео је барон Кле-

бек опширно извешће непосредно цару[1], из кога је довољно да забележимо по нешто.

Никола Марковић изјавио је да не може дуже остати у Бечу него 8, највише 10 дана; јер за дуже бављење не би ни својима ни свету могао дати вероватног разлога. А како барон Клебек не може с њим поћи, он ће са Ријеке понети 100 до 150 цената гвожђа, да би код куће могао казати: како му је то дао један гвожђарски трговац из Љубљане, да преко њега проба да ли би могао с Далмацијом трговати; да он шаље гвожђе, платно и т. д., а из Далмације да носи уље и т. д. Кад барон буде готов за пут у Црну Гору, нека му само јави дан када ће бити на Ријеци; па ће га он дочекати са спремном лађом и новим трговачким товаром, и одвести га куда треба, као свога пријатеља трговца из Љубљане, а после опет вратити на Ријеку. Марковић никако није пристајао да барон Клебек дође у друго неко место ради састанка с њим, јер би се то (из разлога које је навео) учинило сумњиво; докле, по његову предлогу, никоме не би пало у очи што се један трговац из Љубљане уортачио с једним „конте“ који боље познаје Далмацију, ради трговине.

Марковић је затим тражио од барона Биндера писмено да је он извршио поруку црногорских главара и да ће ускоро после доћи нарочити повереник. Али му је министар лако објаснио да би такво писмено било опасно; јер, у случају његове болести и т. д., могло би допасти у непозване руке, па би се тајна издала; и Марковић је обећао да ће чекати још 8 дана.

Барон Клебек, на крају свога рапорта, уверава цара: да је Марковић врло способан и поуздан човек; и да ће он (барон), истина тешким срцем, скинути са себе оно што му је најдраже, униформу царског официра, и прерушити се у трговца, али интерес највише службе и т. д. Он чека инструкције; само још јавља да се онај заставник *Сторх*, кога Њ. Величанство хоће да му прида, налази на мапирању у Карловцу. Али кога год инжињерског официра Њ. Величанство одреди, њему је право, само ако зна илирски језик.

---

[1] У Ц. Кр. Д. Д. Д. А., „Montenegro“, fas. 1., Conv. A, fol. 13.—14.

Кнез Кауниц нашао је за добро да своје мишљење, изнесено у његову реферату од 22. децембра, допуни још и овим рефератом на француском језику:[1]

„Нека ми Ваше Величанство допусти да додам неколико речи уза свој покорни немачки рапорт! Мени се чини — ма шта рекао изасланик, и претпоставивши да они баш пошљу некога — никада се не би могло положити толико поверења у њихове речи да се на основу тога донесе ма каква одлука, ако најпре не пошљемо једнога повереника официра да својим очима види стање ствари, и да према томе реферише, независно од разлога изнесених у мом покорном немачком рапорту. Мени изгледа да би шиљање тога депутирца на Ријеку или у Сењ било просто губљење времена, и да ће В. Величанство — с много мање незгода, а с много више сигурности — постићи своју намеру, ако би ми наредило да кажем Марковићу: „Вратите се дома и реците главарима народним да сам вам наредио да се нађете у Сењу или на Ријеци тога и тога дана, месеца марта или априла, да тамо дочекате повереника кога ће Њ. Величанство послати да га одведете у земљу и да му у свему помажете колико могнете боље!“ При свем том, ја подносим ово покорно мишљење на оцену Вашега Величанства.

Беч, 27. децембра 1777.

Кауниц Ритберг.“

„Одлучио сам, мој кнеже, према Вашем мишљењу приложеној ноти.

(Шифра царева.)

То решење било је донесено два дана раније и гласи овако:

„Драги кнеже Каунице,

Услед промеморије, коју враћам, налазим да ће најбоље бити да се дотични Марковић с једним поклоном за пут од 4—500 дуката врати у своју домовину, али с наредбом да по свом повратку саопшти

[1] Ц. Кр. Д. Д. Д. А., „Montenegro“, fasc. 1., Conv. A, лист 27.

коме треба: *да ствар још није довољно сазрела* да би се могло што трајно одлучити. Али, ако један од тамошњих главара хоће да дође на Ријеку или у Сењ, снабдевен пуномоћством — које треба да је потписано од свију тамошњих главара — онда ће се одовуд послати тамо један човек, да прими његову понуду и да се с њим споразуме о изашиљању једнога нашег повереника у њихову земљу. Дотле треба другим путовима прикупљати све могућне податке и новости о устројству и осталим околностима те земље.

Беч, 25. децембра 1777.

Јосиф Карл."[1]

Овако је сигурно и учињено.

Кад је Никола Марковић Радоњићу саопштио овакав одговор из Беча и шта су они одлучили, не нађосмо записано у овим документима. Изгледа да се Црногорци целе 1778. године нису могли одлучити да пошљу икога на Ријеку или у Сењ, а из разлога које је кнез Кауниц врло тачно предвидео; него су тек у почетку 1779. године одлучили да наново пробају срећу у самом Бечу; и — као што ћемо одмах видети — отишла су тада два црногорска изасланства у Беч.

---

[1] Цр. Кр. Д. Д. Д. А., „Montenegro", fasc. I., Conv. A, лист 27.